

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YABANCI SEYAHATNAMELERDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF BACIOĞLU

ANABİLİM DALI :TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
PROGRAMI :TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

KOCAELİ – 2010

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YABANCI SEYAHATNAMELERDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF BACIOĞLU

ANABİLİM DALI :TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
PROGRAMI :TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

DANIŞMAN: PROF. DR. AYNUR KOÇAK

KOCAELİ – 2010

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YABANCI SEYAHATNAMELERDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ

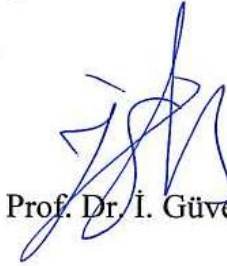
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi hazırlayan: ELİF BACIOĞLU

Tezin kabul Edildiği Enstitü Kurulu Tarihi ve No: 06.07.2010-2010/18

Prof. Dr. Aynur KOÇAK

Prof. Dr. İ. Güven KAYA

Doç. Dr. Gencay
ZAVOTÇU

KOCAELİ – 2010

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusu yabancı seyahatnamelerdeki kültürel unsurlardan, geçiş dönemleri hakkında bilgileri tespit etmektir. Seyahatnameler, bütün sosyal bilimler için önemli kaynaklardır. Yapılan çalışma her ne kadar kültürel kodlarımızı bulduğumuz geçiş dönemleri üzerine yapılmış olsa da, incelenen seyahatnamelerin diğer sosyal bilimler -tarih, coğrafya, sosyoloji, antropoloji, etnoloji, dil bilim vs.- için de çok değerli kaynaklar olduğunu ifade etmek mümkündür. Bugüne kadar seyahatnamelerle ilgili çok fazla çalışma yapılmıştır. Ancak yapılan bu çalışmada fark edildiği üzere Osmanlı ülkesine gelen yabancıların Türklerin folklorik değerlerine bakış açısını temel alan bir çalışmanın eksikliği dikkat çekmektedir.

19. yüzyılla birlikte seyahat kültürü de oldukça değişime uğramıştır. Seyahat etme belli statüdeki insanların, tacirler, diplomatlar, askerler ve hacılar, tekelden çıkmış, teknoloji ve ulaşımdaki gelişme ile birlikte orta sınıfta seyahat etmeye başlayarak gezi edebiyatının gerçek kaynak noktasını oluşturmuşlardır. Orta sınıfa ait bu seyyahlar seyahatnamelerin boyutunu oldukça değiştirmişlerdir. Kendilerini saraya ve çevresine bağlı hissetmedikleri için daha halktan insanların arasına girip, onları inceleyerek gelenek ve göreneklere daha fazla değinme şansı bulmuşlardır.

Kültürel yaşamın bütününe inceleyen, bir disiplin olan halkbilimi, toplumların yapı taşları olan değerlerini araştırır. Bir toplumu anlamının ve tanımanın en iyi yolu bu değerleri öğrenmekten geçer. Ülkemize gelen gezginler de, gezileri sırasında bu değerleri görmezden gelmeyerek seyahatnamelerinde bunlardan bahsetmişlerdir. Ancak bugüne kadar yapılan çalışmaların çoğunluğunun tarih ya da coğrafya alanlarında yapılmış olması bu değerlere daha az hacim ayrılmasına sebebiyet vermiş olmalıdır. Bizim amacımız gördüğümüz bu eksikliği biraz olsun tamamlayabilmektir.

Bu çalışmada, 19. yüzyıl seyahatnameleri esas alınmıştır. Ancak kültürel olgular ve olaylar süreklilik arz ederler. Bu gerçek göz önüne alındığında art-süremler bir yol izlenerek geçmiş yüzyıllara ait kaynaklardan da yararlanılmıştır. Yapılan çalışmada, 16.- 18. yüzyıllar arası seyahat etmiş yazarlardan örnekler verilmiş olsa da ağırlıklı olarak 19. yüzyıl seyahatnameleri özellikle incelemiştir.

Bu çalışmada incelenmeye alınan her seyahatnamede, onu yazan seyyahın bakış açısını, değerlerini ve duygularını yansıtması bakımından her zaman Türkler hakkında objektif bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak inceleme konumuz geçiş dönemleri gibi gelenekleri ifade eden bir içeriğe sahip olduğundan bu konuda çok fazla taraflı görüş belirtilemeyeceği düşüncesindeyiz. Unutulmaması gereken bir konu da, yabancı seyyahların Türk değer yargıları ve gelenekleri konusunda çok fazla bilgiye hakim olmamaları ve özellikle adet ve gelenekleri merak edip gelenlerin sayısının çok fazla olmaması, onların bize bu konuda verdiği bilgilerle yetinilmemesi ve Osmanlı kaynaklı bilgilerin göz ardı edilmemesi gerekliliğini de beraberinde getirmektedir.

Geçiş dönemleri sırasında yapılan ve kültürlerin en şeffaf şekliyle ifade bulmasını sağlayan törenler yaptığımız incelemenin temelini oluşturmaktadır. Yapılan çalışma Türk geleneklerinden geçiş dönemleri özelinde yapılmış olmasına rağmen, yabancı seyyahların bakış açılarını yansıtma açısından da değerlendirilebilir. İncelenen seyahatnamelerde yabancı seyyahların gözlem ve düşüncelerindeki Türk imajının değişkenliği oldukça ilgi çekicidir. Çalışmamız geçiş dönemleri özelinde değerlendirildiğinde tamamıyla gözlem ve aktarıma dayanması bakımından, yorumlara çok açık olmamakla birlikte, Türk imajı konusunda yapılan değerlendirmelerde bu bakış açısı farklılıkları ve taraflı görüşlerin oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür. Yazarların bir kısmı Türk insanına romantik bir bakış açısıyla bakarak, Türk insanına övgüler yağdırmış, bazıları ise tam tersi bir tavırla Türk'ü "bağnaz", "cahil", "zalim" gibi sıfatlarla nitelemiştir.

Çalışmamızın giriş bölümünde geçiş dönemleri ve seyahatnameler ile ilgili bilgiler verilmiştir. Birinci bölüm olan doğum bölümüne geçmeden Türk aile yapısı ve harem üzerine özet bilgiler verilmiş, konumuzun temelini oluşturan doğum, evlenme ve ölüm bölümlerine geçişi sağlayacak Türk ailesinin ve Türk evinin özellikleri örneklerle açıklanmıştır.

Konumuzun ana bölümlerden biri olan "Doğum" bölümü kendi içinde *doğum öncesi*, *doğum sırası* ve *doğum sonrası*, bunlarda kendi içinde alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir.

İkinci bölümde “Sünnet” konusu üzerinde durulmuştur. *Sünnet zamanı, sünnet düğünü eğlenceleri, sünnet hediyeleri* gibi başlıklarla ele alınmıştır. Ancak yabancı seyyahların sünnet olayı gözlem ve duyularının, özellikle doğum ve evlenme ile kıyaslanamayacak kadar yetersiz olduğu gözlenmiştir.

Üçüncü bölüm olan “Evlenme”, yabancı seyyahların en çok ilgisini çeken geçiş dönemi olmuştur. *Evlilik öncesi, düğün ve düğün sonrası* başlıkları altında incelenmiştir. Özellikle, Türk düğünlerini çok merak etmişler ve bir kısmı yerinde gözlem yaparak düğünlere davetli olarak katılmıştır.

Dördüncü bölüm “Ölüm” başlığı adı altında açılmıştır ve ölüm konusu da *ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası* ana başlıklarıyla incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise, elde edilen veriler doğrultusunda bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmamın Türk kültürüne katkıda bulunması, ilgilenecekler yararlı olması en içten dileğimdir. Çalışmam süresince benden bilgi ve deneyimini, sonsuz desteğini ve sabrını esirgemeyen değerli hocam sayın Prof. Dr. Aynur Koçak’a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Elif BACIOĞLU

Kocaeli, 2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
GİRİŞ.....	IX
1. GEÇİŞ DÖNEMLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	IX
2. SEYAHATNAMELER.....	XI
2.1. Seyahatname Üzerine Genel Bilgi.....	XI
2.2. Türk Edebiyatında Seyahatnameler.....	XII
2.3. Seyahatnamelerin Sınıflandırılması.....	XV
2.4. Türklerle İlgili Yabancı Seyahatnameler.....	XVII
2.4.1. İlk Yabancı Seyahatnameler.....	XVII
2.4.2. Çinli Seyyahların Seyahatnameleri.....	XVII
2.4.3. Arap Seyyahların Seyahatnameleri.....	XVII
2.4.4. Avrupalı Seyyahların İlk Seyahatnameleri.....	XVIII
2.5. Yabancı Seyahatnamelerde Türk İmajı.....	XVIII
I. DOĞUM.....	1
1. DOĞUM ÖNCESİ.....	2
1.1. Kısırlık.....	2
1.2. Kısır Kadınların Başvurduğu Çareler.....	4
1.3. Hamileliğin Başlaması.....	6
1.3.1. Gebe Kadının Kaçınmaları / Uygulamaları.....	6
1.3.2. Doğum Öncesi Ziyaretler.....	7
1.3.3. Cinsiyet Tayini.....	7
1.3.4. Ebe Tutulması ve Ebenin Görevleri.....	8
1.3.5. Doğum Hazırlıkları.....	9
2. DOĞUM SIRASI.....	10
3. DOĞUM SONRASI.....	12
3.1. Bebeğin Göbek Kordonunun Kesilmesi.....	14
3.2. Bebeğin Yıkanması ve Giydirilmesi.....	14
3.3. Müjde Verilmesi.....	16
3.4. İlk Kutlamalar ve Gelen Konukların Ağırlanması.....	19
3.5. Bebeğin Beslenmesi.....	20

3.6. Bebek Beşiğı ve Bebek Giysileri.....	23
3.7. Loğusa.....	26
3.8. Loğusa Hamamı.....	26
3.9. Loğusa Odası.....	27
3.10. Loğusa Elbisesi.....	29
3.11. Loğusa Şerbeti.....	30
3.12. Nazara İlişkin Uygulamalar.....	31
3.13. “Gözaydın” Ziyareti.....	32
3.14. Kırk Hamamı	34
3.15. Hediyeler.....	35
3.15.1. Ebeye Hediyeler.....	36
3.15.2. Anneye ve Bebeğıe Hediyeler.....	36
3.16. Ad Koyma.....	38
3.17. Diş Çıkarma-Sütten Kesme.....	39
II. SÜNNET.....	41
1. SÜNNET ÖNCESİ HAZIRLIKLAR.....	41
2. SÜNNET ZAMANI.....	42
3. SÜNNET DÜĞÜNÜ VE EĞLENCERİ.....	43
4. SÜNNET YATAĞI.....	46
5. SÜNNET HEDİYELERİ.....	47
6. MÜSLÜMANLIĞA GEÇİŞTE SÜNNET.....	48
III. EVLENME.....	51
1. EVLİLİK ÖNCESİ.....	51
1.1. Evlilik Yaşı.....	51
1.2. Çeyiz.....	54
1.3. Eş Seçimi ve Görücü Ziyaretleri.....	59
1.4. Söz Kesimi.....	65
1.5. Söz/ Nişan Hediyeleri ve Eğlenceleri.....	67
2. DÜĞÜN.....	70
2.1. Düğün Hazırlıkları.....	78
2.2. Düğün Hediyeleri.....	79
2.3. Çeyiz Alayı.....	82
2.4. Gelin Hamamı.....	85

2.5. Kına Gecesi.....	87
2.6. Gelinlik.....	89
2.7. Düğün Yemeği.....	90
2.8. Gelin Alma.....	91
3. DÜĞÜN SONRASI.....	94
3.1. Gerdek.....	94
3.2. Paça Günü.....	97
4. ÇOK EŞLİLİK.....	98
5. BOŞANMA.....	105
IV. ÖLÜM.....	110
1. ÖLÜM ÖNCESİ.....	110
1.2. Ölümü Düşündüren Önbelirtiler.....	110
2. ÖLÜM SIRASI.....	111
2.1. Ölüm Anı.....	111
2.2. Ölümünden Hemen Sonra Yapılan İşlemler.....	112
2.3. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı.....	112
2.4. Cenaze Töreni ve Defin.....	116
3. ÖLÜM SONRASI.....	120
3.1. Mezarlar ve Mezar Taşları.....	120
3.2. Türbeler.....	133
3.3. Ölüm Sonrası Yas.....	134
3.4. Ölümle İlgili İnanışlar.....	137
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA.....	144

ÖZET

Gezi edebiyatı oldukça zengin bir folklorik malzeme ile karşımıza çıkmaktadır. Türk toplumunun kültürel mirasının birer tanığı niteliğinde olan seyahatnameler toplumun değer yargıları hakkında özellikle yabancı gözüyle aktarılmaları bakımından ayrıca önemlidir.

Avrupalı seyyahların seyahatnamelerini temel alarak incelediğimiz ve geçiş dönemleri ana başlığı altında kümelendirdiğimiz doğum, sünnet, evlenme, boşanma, ölüm aşamalarının temel eksenini doğum, evlenme ve ölüm dönemleri oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Seyahatname, Gezi Edebiyatı, Yabancı Seyyahlar, Geçiş Dönemleri

ABSTRACT

Travel literature has a rich folkloric materials. Travelbook is a quality witness of the cultural heritage of Turkish society and it has a great significant that reflects foreign people's ideas about the value judgement of the society

It is analyzed travelbook of the European travelers. Their transition periods are under the title of birth, circumnsion, marriage, divorce and death. Their phases are consist of birth, marriage and death period.

Key Words: travelbook, travel litertaure, foreign traveller, transition period

GİRİŞ

1. Geçiş Dönemleri Üzerine Genel Bilgiler

Her toplumun kendine has bir kültürü vardır. Toplumlar varlıklarını, kendilerinin oluşturduğu fertlerin davranış ve tutumlarının karşılıklı düzenlenmesine ve uyuma borçludurlar. Sosyologlar kadar kültürel Antropolojistlerin bildiği bu gerçeğin iyi anlaşılması için toplumların mahiyeti hakkında açık bir fikre sahip olmak ve toplumun karşılıklı olarak birbirlerine bağlı olduklarını bilmek gerekir.¹ Geçiş dönemleri, toplumları oluşturan insanların, bir toplum olmanın gereği olarak ortak mutluluk, ortak heyecan ve ortak üzüntü gibi toplu tepkileri verdikleri en özel zamanlardır.

İnsan yaşamının başlıca üç önemli “geçiş dönemi” vardır. Doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içinde bir takım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu “geçiş” leri bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu “geçiş” dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerinden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır.²

Geçiş dönemleri, Arnold Von Gennep’in de ifade ettiği gibi, “*daima bir vaziyet ve merhaleden diğerine geçişi tazammum ettikleri için hepsi aynı bir plana, az çok basit ve hattı müstakim istikametinde bir şemaya göre teşekkül ederler. Mesela evlenme merasimlerinin tahlili gösteriyor ki bunların gayesi iki ferdi, hem de aynı zamanda o kadar içtimai olarak birbirinden ayrı bulunan merasimlerde, dar “kollektivite”yi birleştirmektedir; onlar bu merasimlerde, devamlı bir terakki suretiyle birbirine yaklaşmışlar ve Le Play mektebinin yani bir “hücre” adını verdiği şeyi vücuda getirmişlerdir. Aynı veçhile vaftiz, o ana kadar Hıristiyan cemiyetinin dışında kalmış bulunan yeni bir ferdi Hıristiyan dünyasına sokar. Bütün dünya milletlerinde aynı sistem meydana gelmiştir: Fark yalnız şekillerde, teferruatta,*

¹ Nermin Erdentuğ, **Sosyak Âdet ve Gelenekler**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977. s. 9.

² Sedat Veyis Örnek, **Türk Halkbilimi**, Ankara Kültür Bakanlığı, 1995, s. 131.

sembollerdedir, yoksa dâhili iskelette, yapıda değildir.”³ İnsanların kolektif bir bilinçle, bir evreden ötekine geçiş aşamasında birbirlerine destek oldukları bu dönemler, toplumsal huzuru ve dolayısıyla toplumların devamlılığını sağlamaları bakımından önemlidir.

“Bireyin durumunu değiştiren her değişiklik kutsal ve dindışı arasında etkisel (aksiyon) ve tepkisel (reaksiyon) hareketler oluşturur. Bu etkisel ve tepkisel hareketler düzenli hale getirilmeli ve böylece ve kontrol altında tutulmalıdır ki genel olarak toplum rahatsızlık veya zarar duymasın. Toplumdan topluma ve bir sosyal durumdan bir başka sosyal duruma ilgili çeşitli ve başarılı geçiş uygulamaları vardır. Böylece bir insanın hayatı başlangıç ve bitişleri benzeyen geçiş dönemleri ile belirginleşmiş hale gelir. Bu geçiş dönemleri, doğum, sosyal ergenlik, evlilik, babalık/analık, sosyal gelişme, mesleki uzmanlaşma ve ölüm. Bu olayların her biri için törenler vardır. Bu törenlerin temel görevi veya işlevi bireyi tanımlanmış, belirgin bir durumdan bir başkasına geçişte yardımcı olmaktadır. Bunların hepsinin amacı aynı olduğuna göre yerine getirdikleri işlerin anlamında da aynı olmak durumu geçerlidir. Bu ayniyet detayda birebir olmasa da en azından kıyasla bir benzerlik durumundadır. Çünkü birey de değişikliğe yavaşça ilerlerken, arkasında bıraktığı birkaç geçiş ile yine önünde birkaç geçiş bir bakıma aynı yapı içinde onu beklemektedir. Bu durum, doğum, çocukluk, sosyal ergenlik, nişan, evlilik, hamilelik, babalık, dini derneklere giriş ve cenaze törenleri arasındaki benzerlikleri açıklamaktadır. Dahası, ne bireyler ne de toplum, tabiat ya da kâinatın belirli bir periyodik düzenle insan üzerindeki akislerine rağmen ondan bağımsız hareket etmezler. Kâinatta da ileri yönelmeler veya göreceli olarak duraklamalar içeren dönemler ve geçişler vardır. Biz ayrıca bu törenlere bir aydan diğerine, bir mevsimden diğerine, bir yıldan diğerine geçiş şeklinde takvime bağlı ve insanların ritlerle karşıladığı geçiş törenleri vardır.”⁴

Törenlerin temel görevi ve işlevi bireyi tanımlanmış, belirgin bir durumdan bir başkasına geçişte yardımcı olmaktır. Törenlerle insanın yeni bir döneme girdiğinde onun yeni durumunu belirlenir, bu yeni durum kutlanır ve kutsanır. Bu sırada

³ Arnold Von Gennep, **Folklor**, Çev. Pertev Nailli Boratav, Ankara: Ulus Basımevi, 1939, s.49-50.

⁴ Özkul Çobanoğlu, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, 3.b.,Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s. 172’den Arnold V. Gennep, **The Rites of Passage**, Chicago: The University of Chicago Press, 1960, s. 3-4.

yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden de kişi korunmuş olur. Çünkü bu dönemlerde kişinin güçsüz ve kötü etkilere açık olduğuna inanılır⁵. Toplum bu dönemlere tanıklık eder, onaylar ve bu günlerde birlikte sevinilir, eğlenilir ve birlikte yas tutulur. İnsanı ve toplumu tanımak, anlamak ve onunla ilgili yorumlar yapmak için bu dönemler, çok zengin malzemeyi içlerinde barındırırlar. Bütün toplumların belki de en eski ve en önemli törenleri durumunda olan ve bugün de önemlerini koruyan doğum, evlenme ve ölüm törenleri, bütün topluluklarda benzer yanlarına rağmen, her topluluğun karakterine göre de farklılık gösterir. Hatta aynı coğrafyayı yurt edinen ve aynı soydan gelenlerle bile bu farklılıkları görülür. Bu farklar ve benzerliklerin tespitiyle de toplumların tarihleri, inançları, sosyal yapılarını ortaya koymak mümkündür.

Türklerde geçiş dönemlerine kaynaklık eden kaynakların başında *Orhun Yazıtları* gelir. Bundan başka en eski Türk yazması *Irk Bitig* ve *Oğuz Kağan Destanı*'ı da önemli kaynaklar arasında sayılabilir. *Divanü Lügat-it-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Codex Comanicus* ve *Kitab-ı Dede Korkut* adlı eserlerde de Türklerin doğum, evlenme ve ölüm gelenekleri hakkında çeşitli bilgilere rastlamak mümkündür. Geçiş dönemlerine ilişkin önemli bilgileri içeren değerli kaynaklar arasında seyahatnameleri de saymak mümkündür.

2. Seyahatnameler

2.1. Seyahatname Üzerine Genel Bilgiler

Seyahatname, bir kişinin ya da grubun kendi ülkesine veya başka ülkelere, çeşitli amaçlarla yaptıkları gezilerdeki izlenimlerini, tespitlerini, duygu ve düşüncelerini anlattıkları eserdir. Türk edebiyatında “seyahatname” olarak adlandırılan gezi yazıları, Fars edebiyatında “sefer-nâme” adıyla anılırken Arap edebiyatında “rihle” sözcüğü ile ifade edilmektedir⁶. Gezi yazıları, insanların seyahat etme ihtiyaçları ile ortaya çıkmıştır. İnsanların buldukları yerlerden başka yerlere gitmeleri çeşitli

⁵ Sedat Veyis Örnek, **Türk Halkbilimi**, Ankara Kültür Bakanlığı, 1995, s. 131.

⁶ “Edebü'r-rihle”, “edebü'r-rahâlât” terkipleri modern zamanlarda ortaya çıkmış, özellikle İbn-i Batuta Seyahatnamesi'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransızca, İngilizce gibi dillere çevrilmesinden hemen sonra Arap edebiyatında kullanılmaya başlanmıştır.” Hüseyin Yazıcı, “Seyahatname”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 9.

sebeplerle olmuştur. Bunların temelinde elbette ki ekonomik sebeplerle yapılan göçler yatmaktadır. Bu göçlerin dışında insanları başka yerleri görmeye iten kültürel, turistik, ticari vs. gibi sebepler olabilmektedir. Gezi edebiyatının doğuşunu sağlayan asıl sebep ise çeşitli sebeplerle yapılan bu seyahatleri anlatan notların gezgin tarafından tutulmuş olmasıdır. Kurgu gezginin yola çıkışı ile başlamaktadır. Gezinin başrol oynadığı bu yolculuğunda gördüğü, yaşadığı, duyumsadığı ve hatta kimi zaman hayal ettiği olay ve olguları notlarına yansıtırken bir yazar olması sebebi ile kendinden bir şeyler de katarak anlatır. Bu durumda gezgin ya gittiği ülkenin kültürünü eleştirir, ya o kültürü benimser ya da kendi kültürüyle yabancı kültürü mukayeseye gider.

Batı'da bu türün ilk örneklerine Antik dönemlerde rastlanmaktadır. Bugünkü bilgilere göre *Heredot* bu türün ilk örneklerinden birini vermiştir. Seyahatnamelerin bütün dünyada, özellikle Batı dünyasında çok önemli bir yeri vardır. Venedikli Seyyah *Marco Polo* ve İngiliz asıllı *John Mandeville*'nin seyahatnameleri ve Arap Edebiyatında da *İbn-i Batuta*'nın Seyahatnamesi XVI. yüzyıla kadar en tanınmış seyahatnamelerdir. Dünyaca ünlü seyahatnameleri *Nail Tan* şöyle sıralamaktadır:⁷

“İbni Fazlan, Ebû Dülef, Marko Polo, İbni Batuta'nın Türk dünyası ile ilgili seyahatnamelerinden sonra Julia Pardoe, Ogier Ghiselin de Busbecg, Lamartine, Lady Montagu, General Moltke, Raphaela Lewis, Jacop Philipp Falmerayer, Pretextat Locommte, Wilhelm Radloff, A. Dejavad, Alexander William Kinglake, Th. Deyrolle, Henri de Couliboeuf de Blocqueville, Pierre Loti, L. De Lounay, Vital Cuinet, Gerard de Nerval, Charles D. Warner, Edmondo de Amicis, Theophile Gautier, J. P. Tournefort, Fynes Moryson, Thomas Allome, Hermann von Pückler – Muskau, Marcellus Le Croix, Ponqueville, Claude Farrere, Richard Hakluyt, Samuel Purchas, Hans Dernschwam, Cornelias de Bruyn”

2.2. Türk Edebiyatında Seyahatnameler

Seyahatnameler pek çok bilim dalının ilgi alanına giren önemli kaynaklardır. Özellikle insanı ve toplumu tanımayı amaçlayan disiplinler bu eserlere sıklıkla başvururlar. Bu türden eserler edebiyatın da ilgi alanına girmektedir.

⁷ Nail Tan, **Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler**, 1995, İstanbul, s.55.

Yolculuğun yapıldığı ülkeye ait gözlemler taşınması bakımından önemli olan ve bir tarih belgesi niteliği gösteren bu tarz eserler, üslûp özellikleri, yeni ülkeler ve çeşitli olaylar karşısında yazarın davranışını belirten ustalığıyla da edebi eserler arasında yer alır. *Orhan Şaik Gökyay*, seyahatnamelerin edebi eserler içinde değerlendirilmesi gerektiğini şöyle açıklamaktadır:⁸

“Bu yapıtlarda gezgin, bir toplumun bütünüyle yaşayışını, gelenek ve göreneklerini, türlü açılardan dikkatini çeken ve okurun dikkatini çekeceğini umduğu başkılıkları sergilemeye çalışır. Bunları elinden geldiğince de özenerek anlatır ve yazar. Böyle düşününce seyahatnameleri ilkin edebiyat alanında yer alan yazılar arasına koymak gerekmektedir.”

Gezip gördüklerini kaydeden seyyahlar bu yazdıklarını her zaman aynı teknikle ortaya koymamışlardır. Mektup türünden romana kadar pek çok teknik seyahatname yazarları tarafından kullanılmış ve bu eserler bu yönleriyle de ilgi çekici eserler olmuşlardır. Seyahatnamelerin, bu ortaya konuluş biçiminden yola çıkarak değerlendirilmesi durumunda “mektup şeklinde yazılanlar”⁹, “anlatı şeklinde yazılanlar”¹⁰, belli konular üzerine yazılan etütler”¹¹, “roman şeklinde yazılanlar”, “günlük şeklinde yazılanlar”¹², “eleştiri türünde yazılanlar”¹³, “gezginlerin izlenimlerini yazdıkları notlar”¹⁴ ve “otobiyografi şeklinde yazılanlar”¹⁵ olarak sınıflandırmak mümkündür.

Batı’da bu yazıların bir tür olarak sınıflandırması ve incelenmesi çok eski tarihlere uzanmaktayken Türkiye’de bu tür eserler üzerinde değerlendirilmeler yapılması oldukça yenidir. Böylesi önemli kaynaklar arasında yer alan

⁸ Orhan Şaik Gökyay, “Türkçede Gezi Kitapları”, *Türk Dili Dergisi*, (1 Mart 1973), Yıl 22, C. XXVII, S.258., 1973, s.457.

⁹Bkz. Lady Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, Çev. Kerem Işık, İstanbul: Kitap yayınevi, 2007.

¹⁰Bkz. İrvin Cemil Shick (Haz.), *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri, “Türk” İllerinde Esaret Anlatıları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

¹¹ Bkz. Raphaella Lewis, *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat*, Çev. Mefkûre Poroy, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973.

¹² Bkz. Alexander William Kinglake, *Doğu Hasreti*, Çev. Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Tercüme Eserler Dizisi, Ankara 1982.

¹³ Bkz. Clare Sheridan, *Sade Türk Kahvesi*, Çev. Zeynep Güden, İstanbul, Arıon Yayınevi, 2004.

¹⁴ Bkz. Grace Ellison, *İstanbul’da Bir Konak ve Yeni Kadınlar- İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi ve Gündelik Hayat*, Çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.

¹⁵ Bkz. Vraça’lı Sofroni, *Osmanlı’da Bir Papaz - Günahkâr Sofroni’nin Çileli Hayat Hikâyesi 1739-1813*, Çev. Aziz Nazmi Şakir-Taş, Kitap yayınevi, İstanbul 2003.

seyahatnamelerin birer kaynak olarak kullanılması 1980’li yıllara gelinceye kadar ihmal edilmiştir. Bu alandaki çalışmaların gecikme nedenini *Gülgün Üçel - Aybet* şöyle açıklamaktadır:¹⁶

“*Seyahatnamelerin incelenmesini geciktiren nedenlerden biri, 1945’te uygulanmaya başlayan yeni benimsenmiş bir programdan kaynaklanır. Bu program 1970’lere kadar uygulandı. Programın amacı Osmanlı araştırmalarında sadece Osmanlı Türkçesi ve Osmanlı kaynaklarının incelenmesiydi...*”

Türk edebiyatında da edebî anlamda seyahatnamelerin incelenmesi ise daha fazla zaman almıştır. Seyahatnameler, edebiyat biliminin kaynakları olarak kabul görmelerine rağmen günümüze değin belli başlı çalışmalar dışında bu konu üzerinde çok fazla araştırma yapılmadığı görülmektedir. Bu araştırmaların ilk dikkat çekenini “Batı Dil ve Edebiyatları Enstitüsü” tarafından yayınlanan *Batı Dil ve Araştırmaları Dergisi*’nin “Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı” (1969) dır. Ancak o güne kadar bu konu üzerinde hemen hemen hiç çalışılmamış olması nedeniyle bu özel sayıdaki çalışmalar çok önemli olmalarının yanında ancak sınırlı sayıda kalabilmiştir. Bu çalışmanın sonrasında *Türk Dili Dergisi* 1973 yılında “Gezi Özel Sayı”sı olarak bir dergi çıkarmıştır. Bu sayıda “Batı Dil ve Edebiyatları Dergisi”ndeki yabancı gezginlere dair yapılan çalışmaların aksine Türk yazarların, Türkiye içine veya başka ülkelere yaptıkları gezilerden örnek metinler verilmiştir.

Türk edebiyatının ilk seyahatname örnekleri arasında Farsça yazılan *Hoca Giyaseddin Nakkaş*’ın “Acaibü’l-Letâif” adlı eseriyle *Ali Ekber Hatâî*’nin “Hitâînâme” adlı eserleri sayılabilir¹⁷. Türk seyyahlardan en tanınmışlarından biri Evliya Çelebidir. Bilindiği gibi kırk yılı aşkın bir süre seyahat eden yazar, on ciltlik bir seyahatname yazmıştır. Bu seyahatname coğrafya, tarih, sanat tarihi, kültür tarihi ve folklorun çok önemli birer kaynağı haline gelmiştir. 17. yüzyılın bu seyahatnamesinde doğumdan ölüme, esnaf gruplarından, büyüsel işlemlere değin her türlü önemli bilgiye rastlanmaktadır. Bir diğer Osmanlı seyyahı *Lâtîfi*’dir. Lâtîfi’nin şiirsel günlüğü, 17. yüzyıl İstanbul’unu tanıtmaya bakımından önemli bir eserdir.¹⁸

¹⁶ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 22.

¹⁷ Hüseyin Gezer, “Gezi Yazısı”, *Gelişim Alfabetik Gençlik Ansiklopedisi*, C.4., 1978, s.1137.

¹⁸ Gezer, a.g.m., s.1137.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin "*Fransa Sefaretnamesi*", Batının bilim ve teknikteki ilerleyişini Osmanlıya tanıtmış; bu gelişme Osmanlı toplumunda Batılılaşma için önemli bir isteği beraberinde getirmiştir.¹⁹

Osmanlı toplumunda savaş, memuriyet, iş bulma, sürgün, eğitim, irşat ve hac gibi vesilelerle seyahat edilmesine rağmen 19. yüzyıla kadar oldukça az sayıda seyahatname kaleme alınmıştır. Bunun en önemli sebebi, genellikle kişilerin bu yolculuklara farklı yerleri görmek ve anlatmak gibi bir maksatla çıkmamış olmalarıdır. Bir diğer sebep ise seyahatname veya hatıra yazımının 19. yüzyıla kadar edebi bir tür olarak Türk edebiyatında yerleşmiş olmaması sayılabilir. Osmanlı ve İslam medeniyetinde yolculuk hatıraları çoğunlukla "hasbihal", "sergüzeştname", "gazavatname", "fetihname", "menzilname", "tarih", "tezkire", "esaretname", "sefaretname" veya "takrir" gibi diğer türler içinde yer bulabilmiştir.²⁰

2.3. Seyahatnamelerin Sınıflandırılması

Seyahatnamelerin içeriklerini şekillendiren başlıca etken, onları yazan seyyahların seyahat etme sebepleridir. Bu konu ile ilgili iki çeşit sınıflandırma yapılabilir. Bunlardan birincisi Türklerin seyahatlerini hangi amaçlarla yaptıklarına dair yapılacak olan sınıflandırmadır:

a. Yolculuğun Amaç Olduğu Seyahatnameler: Bu tür seyahatnamelerde amaç, görülen, izlenen farklılıkları okuyucuya anlatarak, okuyucuya değişik bir dünya tanıtmak, onu eğlendirmek ve aynı zamanda bilgilendirmek olmalıdır. Bu tür seyahatnamelere örnek olarak Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"sinin bazı kısımları ve Seydi Ali Reis'in "Mir'âtü'l-Memalik"i verilebilir.

b. Hac Vesilesi İle Yapılan Seyahatnameler: Hac ibadetinin usullere uygun yerine getirildiğini ve hac kervanının güzergâhı gibi konularda okuyucuyu bilgilendirmek için yazılan yazılardır. Bu tür seyahatnamelere örnek olarak Nabi'nin oldukça sanatlı bir şekilde yazdığı "Tuhfetü'l-Haremeyn"i sayılabilir.

¹⁹ Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.37., Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 147-158.

²⁰ Menderes Coşkun, "Seyahatname", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s.13.

c. *Manzum Seyahatnameler*: Bu tür seyahatnamelerin genellikle hasbihal ya da sergüzeştname olarak yazıldığı görülmektedir. Şair gurbette çektiği sıkıntıları okuyucuya anlatır. Bu türe örnek olarak Bayburtlu Zihni'nin "Sergüzeştname"si verilebilir.

ç. *Esâretnameler*: Mektup şeklinde yazılmış olanlar dâhil çok az esir yabancı bir ülkede başından geçenleri yazıya dökmüştür. Bunların bazılarında da yazar hatıralarını yazma sebebi olarak herkesin gidemeyeceği bir ülkede bulunmayı göstermiştir. Bu seyahatname niteliği taşıyan mecmuaların asıl yazılış sebebi ya yazarın içinde bulunduğu durumu dostlarına bildirmek istemesi ya da korsanlar tarafından istenen fidyeyi ülkesindeki dostlarının yardımıyla temin ederek kurtulma arzusudur.²¹

Yapılacak olan bir diğer sınıflandırma ise yabancı seyyahların Türkiye'ye gelerek Türkiye ve Türkleri konu aldıkları seyahatnameler üzerine olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili seyahatnamelerin çoğu Avrupalı seyyahlar tarafından yazılmıştır Türkiye'ye dair yazılan eserlerin sayısı küçümsenmeyecek bir seviyedir. Haçlı seferlerinden bu yana Anadolu'yu ve Osmanlı İmparatorluğu idaresi altındaki memleketleri dolaşan seyyahların yazdıkları eserlerle, İstanbul ve çevresinden daha uzağa gitmeden İmparatorluğun idari, askeri, sosyal ve ekonomik gücünü Batıya tanıtan eserler, tarihi kaynak olmanın yanı sıra Türk kültür ekolojisi açısından da önemli kaynaklardır. Yaşar Önen, batılıların Türkiye hakkında yazdığı seyahatnameleri şöyle sınıflandırmaktadır²²:

"a. Çoğu deniz yoluyla Kudüs'e yapılan Hac seferleri esnasında Türkiye'ye uğrayan seyyahların yazdıkları seyahatnameler.

b. Harpler sonunda Türklere esir düşen yabancıların memleketlerine döndükten sonra yazdıkları hatıra kitapları.

c. Sırf macera arayan ve zevk için dolaşan seyyahların yazdıkları eserler.

²¹ Bkz. Coşkun, a.g.m., s.13-16.

²² Yaşar Önen (1969) "Önsöz", *Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı*, *Batı Dil ve Edebiyatları Dergisi*, C.I.,S.4., Ankara, s. IV-V.

ç. Bilgi arttırma, Türkiye'yi ve Türkleri tanıma amacı ile yapılan seyahatlerden sonra yazılan ve muhteva bakımından daha önemli olan eserler.

d. Osmanlı İmparatorluğu nezdinde gönderilen elçilerle, diğer görevlilerin yazdıkları sefaretname, mektup ve günlük gibi eserler.”

2.4. Türklerle İlgili Yabancı Seyahatnameler

2.4.1. İlk Yabancı Seyahatnameler

448'de Hun hükümdarı Atilla'ya da gönderilen elçilik heyetinde görevli *Priskos*, bu geziyle ilgili eserinin bu güne kalan parçalarında Hunlar ülkelerini, yaşayışlarını anlatır. 568'de *Klikyalı Zemarhos*, Bizans imparatoru *Justiniaus* adına Göktürk ülkesine elçi olarak gitmiş ve bu gezinin gözlemlerini anlatmıştır. İç Asya ve Hindistan'a gitmiş ve bu gezinin gözlemlerini anlatmıştır. İç Asya ve Hindistan'a seyahatlar yapan *Hüandzang* 645'te sona eren gezisini kapsayan eserinde Türklerin yaşadığı ülkeleri de anlatır.”²³

2.4.2. Çinli Seyyahların Seyahatnameleri

“Hsüan Tsang Seyahatnamesi” (629-645), Çinli Budist bir rahip olan *Hsüan Tsang* Çin'in Başkentinden kalkıp hacı olmak amacıyla Hindistan'a gitmek için Orta Asya'dan geçmiş ve Kök Türklerin batı taraflarında gezmiş ve gördüklerini kaydetmiştir. “Wang Yen-te Seyahatnamesi” (981) Çinli casus bir rahibin yazdığı bir seyahatnamedir. Bu seyahatnamede pek çok yer, şahıs ve kabile adı geçmekle beraber, halkın gelenek ve görenekleriyle, günlük hayat hakkında da bilgi vardır.²⁴

2.4.3. Arap Seyyahların Seyahatnameleri

“Tamim İbn Bahr Seyahatnamesi” (821) Uygur sarayına giden Arap bir seyyahın eseridir. “İbn Fazlan Seyahatnamesi” (920-921) Türklere İslamiyet'i öğretmek için kurulan elçilik heyetindeki *Ahmet b. Fazlan* adındaki kâtibin Türk ülkelerinde gördüklerini, duyduklarını döndükten sonra kaleme almasıyla bu

²³ Dergâh Arşivi(1990), “Seyahatname”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.7, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 550.

²⁴ Bkz. Sadettin Gömeç, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 20/31, Ankara, 1999/2000 s. 64-82.

seyahatname ortaya çıkmıştır. Seyahatnamede pek çok Türk boyunu, onların örf ve adetleriyle, yaşayışları görülmektedir. “İbn Batuta Seyahatnamesi” (1356), 14. yüzyıl Türk ve İslam dünyasının tarihi ve kültürü açısından çok değerli bir seyahatnamedir. Gezgin eserinde gittiği yerler ve bu yerlerin yöneticileri, âdet ve gelenekleri hakkında değerli bilgiler yer almaktadır.²⁵

2.4.4. Avrupalı Seyyahların İlk Seyahatnameleri

“Plano Carpini Seyahatnamesi” (1245-1246) Papa’nın Karakurum’u ziyaret eden elçisinin hatıratıdır. Bu eser, 13. yüzyıl Orta Asya’sı hakkında bize bilgi verir. Özellikle Uygurlar’ın inançlarından söz eder. “William Rubruguis Seyahatnamesi” (1253) Fransız kralının Karakurum’da bulunan elçisinin raporudur. Uygur Budistleri hakkında bilgi verir. Onların dini törenlerinden, inançlarından ve bazı dualarından bahseder. Kıpçakların da defin merasimlerinden, mezarlarından ve eski Türk dininden bahsetmektedir. “Marco Polo Seyahatnamesi” (1271-1279) ise *Marco Polo*’nun Venedik’ten Pekin’e yaptığı seyahatleri anlatmaktadır. *Marco Polo*, çeşitli görevlerle ülkenin birçok yerini dolaşmış ve gördüğü yerler hakkında kısa notlar tutarak ve işittiği hikâyeleri kaydetmiştir. “Ruy Gonzales de Claviyo Seyahatnamesi” (1403-1406), *İspanyol Claviyo*, Kastilya kralının elçisi olarak Semerkant’ta bulunan Temür’ü ziyaret etmiştir. Önce İstanbul’a oradan da Trabzon ve Erzincan’a gitmiştir. Bu gezilerini de kaydetmeyi ihmal etmemiştir.²⁶

2.5. Yabancı Seyahatnamelerde Türk İmajı

Avrupalı seyyahların Türkiye’ye yoğun olarak gelmeye başlamaları 16. yüzyıla başlamaktadır. Özellikle de bu yüzyıl boyunca oldukça fazla seyyah Türk topraklarını ziyaret etmiş, kimi zaman Türk insanlarına misafir olmuş, onların yaşam şeklini, adetlerini, geleneklerini ve aile yapısını yakından tanıma şansı bulmuştur. Ancak 16. yüzyıla başlayan merak hızla son bulmamış sadece 19. yüzyıla kadar yoğunluğunu biraz olsun azaltarak devam etmiştir.

²⁵ Gömeç, a.g.e., s. 64-82.

²⁶ Gömeç, a.g.e., s. 64-82.

Gülgün Üçel – Aybet, “Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları” isimli kitabında 16. yüzyılda seyahatlerin artış sebeplerini şöyle açıklamaktadır:

“1530 ve 1699 yılları arasında Avrupa’nın çeşitli ülkelerinden Osmanlı şehirlerine pek çok seyyah geldi. Bunun nedeni devrin siyasi ve sosyal olaylarıyla yakından ilgilidir: 16. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa ve Doğu Akdeniz’deki sınırları hızla genişlemekteydi. İmparatorluğun bu coğrafi bölgelerde uyguladığı genel siyaseti idari, sosyal ve ekonomik işlerin adaletle yürütülmesini amaçlayan ve gücünü sağlam ve sistemli kurumlarından alan bir egemenliğin kalıcılığını korumakta odaklanmıştı. Bu siyaset dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa devletleri arasında ekonomik ilişkiler yoğun bir şekilde artmıştı.”²⁷

16. ve 17. yüzyıllar, Fransız İhtilâli’nin de etkisiyle yeni merak ve arayışlara sebep olmuş yüzyıllardır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise yabancı seyyahların Türkiye’ye gelişleri, Oryantalizmle beraber doğuya olan merakın hızla artması sonucu yoğunluğunu artırmıştır. İnceleme konusu olarak özellikle bu yüzyılı ele almamızın sebeplerinden birisi yabancı seyyahların ülkemize geliş yoğunluğu iken, bir diğeri ise günümüze daha yakın bir yüzyıl olması sebebiyle anlatılanları kendi yazarlarımızın yazdığı kaynaklarda doğrulayabilme olanağımızın daha yüksek oluşudur.

Gezginlerin gözünde, Türk illerine geldikleri zamana, geliş amaçlarına, kişisel mizaçlarına göre değişebilen bir Türk imajı olması dikkat çekicidir. Yapılan bu çalışmada Türk illerine gelen yabancı gezginlerin Türk’e bakış tarzının da çok büyük bir öneme sahip olduğu görülmüştür. 19.yüzyılda Avrupalı gezginlerin Türk insanına ve Türk illerine bakış açıları genel hatlarıyla “eleştirel” ya da “romantik” yaklaşımlar olarak sınıflandırılabilir.

Türk illerine gelen bu gezginlerin Türk insanına bakışı kimi zaman çeşitlilik arz etmesine rağmen, çoğunlukla taraflı bir görüşe sahiptir. Ancak bu; bütün gezginlerin tüm zamanlarda Türk insanları ve ülkesi için olumsuz görüşe sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Tarihsel olarak bir sınıflandırma yapıldığında gezginlerin

²⁷ Üçel-Aybet, a.g.e., s. 9-10.

Türklere karşı olan düşüncelerinin Cumhuriyet ile beraber yumuşadığı söylenebilir. Bunun sebebini de yabancıların Türklere karşı bakış açılarının Cumhuriyetle beraber olumlu bir süreç gösterdiğini söylemek mümkündür. Bunlara örnek olarak laikleşme politikası, şapka ve kıyafet devrimleri, soyadı kanunu, Batı takvimi, Latin alfabesi gibi yenilikler ve değişimler verilebilir. *Mithat Baydur*, “Her Yerde Olmak, Hiçbir Yerde Olmamak” isimli yazısında Cumhuriyet öncesi ve sonrası Türk imajını şöyle açıklamaktadır:²⁸

“Cumhuriyet dönemi ile birlikte, medeniyet bazında önemli bir kırılma yaşayan “gelenek”, “geçmiş” ve “kültür”ün hem kendi içinde, hem de dışarıya ve “öteki”ne karşı yeni bir imaj gereksinimi duyduğunu söylemek olasıdır. Bu itibarla, “dünyada Türk imajı” dendiğinde böyle bir açılımın iki boyutlu olduğunu da ifade edebiliriz. Cumhuriyet öncesine kadar giden ve tüm bir ortaçağ, yeniçağ ve yakınçağ dönemlerini kapsayan Osmanlı imajı ve Cumhuriyet sonrası Türk imajı olarak iki aşamanın farklı tezahürleri veçhelerde analiz edilebilir.”

Mithat Baydur’un aynı yazısında Avrupalıların gözündeki Türk imajının nasıl değişmez bir önyargıya sahip olduğu ABD’de yapılan bir araştırmanın sonuçlarını vermesi bakımından dikkate değerdir:²⁹

“ABD’de Princeton Üniversitesi’nde, öğrencilerin belli milletler hakkında ne tür bir imaja sahip olduğunu açığa çıkarmak amacıyla bir araştırma yapılır ve denek olarak da öğrenciler kullanılır. Araştırma 1933, 1951 ve 1969 yıllarında tekrar edilir; her bir dönem arasında yaklaşık 20 yıl olmasına rağmen, imajlar değişmemiştir. Araştırmaya göre zenciler tembel, Çinliler geleneğe bağlı, Almanlar bilimsel, Amerikalılar materyalist, İngilizler soğuk, Türkler ise zalim ve saldırgandır!”

Cumhuriyetle beraber biraz olsun değişen Avrupalı gözündeki Türk imajı, ileri sürdükleri bahanelerin büyük bir kısmının ortadan kalkmasına rağmen, kendi yaptıkları anketlerde değişmeyerek “zalim” ve “saldırgan” Türk olarak adlandırılmaya devam edilmiştir. Laikleşmeye, modernleşmeye, köleliğin, birden fazla kadınla evliliğin ve haremın kaldırılmasına rağmen, kolektif bilinçaltında yer

²⁸ Özlem Kumrular (Haz.) **Dünyada Türk İmgesi**, İstanbul: Kitap yayınevi, 2005, s.169.

²⁹ Mithat Baydur, **Dünyada Türk İmgesi**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005. s.171.

eden Türk imajının hafızalardan kolaylıkla silinmesi zor bir süreç olarak görünmektedir. *Alain Servantie*, “Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler” isimli yazısında bir yabancı gözüyle Türk’e bakışı şöyle ifade etmektedir:³⁰

“*Tarafsızlıktan çok uzak olan Avrupalı gözlemcilerimiz, milliyetçi hareketlere verdikleri desteği ve Osmanlı İmparatorluğu’nun paylaşılmasını haklı göstermek için, insanları fanatizme inandırma ihtiyacı içindeydiler...*”

Yabancıların gözünde Cumhuriyet öncesi Türk imajı, hoşgörü yoksunu insanlar,³¹ cahil kadınlar,³² peçe altına saklanmış olan tam tersi zihniyet, harem, cahillik,³³ barbarlık, saflık,³⁴ zalim ataerkil zihniyet,³⁵ çok eşlilik, mezar hırsızlığı,³⁶

³⁰ Kumrular, a.g.e., s.60.

³¹ “Türklerin hükümet anlayışı, vergi toplamaktan, Osmanlı üstünlüğünü sürdürmekten ibarettir. Bu istekleri kabul olunursa hâkimiyetleri altındaki toplumların hareketlerine örf ve adetlerine karışmazlar. Onlara küçümseyici bir hoşgörü gösterirler.” Sir Charles Eliot, a.g.e., s.24

³² “Belirli bir düzeyin üstündeki Türk kadını evinin dışına pek seyrek olarak çıkar. Genç kadınların, yüzleri peçeli de olsa, sık sık sokakta görülmesi iyi ve kibar bir hareket sayılmadığı gibi hoş da görülmez. Zira kadın camiye gitmekten muaftır, istediği zaman yıkanabilmesi için evinde mükemmel hamamı vardır, bütün hizmetlerini gördürebileceği esirleri, hizmetçileri veya nedimeleri daima etrafında ve emrine amadedir. Kocasının hoşuna gitmek, onu işlerinin müsaadesi nispetinde, Haremde mümkün olduğu kadar uzun zaman tutmak, çocuk doğurmak ve bakmak, kendi süsü ve güzelliği ile ve biraz da ev işleriyle uğraşmak, Kuran’ın emrettiği zamanlarda dua etmek, kahve ve sigara içerek evine gelen misafirleri ağırlamak, Haremdeki Türk kadınının belli başlı meşgalelerini teşkil eder. Nadiren okumak bilir, dikiş dikmesini, iş işlemlerini, şekerlemeler, şerbetler hazırlamasını, tatlılar pişirmesini öğrenmiştir. Fakat kafesli bir pencerenin altındaki mindere yahut sedire oturarak, elindeki mercan tespihin tanelerini parmaklarının arasında yuvarlamaktan başka bir şey yapmamayı daha sevimli bulur. Zaman zaman, bir elinde sıcak bir çay yahut kahve fincanı, öbür elinde bir sigara, bunları münavebe ile ağzına götürüp, birinin buharını teneffüs ederek yudum yudum içmeyi, diğerinin de dumanını içine çekerek mümkün olduğu kadar uzun müddet içinde ve ciğerlerinde tutmayı marifetlerin ve zevklerin en büyüğü sayar. Bunlardan başka en çok hoşuna giden şeylerden biri de, misafirler geldiği zaman, en zengin ve pahalı elbiselerini giyerek ve bütün mücevherlerinin takıp takıştırarak caka ve kurum satmaktır.”

³³ “Türk, günlük ihtiyacı dışındaki şeylerle pek alakalanmaz, böyle konular üzerinde düşünmek bile istemez. Antonie Oliver, **Türkiye Seyahatnamesi - 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul**, Çev. Oğuz Gökmen, Ankara: Ayyıldız matbaası A.Ş., 1977, s. 90. “İslam’ın bir insanın bütün bildiğini veya bilmesi gerekeni verdiğini düşündüğünden merak ihtiyacını dinle doyurur. Taşrada yaşayan insanların cehaletini, buna bağlayabiliriz. Bugün hâlâ Osmanlı İmparatorluğundaki binlerce, hatta milyonlarca insan padişahın Avrupa’yı elinde tuttuğunu, diğer bütün krallıkların padişaha vergi verdiklerini sanır. Daha da ileri gidelim. Son Türk – Rus savaşında düşen ve patlayan mermileri görünce onları cennetten sihirle düşen yıldız sanan Türkler görülmüştür” Eliot, a.g.e., s.116.

³⁴ “Dünyada Türkler kadar aldatılması kolay ve aldatılmış insanlara rastlanmaz. Yaradılıştan saftırlar. Kandırılmaları kolaydır. Bu sebepten, Hristiyanların, Türklere karşı yapmadıkları madrabazlık oynamadıkları oyun yoktur. Fakat bir süre aldatılabilirler. Sonunda, gözleri açılır. Ve bir kere açıldı mı, sıkı vururlar ve uğradıkları bütün zararları bir ceremede çıkarırlar.” Fuad Carım, **Venezuela’lı General Miranda’nın Türkiye’ye Dair Hatıratı**, Berksoy Matbaası, 1965, s.94.

³⁵ “...Bu ülkede kölelere edilen kötü muamele, kadınların bizdeki at veya sığırlar gibi alınıp satılması, insanı dehşete düşüren şeyler. Mümkün olursa gemilerinden biriyle kaçmak istiyorum, bu nedenle dinlerini kabul etmiş göründüm...” Irvin Cemil Schick (Der.), **Avrupalı Esireler ve Müslüman**

ve göbek dansı gibi kavramlarla eş tutulmaktadır. Bu kavramların dışında yabancıların Türk sözcüğü ile özdeşleştirdiği diğer bir durum ise Müslümanlıktır. Yabancı seyyahlar Türlerin Müslüman oluşlarını büyük çoğunlukla cahillikleri ve yobazlıklarının kaynağı şeklinde yansıtmışlardır.

*“Günümüzde Türk adı umumiyetle Türk dilini konuşan bir Müslüman’ı gösterir.”*³⁷

Batılıların yazdığı bu seyahatnamelerde Türk imajının eleştirel gözle dile getirilmesinin birtakım seyyahların romantik bakış açısıyla kaleme aldıkları seyahatnameler de bulunmaktadır. Bu seyahatnamelerde genellikle İstanbul’un ve kimi zamanda Anadolu şehirlerinin gizemli çekicilikleri, Osmanlının ihtişamlı hayatı, Türk insanının konukseverliği³⁸ batılının gözüyle okuyucuya sunulmaktadır.

Yabancı yazarların Türkler ve özellikle Osmanlı’da günlük yaşamını ele aldıkları eserlerde dikkati çeken konuların başında ise harem³⁹ gelmektedir. Harem, tarihin hemen her döneminde tartışmalı bir konu olarak yerini almıştır⁴⁰. Avrupalı

Efendileri, “1791’de Cezayirli Tarafından Esir Edilen John Vandike’in Tutsaklığının Anlatısı” s. 210.

³⁶ “... Buradaki kayalar çok sert olduğu için mezarlar derin kazılmamış ve yaklaşık bir ayak yükseklikte yapılmış; üzerleri bir mermerle örtülmüş. Fakat mezarlar ve yazıtlar Türkler tarafından sürekli sökülüyor ve mezarların çoğu bir yıldan fazla yerinde durmuyormuş. Alınan taşlar duvar veya yol yapımında kullanılıyormuş; tepenin biraz ötesinde, iki yıl önce yapılmış yollar bu taşlarla döşenmiş.” Pınar, a.g.e., s. 69.

³⁷ Eliot, a.g.e., s. 90.

³⁸ “Türkler arasında yaşayan birisinin gözüne çarpan temel özellik onların konukseverlikleridir. Bunu bulduğum her yerde, bir paşadan dağ başındaki çadırında yaşayan yürüğe kadar herkeste gördüm, hem de hiçbir karşılık beklemeden, hangi dinden hangi milletten olursa olsun ister fakir ister zengin olsun ayırım gözetmeksizin herkesin tek düşüncesi vardı “yabancıların karnını doyurmak.” Pınar, a.g.e., s. 72.

³⁹ Çağatay Uluçay “harem” kelimesinin ne anlama geldiğini ve diğer Doğu memleketlerinde buna ne gibi isimler verildiğini şu şekilde açıklamaktadır: “Harem, girilmesi yasak yer anlamına gelir. Genellikle, ev reisinin kadınları, cariyeleri ve çocuklarıyla yaşadığı yer demektir. Aynı zamanda evin kadını anlamına da gelir. Haremin asıl adı ise Dar’üs-saade dir. Anlamı “saadet evi” demektir. Doğu memleketlerinden Hindistan’da “perde” veya “Zenane”, İran’da “Enderun”, Arabistan’da “Harem” tabiri kullanılmaktadır. Bizde de “Harem” tabiri Dar’üs-saade’den daha yaygın olarak kullanılmıştır.” Çağatay Uluçay, **Harem II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s.7.

⁴⁰ Harem gerçekte nedir? Sorusu Türk bilim insanlarınca da irdelenmiş ve üzerinde tartışmalar yapılmış bir konudur. Ahmet Akagündüz, “Tüm Yönleriyle Osmanlı’da Harem” isimli kitabında bu durumu şöyle ifade etmektedir: “...böylesine istismar edilmiş ve Batılı yazarların gayretiyle konuyla ilgili çok sayıda erotik roman diyebileceğimiz kitapların neşredildiği cariyelik ve harem hakkında, senelerdir notlar alıyorduk. Bu kitap incelendiğinde, “Gerçek harem nedir?” sorusunun cevabı için şu hususların bilinmesi gerektiği anlaşılacaktır: Birincisi: her konuda olduğu gibi harem konusunda da tarihimiz çarpıtılmış ve saptırılmıştır. İkincisi; İslam hukukunda ve mukayeseli hukukta ve cariyeye konusu bilinmeden harem konusu tam olarak anlaşılacaktır. Üçüncüsü; Osmanlı Devleti’ndeki

gezginlerden kimileri haremi algılamak istedikleri gibi algılarken kimileri de tarafsız bakış açılarıyla gördüklerini anlatmayı tercih etmişlerdir. *Oliver*'ın "Osmanlı İmparatorluğu Seyahatnamesi"nde belirttiği *harem* ve *selamlık*⁴¹ *Amicis*'in de üzerinde durduğu bir husustur. Yazar, Türk evlerinin harem ve selamlık olarak ikiye ayrıldığını belirtir ve bu mekânları şöyle tasvir eder:⁴²

"Türk evi bilindiği gibi, ikiye ayrılmıştır: harem ve selamlık, Selamlık erkeklerle tahsis edilmiş olan kısımdır. Erkek burada çalışır, yemek yer, misafirlerini ağırlar, öğleden sonra şekerleme yapar ve gece, "kalbinde sevda sesini duymadığı zaman", yatıp uyur. Kadın buraya asla girmez. Selamlığın sahibi nasıl erkekse, kadın da haremde sahibidir. Haremi kadın çekip çevirir, idare eder, içeriye erkek almak hariç, ne isterse yapar. Kocasını görmek istemediği zaman başka bir gün gelmesi için terbiyeli bir cevap gönderebilir. Selamlık haremden ekseriya bir kapı ve küçük bir koridorla ayrılır, bununla beraber birbirine çok uzak iki ev gibidirler. Erkekler efendiyi ziyarete ziyaret ederler, kadınlar hanımı görmeye gider ama birbirlerine ne tesadüf eder, ne de seslerinin işitirler, çoğu zaman birbirlerini tanımazlar. Hizmetkârlar ve hemen daima mutfaklarda ayrıdır. Koca karısıyla nadiren beraber yemek yer, hele birden fazla karısı varsa. Üstüne beraberce oturdukları sedirden başka müşterek bir şeyleri yoktur. Erkek hareme hemen hemen hiçbir zaman koca, yani eş veya çocukların mürebii olarak girmez, sadece sevgili olarak girer".

Julia Pardoe, "Şehirlerin Ecesi İstanbul" isimli kitabında haremde erkekler için yasaklı bir mekân oluşunu şu sözlerle dile getirmektedir:⁴³

"Aile efradı ve hekim dışında, hiçbir erkeğin Türk haremde kapısından girmesine asla izin verilmez."

harem uygulaması... doğru olarak aydınlatılmalıdır." Ahmet Akagündüz, **Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem**, Timaş Yayınları, 2007, s.10-11.

⁴¹ "Türklerin evindeki yaşama düzenine göre, kadınların oturdukları bölüm daima erkeklerinkinden ayrıdır. Kadınların oturdukları bölüme "Harem" yani "Mukaddes mahrem yer" derler, erkeklerin tarafı ise "Selamlık" diye anılır." Antonie Oliver, **Türkiye Seyahatnamesi - 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul**, Çev. Oğuz Gökmen, Ankara: Ayyıldız matbaası A.Ş., 1977, s. 89.

⁴² Edmondo de Amicis, **İstanbul (1874)**, Çev. Beynün Akyavaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993 s. 215.

⁴³ Miss Julia Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Kitap yayınevi, 2004., s. 23.

Oliver'ın seyahatnamesinde de harem tüm kutsiyetine rağmen geçiş dönemlerinde ve bayramlarda yasaklılığını biraz olsun yitirerek törenler için ailenin erkeklerine açık bir yer haline geldiğine şöyle değinmektedir:⁴⁴

“Büyük ve zengin ailelerde, Harem ve Selâmlık, birbirlerine geçidi olan ve anahtarları sadece kocada bulunan iki ayrı bina şeklinde de olur. Hareme erkeklerin girmesi kesin olarak yasaktır. Erkek hizmetçi ve esirler dahi buraya katıyen giremezler. Ailenin yakın erkek akrabaları ise, ancak şeker ve kurban bayramlarında veya düğün, doğum, sünnet gibi vesilelerle yer yer muayyen usul ve merasime tabi olarak girebilirler.”

Amicis de Türk aile yapısına ve hareme değinir. Özellikle kadın, erkek farkına ve onların toplumdaki konumlarına dikkat çeker, kadının konumunu uzun uzun anlatır:⁴⁵

“Erkek mabedin tanrısıdır, kadın tapınmaya mecburdur; kadının gözündeki değerli görünmek ihtiyacında değildir; istediği kadını tercih etmiş olması, kadının aşka benzer bir minnettarlık hissiyle arzu ettiği sevgiyi vermesine yeter. “Kadın” onun için “zevk” manasına gelir. Bu kelime zihninde doğrudan doğruya bu manadadır, bu yüzden telaffuz etmeyi yakışıksız bulur ve hiç telaffuz etmez. “Bir kızım oldu” diyecek olsa, “Bir yaşmaklı, bir örtülü, bir yabancı doğdu” der. Karı kocanın arasında hakiki bir yakınlık da olamaz, çünkü aralarında daima, ancak uzun ve sakin bir alışkanlığın berraklığında görünen ruha ait sonsuz derinlikleri gizleyen bir his perdesi vardır. Bundan başka, kocasının ziyaretine her zaman hazır, süslü püslü, tertipli olan ve bir rakibeyi yenmeye veya daima tehlikede bulunan üstünlüğünü muhafaza etmeye ve daima tehlikede bulunan üstünlüğünü muhafaza etmeye her zaman itina eden kadın, her zaman biraz şuh olmalıdır ve öyledir; efendisinin etrafında her şeyin iç açıcı olması için elinden geleni yapmaya ve hatta hüznüyleken bile kocasının canının sıkılmasından ve kendisinden nefret etmesinden korktuğundan ona mesut ve neşeli bir kadının güler yüzlü maskesini göstermeye mecburdur. Koca da kadını zevce olarak pek tanımaz; bir kız kardeş, bir kız evlat, bir kadın arkadaş olarak tanımadığı gibi; onu ana olarak da tanıyamaz. Kadın böylece ifşa edemediği

⁴⁴ Oliver, a.g.e., s. 89.

⁴⁵ Amicis, a.g.e., s. 215-216.

veya değerlendirilmeyen asil meziyetlerini içinde yavaş yavaş kurutur; sadece kendisinden istenen şeyle alakalanmaya alışır ve bir çeşit hayvani hayat uyusukluğu içinde saadeti, saadet olmazsa huzuru bulabilmek için kalbinin ve aklının sesini ekseriya kararlı olarak susturur.”

Amicis'ten aktarılan bu ifadeler, Türklerin, kadına tamamen bir metaa vazifesi yüklediğine dair bir görüşü ifade etmektedir. Yabancı bir yazarın harem konusundaki tespitlerine *Ahmet Akagündüz* karşı çıkar ve yazarın bu ifadelerinde kasıt olduğunu şu şekilde dile getirir:⁴⁶

“Osmanlıda harem konusunun, bilen bilmeyen herkes tarafından çeşitli mahfillerde dile getirildiğini ve kasıtlı olarak İslamiyet ve Osmanlı Devleti aleyhinde bir iftira kampanyası şeklinde kullanıldığını esfle müşahede ediyoruz. Özellikle Cumhuriyet kurulduktan sonra kaleme alınan eserlerin çoğunda, tamamen Osmanlı Devleti’ni kötüleme yönelik kullanılan malzemelerin arasında harem ve cariyelik konusu başı çekmiştir.”

Türk aile yapısına dair böylesi yanlış değerlendirmelerin belki en önemli sebebinin Osmanlı ülkesine gelen seyyahların Türkçeyi bilmemeleri şeklinde görüşe sahip olan *Ahmet Akagündüz*, yabancı seyyahların Hıristiyan olmaları itibariyle azınlıklarla vakit geçirmelerine ve onlardan aldıkları bilgilere körü körüne inanmalarına bağlamaktadır⁴⁷. *Uluçay*, “Harem” isimli kitabında da Akagündüz’ün görüşünü ifade etmektedir:⁴⁸

“Türkiye’yi ziyaret eden yabancıların çoğunun Türkçe bilmemeleri, azınlıklarla görüşüp onlardan edindikleri bilgileri, en ufak tenkit süzgecinden bile geçirmeden kitaplarına yazmaları, onları fahiş hatalar yapmaya sürüklemiştir. Değil Türk kadınları, erkekleriyle bile konuşamayan ve anlayamayan yabancı seyyah ve ressamların, bizler hakkında verdikleri hükümler, yaptıkları resimler, yazdıkları kitaplar ne dereceye kadar doğrudur, bunun üzerinde önemle durulmalıdır.”

⁴⁶ Ahmet Akagündüz, **Tüm Yönleriyle Osmanlı’da Harem**, Timaş Yayınları, 2007, s.9.

⁴⁷ Bkz. Akagündüz, a.g.e., s.9-10.

⁴⁸ Uluçay, a.g.e., s.XV.

Yabancı yazarların Türklerle ilgili yazdıkları eserlere temkinli yaklaşmak gereğini *Stefanos Yerasimos*, Miss Pardoe'nin eserine yazdığı sunuş bölümünde şöyle ifade temektedir:⁴⁹

“(….)yazarın bu dünyaya ait gözlemlerinin, giysilere, davranışlara, âdetlere ait verdiği bilgilerin büyük ölçüde kaynak niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda Julia Pardoe'nun Osmanlı toplumuna iyi niyetle yaklaştığını da görebiliriz. Ancak doğası gereği duyduğu her söze inanmış ve gördüğü her olayı ya da davranışı Türklerin değişmez geleneği olarak algılama eğiliminde olmuştur. Böylece kendini kaptırıp bazen yalın mantığın sınırlarını da zorlar. Örneğin ramazan ayında her gün oruç süresinin bitimini ayın görünmesine bağlaması ya da Fener'deki Rum evlerini ve Patrikhane'yi ziyaret etmesine rağmen sur içi kentin Hıristiyanların ikametine yasak olduğunu yazması gibi.”

Bu çalışmada yabancıların geçiş dönemlerine ilişkin verdikleri bilgilere özellikle bu dönemlerden söz eden Türkçe kaynaklarla mukayese yöntemine gidilmiştir. Özellikle Abdülaziz Bey'in Osmanlı âdet ve merasimlerini kaydettiği önemli eseri⁵⁰, Leyla Saz'ın⁵¹, Musahipzade Celal'in⁵², Ali Rıza Bey'in⁵³ eserlerindeki geçiş dönemlerine ilişkin verilen bilgilerle mukayese edilmiştir. Son olarak da Raphaela Lewis'in çalışmasına⁵⁴ da başvurulmuştur.

⁴⁹ Stefanos Yerasimos, “Uyarı tarzında Bir Sunuş,” **Şehirlerin Ecesi İstanbul**,” Çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Kitap Yayınevi,s.9.

⁵⁰ Bkz. Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 2000.

⁵¹ Leyla Saz, **Harem'in İçyüzü**, 1.b., İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974.

⁵² Musahipzade Celal, **Eski İstanbul Yaşayışı**, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946.

⁵³ Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, (haz.: Çoruk, Ali Şükrü) İstanbul: Kitabevi, 2001.

⁵⁴ Lewis, Raphaela, **Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat**, Çev. Mefkûre Poroy, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973

I. DOĞUM

İnsanlık tarihinde çok önemli bir yere sahip olan çocuğun en önemli geçiş dönemi olan doğum olayı Türk toplumunda, ailelerin özenle kutladığı ve çeşitli törenlerle işlediği önemli bir olaydır. *Fanny Davis*, Osmanlı kadınının yaşamında evlilikten sonraki en önemli olayın doğum olduğundan söz eder⁵⁵. Ailenin oluşumunu sağlayan çocuk, aileleri birbirine bağlaması ve evlilik üzerinde yarattığı olumlu etkilerle de dikkat çeker. Çünkü her doğum ailenin sayısını artırır; sayı artışıysa gücün, dayanışmanın artması demektir. “Çocuk, ailede ocağı tütürür.” sözü de toplumun bu konudaki değer yargılarını açığa vurması bakımından önemlidir⁵⁶. *Fanny Davis*, “Osmanlı Hanımı” isimli kitabında Osmanlı kadının çocuk dünyaya getirmede toplumun buna yüklediği saygıyı şu şekilde ifade etmektedir:⁵⁷

“Osmanlı kadını, sağlık koşullarının yetersizliğine karşın çocuk dünyaya getirmenin, buna yüklenen saygılıktan dolayı, karşısında olmaktan çok yanındaydı kuşkusuz.”

Lucy M. J. Garnett da Türkiye’de kadınların en büyük dileğinin çocuk sahibi olmak olduğunu şöyle belirtmektedir:⁵⁸

“(...)her kadının gönlünden geçen en büyük dilek çok sayıda oğlan annesi olmaktır. Bunu hem kabilenin gelecekteki gönenci için hem de bu doğumların kendine sağlayacağı sosyal itibar için ister.”

Doğum da bir “geçiş” olduğuna göre, inançlar ve gelenekler, hamile kadını daha doğum öncesinden, hatta çocuk sahibi olma isteğinden başlayarak birtakım âdetlere uymaya, bu âdetlerin gerektiği işlemleri yerine getirmeye zorlamaktadır. Böylece doğum, annenin gebe kalma isteğinden başlayarak yüzlerce âdetin, inancın, dinsel ve büyüsel özlü yüzlerce işlemin hücumuna uğrayarak adeta onlar tarafından

⁵⁵ Fanny Davis, **Osmanlı Hanımı, -1718’den 1918’e Bir Toplumsal Tarih**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: YKY., 2006, s. 47.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sedat Veyis Örnek, **Türk Halkbilimi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.131.

⁵⁷ Davis, a.g.e., s. 54.

⁵⁸ Lucy M. J. Garnett, **Türkiye’nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2009, s.387.

yönetilmektedir⁵⁹. Doğum dönemini kendi içinde alt basamaklara ayırılır. Doğumun gerçekleşmesinden önceki aşamaya *doğum öncesi*, doğum gerçekleştiği zamana *doğum sırası* ve bebeğin doğduğu andan itibaren de *doğum sonrası* olarak değerlendirilir.

1. DOĞUM ÖNCESİ

1.1.Kısırlık

Kısır sözcüğü, üreme imkânı olmayan, döl vermeyen şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁰ Gelinin doğuramadığı hükmüne, evlilikten iki üç yıl sonra varılır. Üç yıl kadar sabırla bekleyen ev halkı bundan sonra bir müddet daha bekler. Netice alamayınca daha sonra telaşa ve tedaviye başvurur.⁶¹ Kadının gelin gittiği yerde saygınlık kazanması, erkeğin gözüne girmesi, analık zevkini tatması ve soyun devamı için doğurması gerekir. Kısır kadın, özellikle geleneksel kesimde horlanır, ezilir ve aşağılanır. Bu nedenle kadın, gebe kalmak, çocuk doğurabilmek için birtakım çarelere ve yollara başvurur⁶². “Oliver’ın Osmanlı İmparatorluğu Seyahatnamesinden” adlı eserinde Osmanlı kadınının kısırlık konusunda kadının içinde bulunduğu durumdan şöyle söz edilmektedir:⁶³

“Kısırlık, şarkta kadınların başına gelebilecek en büyük bir felaket olarak telakki edilir. Kısır kadınlar, ana olarak hak edebilecekleri büyük saygı ve itibara hiçbir zaman malik olamayacakları gibi, kocalarının başka kadınların kolları arasına geçmelerine tahammül etmek ve kocalarının talep edebilecekleri boşanmaya hiçbir itiraz sesi yükseltmeden rıza göstermek zorundadırlar. İşin daha da acı tarafı, bu şekilde boşanan kısır bir kadının ikinci bir defa başka bir erkekle evlenmesine de asla imkân yoktur. Aslında kısırlık, kadını bir aşağılık duygusuna götüren bir nevi eksiklik ve sakatlık olarak telakki edilir.”

⁵⁹ Örnek, a.g.e., s.132.

⁶⁰ **Türkçe Sözlük II**, 9.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 1305.

⁶¹ Nermin Erdentuğ, **Sosyal Âdet ve Gelenekler**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 112.

⁶² Örnek, a.g.e., s.132.

⁶³ Antonie Oliver, **Türkiye Seyahatnamesi - 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul**, Çev. Oğuz Gökmen, Ankara: Ayyıldız matbaası A.Ş., 1977, s. 88.

Garnett, kadın için doğumun önemini şöyle açıklamaktadır:⁶⁴

“Daha önce görüldüğü üzere, kabile ve aile gururu Arnavut karakterinin başta gelen unsuru olduğundan, evlat ve özellikle de erkek evlat arzusu doğal olarak çok güçlüdür. Çocuksuz bir adama “köksüz” anlamına gelen bir sıfat yakıştırılır ve dünyanın en talihsiz varlığıymış gibi bakılır. “Çocuksuz kalasın!” sözleri bir insanın düşmanına yöneltebileceği en ağır lanet sayılır. Dolayısıyla, ... her kadının gönlünden geçen en büyük dilek çok sayıda oğlan annesi olmaktır. Bunu hem kabilenin gelecekteki gönenci için hem de bu doğumların kendine sağlayacağı sosyal itibar için ister.”

Lady Montagu'da Doğu'da çok fazla çocuk sahibi olmanın kadınlar için bir övünç olduğuna dair izlenimlerini şöyle anlatmaktadır:⁶⁵

“(…)bu memlekette evlenip çocuk doğuramamak evlenmeden doğurmamaktan daha kötü görülüyor. Bir kadın ne zaman çocuk doğuramazsa bu iş için artık çok ihtiyarladığını düşünüyorlar, yüzü aksini söylese de. Bu görüş yüzünden buradaki hanımlar gençliklerini kanıtlamaya son derece hazırlar. Bunun için doğal yolları kullanmakla yetinmeyip çocuk doğuramama rezaletinden kurtulmak için her nevi şarlatana koşuyor ve ekseriyetle bunlar yüzünden kendilerini öldürüyorlar. Mübalağasız söylüyorum, tanıdığım bütün kadınların on iki veya on üç çocuğu var. İhtiyarlar yirmi beş otuz çocukları olmasıyla övünüyor ve çıkardıkları sayıya nispetle hürmet görüyorlar. Hamileyken hep Allah'ın kendilerine merhamet edip bu sefer ikiz göndermesini ümit ettiklerini söylüyorlar ve onlara bazen, bu kadar çok çocuğa nasıl bakacaklarını sorduğumda zaten yarısının vebadan öleceği cevabını veriyorlar. “

Çok eşliliğin yaygın olduğu dönemde Osmanlı'da çocuğu olmayan kadının horlanması ve onunda kendini geri plana çekerek diğer çocuklu kadınlara hizmet etmek suretiyle evdeki yerini koruması da dikkate değer bir konudur. *Grace Ellison* bu durumu şöyle örneklendirmektedir:⁶⁶

⁶⁴Garnett, a.g.e., s.387.

⁶⁵ Lady Montagu, **Şark Mektupları**, Çev. Asude Sıvan, İstanbul: Lacivert Yayıncılık, s. 98.

⁶⁶ Grace Ellison, **İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar- İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi ve Gündelik Hayat**, Çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009, s.104.

“Dervişin iki karısı merasimin sonuna doğru geldi. Sütanne ikisini de öptükten sonra beni tanıttı ve onlar da bizi hareme kahve içmeye davet etti. Dervişin ilk karısı soluk benizli, bezgin görünümlü bir kadın. Diğer kadından çok da yaşlı olmayan bu kadın diğerine oldukça yakın davranıyor; hatta rakibine neredeyse anne şefkatiyle yaklaşıyor. Eski giysiler giymeye, gereken işleri görmeye ve bir kenara çekilip her şeyi ikinci kadına bırakmaya razı olmuş gibi görünüyor. İkinci kadın ise iyi görünümlü, sağlıklı ve çekici sayılabilecek bir kadın ve Allah tarafından ödüllendirilmiş; yani yakında anne olacak.”

1.2. Kısır Kadınların Başvurduğu Çareler

Çocuk sahibi olmak özellikle erkek çocuk sahibi olmak Türk toplumunda onursal bir mücadele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tespitin ilk örneklerinden birini de “Dede Korkut Hikâyeleri”nde tanık olmaktadır. “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi”nde çocuğu olmayan Dirse Han hor görülmektedir ve çocuksuzluğu Tanrı cezası olarak yorumlanmaktadır. *Orhan Acıpayamlı*, “Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü” isimli kitabında bu konunun önemini şöyle ifade etmektedir.⁶⁷

“(…) nişanlı bir genç kız bile, ilerideki zürriyetini düşünerek bu yolda birçok çarelere başvurur. Bazı kadınlar uzun bir zaman veya hiç doğuramazlar. Böylelerine kısır kadın, tutuk denir. Cumhuriyetten önce karısı kısır olan bir erkek, yeniden evlenebilirdi. Cumhuriyetle beraber şehirden uzaklaşan bu adet, bazı köylerde hala yaşamaktadır. Bu gibi evlenmelerde ilk kadın, sonradan gelen kadının yanında bir mana ifade etmez. Hele ikinci kadın, erkek çocuk doğuracak olursa, birincinin değeri büsbütün düşer.”

⁶⁷ Orhan Acıpayamlı, **Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü**, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1974, s.13.

Pertev Nailli Boratav, “100 Soruda Türk Folkloru” adlı eserinde Anadolu’da gebe kalmak için yapılan uygulamalara şöyle değinmektedir:⁶⁸

“Kutlu sayılan yerlerin (ılıca, kaynak, değirmen oluğu...) suyundan içmek, oradan alınan herhangi bir şeyi (toprak, böcek) yutmak veya oraların suyu ile yıkanmak gibi işlemlerde yatır ziyaretlerinde girişilenlerden farksız bir anlam taşırlar; kadın, döl sahibi olma yeteneğini, vücuduna kattığı veya dokundurduğu o maddelerle sağlayacağına inanır.”

Acıpayamlı, çocuğu olmayan kadınların başvurduğu çareleri açıklarken çeşitli otlardan umulan şifalardan da bahsetmektedir:⁶⁹

“Çocuğu olmayan kadın a) Karabiberle et tahtası kazıntısının karıştırılmasıyla yapılan hapı (Eskişehir); b) Sünbül Efendi Türbe’sinden koparıp kırk gün başında taşıdığı gülü, kırkinci günü azar azar (İstanbul); c) Kurnaya elini sokarak bulduğu şeyi (Bursa) yutar.”

Oliver “Osmanlı Seyahatnamesi”nde gebe kalmak için başvurulan çarelerden söz eder:⁷⁰

“İzdivaçtan hemen birkaç ay sonra gebelik alametleri görülmeyecek olursa, endişeler başlar, kadın sabırsızlanır, ebelere, doktorlara müracaat edilerek gebeliği kolaylaştıracak ve çabuklaştıracak şerbetler, iksirler içirilir. Misk, amber, sabır otu, kakule otu, tarçın, zencefil, karanfil, karabiber gibi baharlı ve tahrik edici maddelerden yapılmış macunları, sıcak çayları, midelerini bozmak veya hastalanmak pahasına da olsa, yemek içmekten çekinmezler.”

⁶⁸ “Öteki büyüklük işlemlerine gelince; çocuk sahibi bir kadının avucundan su içmek, doğum sancısı çeken kadının ısırıldığı elmayı yemek, yeni doğum yapmış bir ananın çocuğunun “son”u (“eş”)i üzerine, sıcaklığına oturmak... gibileri, döl verme yeteneği olanların gücünü kısır olana geçirme ilkesine dayanıyor. Bunlara, hocaların okuyup üflemlerini, muskalarını da eklemek gerek; bu son işlemler, kısırlığın sebebi olan kötü, zararlı güçleri kovmak, uzaklaştırmak amacını güderler.”Ayrıntılı bilgi için bkz. Pertev Nailli Boratav, **Yüz Soruda Türk Folkloru**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1999, s.184.

⁶⁹ Acıpayamlı, a.g.e., s.15.

⁷⁰ Oliver, a.g.e., s. 88.

Aynı eserde çocukları arasına zaman giren Osmanlı kadınlarının da tekrar hamile kalmak için çeşitli pratiklere başvurdukları da şöyle anlatılmaktadır:⁷¹

“Çocukların sayısı bir hayli kabarık olmadıkça yahut kocanın mali durumu iyiden iyiye sarsılmadıkça, kadın bir, iki çocuk doğurduktan sonra, arayı uzatırsa yine aynı çarelere başvurulur, aynı ilaçlar yenilir veya içilir. Müslüman kadınlardan daha az sofu olmakla beraber batıl itikatları olan Rum kadınları ise, bu gibi hallerde, Meryem Ana’ya adak adarlar, kiliselere mum gönderirler, dualar okuturlar ve cennetteki inandıkları bütün azizeleri yardıma çağırırlar.”

1.3. Hamileliğin Başlaması

1.3.1. Gebe Kadının Kaçınmaları / Uygulamaları

İnsanlar, özellikle “geçiş” anlarında zararlı dış etkilerle ve doğaüstü kuvvetlerden gelen tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu tehlikelere karşı koymak için bir takım büyüsel rit’lere, çarelere başvurmak gerekmektedir. Gebe kadın, doğacak çocuğunu birtakım zararlardan korumak ve ona arzu ettiği nitelikleri verebilmek için, daha gebelik sırasında bazı yiyeceklerden ve eylemlerden kendisini uzak tutmak zorundadır. Doğum ve doğumun safhaları binlerce âdetin, batıl inancın, majik pratiğin istilasına uğramış olup, adeta bunlar tarafından idare edilmektedir.⁷² Garnett, Türkiye’deki bütün kadınların kendi kültürlerine özgü geçiş dönemlerini kutsama adetlerini dile getirmiştir. Bu kadınlardan Arnavut kadınlarının şu şekilde doğum öncesi gelenekleri vardır:⁷³

“Anne olacağı haberi kocasının ailesine bildirilen bir Arnavut kadını, o andan itibaren en sıkı ihtimamı görür; dile getireceği en ufak istek ya da tercih hemen yerine getirilir. Ancak görenek nar ve salyangoz gibi belli şeyleri yemesini yasaklar. Bebeğinin doğmasından önce saçını üç defadan fazla boyamaması gerekir; yoksa kendinin ya da bebeğinin başına mutlaka talihsiz bir kazanın geleceğine inanılır.”

⁷¹ Oliver, a.g.e., s. 88-89.

⁷² Sedat Veyis Örnek, **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Bireysel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, Ankara: Ankara Üniversitesi, D.T.C Fakültesi Yayınları, 1981, S.174, s.56.

⁷³ Garnett, a.g.e., s.387.

Ellison Türk kadınlarını incelediği eserinde hamile kadınların sağlıklı bebek dünyaya getirebilmesi için hareket etmenin önemini artık fark ettiklerini şöyle açıklar:⁷⁴

“Batılılara ilginç gelecek şekilde, kadınlar yerine erkekler, bu fiziksel egzersiz eksikliğinin yarattığı kötü sonuçların ve hiç hareket etmeyen kadınların sağlıksız çocuklar dünyaya getirdiği gerçeğinin artık farkına varmaya başladı.”

1.3.2. Doğum Öncesi Ziyaretler

Doğumun hemen öncesi gebe kadının evine yapılan ziyaretler Batılı gözüyle karşı tarafa rahatsızlık vermek olarak görülmesine karşın, Türk ailelerince bu durum çok normal karşılanmaktadır. Ellison, İstanbul’da gittiği bir evdeki hatırasını şöyle anlatır:⁷⁵

“Doğumun beklendiği gün Ayşe’yi ziyarete gittik. Yola çıkmadan önce dostum Fatma büyük ihtimalle bütün gece orada kalabileceğimizi söyleyince “Kalabalık etmez miyiz?” diye sordum. “Tabii ki hayır” dedi. “Ayşe orada olmamızdan çok memnun olacaktır; biz Türk kadınları birbirimizin sevincini de acısını da paylaşıyoruz. Hiç işe yaramayacağım bir yerde kalabalık yaratarak insanlara rahatsızlık vereceğime dair İngiliz endişelerimle, Ayşe’nin hayatının bu çok önemli anında yanında olmak için diğer altı dostunun yanında ben de yerimi aldım (...) Büyük mangalın etrafına oturup ardı ardına kahve ve sigara içip şekerlemeler yedik. Kadınlardan ikisi baş ağrısına yakalanmak istemedikleri için başlarına mendiller bağlamışlardı. Bana da tavsiye ettiler; ama ben böyle bir önlem almaya gerek duymadım. Hiç konuşmuyorduk. Sadece mangalın etrafında öylece oturduk ve bekledikçe bekledik.”

1.3.3. Cinsiyet Tayini

Türk toplumunda çocuk sahibi olmanın çok önemli olmasının yanı sıra bir de erkek çocuk sahibi olmanın değerine dikkat çekmekte fayda vardır. Soyun devamlılığı olarak görülen erkek çocuk sahibi olma durumu toplumda kişinin

⁷⁴ Ellison, a.g.e., s.53.

⁷⁵ Ellison, a.g.e., s.82.

statüsünü de etkileyen önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu *Raphaela Lewis*, şu şekilde aktarmaktadır:⁷⁶

“Bir bebeğin dünyaya gelmesi tabiatıyla daha ziyade kadınlar arasında kutlanırdı. Doğacak çocuğun erkek olması çok istenen bir şeydi ve hamilelik sırasında bunu sağlayacağına inanılan bir sürü itikadın emri yerine getirilirdi ama çocuklar çok sevildiği için normal ve sıhhatli bir çocuğun dünyaya gelişi her zaman mutlu bir olaydı.”

Boratav, erkek çocuk arzusunu şöyle örneklendirmektedir:⁷⁷

“Genç kadının çocuk (ve öncelikle erkek çocuk) sahibi olması için evliliğin ta başlangıcında uygulanan işlemler de var; yeni gelinin yatağında, daha gerdekten önce, bir oğlan çocuk yuvarlamak, kucağına bir oğlan çocuk vermek... gibi.”

1.3.4. Ebe Tutulması ve Ebenin Görevleri

Göreneksel olarak her ailenin sevdiği ve güvendiği bir ebesi vardı. Gerçekten de, bu kadınlar arasında tamamen deneysel yöntemlerle büyük bir ustalık kazanmış olan ve el üstünde tutulan ebeler vardı⁷⁸. 19. yüzyılda tanık olduğu uygulamaları “Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri” isimli kitabından öğrendiğimiz *Abdülaziz Bey* de ebe tutulması ile ilgili şunları söylemektedir:⁷⁹

“Çantalı Ebe”, “Gümüş Çakılı Ebe”, “Eligüzel Ebe”, “İncili Ebe”, “Küpeli Ebe”, “Fıçılı Ebe” namlarıyla şöhret salmış ebeler vardır. Hamile hanım bunlardan birini tanıyor ve istiyorsa, o ebe tutulur, hiçbirini tanımiyorsa, tavsiye edilen ebe, hamile hanıma gösterilir, beğenir ve hoşlanırsa tutulur. Hanımın ebeyi sevmesi ve hoşlanması şarttır.”

⁷⁶ Raphaela Lewis, **Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat**, Çev. Mefkûre Poroy, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973, s. 95.

⁷⁷ Boratav, a.g.e., s. 183.

⁷⁸ Davis, a.g.e., s. 47'den Lady Fanny Blunt, **The People of Turkey**, II, s.1-2.

⁷⁹ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 2000, s. 11.

Davis, ebeğin önemini şöyle vurgulamaktadır:⁸⁰

“Nasıl ki yenge düğünde önemli bir kişiydi, ebe kadın da doğumun vazgeçilmez kişisiydi.”

Lewis, ebe tutulma zamanına ilişkin şu bilgileri vermektedir:⁸¹

“Toplumda itibarı büyük olan ebe hamileliğin altıncı veya yedinci ayından itibaren tutulur, gerekli hazırlık yapılır, kundaklar, tülbenkten zıbınlar, mavi battaniye, takkeler hazırlanırdı.”

Garnett, bebeğin yıkanma töreni sırasında da ebe kadının işlevlerinden söz etmektedir:⁸²

“Adet uyarınca yıkanma töreni yoksul kesimlerde doğumdan üç gün sonra yapılırken, varlıklı kesimlerde çoğu kez sekizinci güne kadar ertelenir. Tören evde yapılacaksa, ebe kadın ve bir dizi eş dost yıkanma işlemine katılmaya ve öğle yemeğine kalmaya ya da başka serinletici içecekler almaya davet edilir. Tören için hamama gidilecekse, kabile evde toplanır ve ebe kadının bebeği önde taşıdığı bir alay halinde yola koyulur.”

1.3.5. Doğum Hazırlıkları

Doğum yaklaşınca, hele doğum sancıları başlayınca, ilk hatıra gelen şey doğumun kolay ve başarılı olmasını sağlamaktır⁸³. Bu nedenle İstanbul ve Anadolu’da çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir. Ellison, çokeşli evlerde çocuk sahibi olamayan kadının, diğer kadının doğum öncesi hazırlıklarında yaptığı yardımları şöyle açıklamaktadır:⁸⁴

“Bebeğin giysilerinin hazırlanmasına yardım ediyor, anne adayının yorulmaması için elinden geleni yapıyor ve sanki torunu olacak gibi hevesli görünüyor; ama kim bilir içinde ne fırtınalar kopuyor?”

⁸⁰ Davis, a.g.e., s. 47.

⁸¹ Lewis, a.g.e., s. 95.

⁸² Garnett, a.g.e., s.526.

⁸³ Boratav, a.g.e., s.189

⁸⁴ Ellison, a.g.e., s.104.

Lewis, doğum öncesi yapılan hazırlıklardan söz eder. Bunların özellikle hamileliğin altıncı ve yedinci ayında yapıldığını belirtir. Özellikle bebek giysileri hazırlanması ve nazara karşı önlemler alınmasına şöyle değinir:⁸⁵

“Bir bebeğin dünyaya gelmesi tabiatıyla daha ziyade kadınlar arasında kutlanırdı. Doğacak çocuğun erkek olması çok istenen bir şeydi ve hamilelik sırasında bunu sağlayacağına inanılan bir sürü itikadın emri yerine getirilirdi ama çocuklar çok sevildiği için normal ve sıhhatli bir çocuğun dünyaya gelişi her zaman mutlu bir olaydı. Toplumda itibarı büyük olan ebe hamileliğin altıncı veya yedinci ayından itibaren tutulur, gerekli hazırlık yapılır, kundaklar, tülbenkten zıbınlar, mavi battaniye, takkeler hazırlanırdı. Nazar boncuğu kem gözden korunmak için okunana dualarla bir araya getirilip üstüne çöretotu serpidikten sonra hepsi bir beze sarılır, Kible’ye bakan bir duvara takılırdı. İçinde Kuran olan bir torbada bunun üzerine asılırdı.”

2. DOĞUM SIRASI

Doğum yaklaştığında, özellikle de doğum sancıları arttığında doğumun kolay ve başarılı olması ve anne ile bebeğin zarar görmemesini sağlamak çok önemlidir. Bu sebeple yıllar boyunca bu konuda çok fazla teknik geliştirilmiştir. Boratav, Anadolu Türklerinin geleneklerindeki başlıca doğurma tekniklerini şöyle sıralamaktadır:⁸⁶

“Anadolu Türklerinin geleneklerinde belli başlı doğurma teknikleri şunlar: oturarak, diz çökerek veya çömelerek, yatarak, elleriyle ipe asılarak. Bunların da gebe kadının duruşlarına, kullanılan ayalara, yaptırılan hareketlere göre ve bölgeden bölgeye ayrıntılarda farklar ile çeşitlenmeleri var.”

Abdülaziz Bey, Osmanlı âdetlerini anlattığı kitabında doğum sırasında yapılanları şöyle aktarmaktadır:⁸⁷

“Ebe hanımla beraberinde bulunan hanımlar dört ayaklı ebe iskemlesi’ni kurup, ortası delikli özel minderini koyarlar. Ağrısı on dakikada bir gelmeye başlayınca hamile hanımı tutup bu iskemlenin üstüne oturturlar ve altına da ufak bir

⁸⁵Lewis, a.g.e., s. 95.

⁸⁶Boratav, a.g.e., s. 189.

⁸⁷Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 12.

leğen sürerler. Ebe hanım artık hamilenin önüne oturur. Ebenin dizleri üzerine beyaz ve yumuşak bir peştamal ve peştamal üstüne de dört kat edilmiş gayet yumuşak bir dülbend örtülür. Çocuk dünyaya geldiği zaman ebe hanım çocuğun eş'ini, yani son tabir edileni aldıktan sonra, çocuğun göbeğini dört parmak yukarisından keser. Çocuğu dizlerindeki dülbende güzelce ve sıkıca sarar. Bir de göbek adı koyar.”

Lewis gözlemediği doğum sandalyesini şöyle ve doğum esnası hakkında şu bilgileri aktarmaktadır:⁸⁸

“Doğum günü yaklaşınca ebenin ceviz ağacından yapılmış doğum sandalyesi eve getirilirdi. Bu, yardıma gelmek isteyen komşulara olduğu gibi evin erkeklerine de uzaklaşmaları için bir işaret yerine geçerd. Doğum esnasında anne at nalı biçimindeki sandalyeye oturup kollarına sımsıkı tutunur ve diğer hazır bulunanlar ebeyle birlikte “Allah-ü Ekber” diyerek Fatiha Suresi’ni makamla ve yüksek sesle okurlardı.”

Tott, “Türkler ve Tatarlar Arasında - On Sekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri” isimli kitabında *sarayda doğum* olayını şöyle anlatmaktadır:⁸⁹

“Doğum sancuları başlar başlamaz, Sadrazam, Şeyhülislam, büyük rütbeli subaylar ve devlet adamları saraya davet edildiler ve sofada doğumu beklemeye başladılar. Sofa topları adı verilen dörtte bir kalibreli, on iki küçük top denize doğru çevrili bir şekilde bu odaya yerleştirilmişti. Saray bahçesi denilen servi korusunun ortasında İsveç toplarından oluşmuş bir batarya daha vardı. Ayrıca sarayın duvarlarını oluşturan Bizans surlarının dışında, Tophane tarafındaki batarya ile çaprazlamasına yerleştirilmiş gayet güçlü ikinci bir batarya da ateşe hazırıdı.”

Boratav, doğumun kolay olması için gebe kadına ne gibi uygulamalar yaptırıldığını da şöyle ifade etmektedir:⁹⁰

“En yaygın işlemlerden biri, içine meryemanaeli (veya fatmaanaeli) denen bitki konmuş sudan içirmektir. Kurutulmuş haliyle bu bitki su içine konulunca açılır;

⁸⁸Lewis, a.g.e., s. 95.

⁸⁹ François de Tott, **Türkler ve Tatarlar Arasında – “On sekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri”**, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Boyut Matbaacılık A.Ş., 1996, s.61.

⁹⁰Boratav, a.g.e., s.189-190

böylece, onda dölyatağının açılmasını sağlayan bir gücün bulunduğu inancından hareket edilmiş oluyor. Doğum sancısı çeken kadının kendi saç örgülerini çözmek gibi tedbirlerde de aynı düşünce izlenmiş oluyor. İkinci bir tip işlemler, su akıtma ilkesine dayanır; dolu kapları boşaltmak, çeşmelerin musluğunu açmak gibi. Bunun da büyüklük anlamı açıktır; suyun akması kolaylığın ve çabukluğun simgesi oluyor. Kafesteki kuşları, kümesteki hayvanları serbest bırakmak, kapalı bir yerden kurtuluşu simgelemek bakımından aynı tipten işlemlere girer. Gebe kadına, kocası, kaynatası, kaynanası ve yakın akrabalarının, dargın olduğu kimselerin ellerinden su içirmek; gene bu kimselerin ellerini –kimi hallerde ayaklarını- yıkadıkları sudan içirmek, gönlü kırılmış olan veya olabilen kimselerle gebe kadının barışmasını anlatımlar ve onlardan gelebilecek düşmanca etkenleri önlemeyi gözetir. Kolay doğum yapmış bir kadının avucundan su içme ise, yukarıdaki “benzetme” kümesindeki büyüklük işlemlere girer. Gürültü yapmak, silah atmak gibi hareketler anaya ve doğacak çocuğa kötülüğü dokunabilecek olağanüstü zararlı varlıkları kaçırma amacını güder. Nihayet, çocuğun ters gelmesi, göbek bağı ile boğulması gibi halleri önlemek için, kilimler ters yüz edilir, doğumda hazır bulunanların bacak bacak üstüne koymaları yasaklanır, düğümlü, örgülü şeyler çözülür, odunlar, fırının ağzına dikey gelecek biçimde uzunluğuna konur.”

3. DOĞUM SONRASI

Çocuğun dünyaya gelmesinin hemen ardından yapılan işlemler *doğum sonrası* olarak adlandırılır. Bu süreçte anne ve yeni doğan bebeği güvenli kılmak amacıyla, kimi kez de sırf görenek haline geldiği için kimi uygulamalara başvurulmuştur. Birçok yabancı yazar ve seyyah bu konuya eserlerinde sıkça yer vermiştir. Lewis, eserinde bebeğin doğumu ve sonrasında yapılan işlemleri, sırasıyla yıkanması, göbek bağının kesilmesi ve göbek adının konması, gelebilecek tüm tehlikelere karşı bebeğin nazardan mavi boncuk, süpürge gibi çeşitli eşyaların kullanılmasını, doğumun ilan edilmesini ve son olarak da kulağına ezan okunarak çocuğa ad verilmesini şöyle anlatmaktadır:⁹¹

“Bebek doğunca yıkanır, göbeği kesilirken göbek adı da konurdu. Üç çöreotu tanesi göbeğine konduktan sonra çocuk kundağa sarılıp giydirilir, mavi nazar

⁹¹Lewis, a.g.e. s. 95-96.

boncuğu çocuğu hem önden, hem de arkadan gelebilecek tehlikeye karşı koruyabilmesi için omzuna iğnelenirdi. Anne süslü yorgan ve örtülerle kaplı yatağa yatırılıp arkasına da aynı cinsten süslü yastıklar yerleştirilirdi. Yatağın üstüne bir Kuran, onun altına şişe geçirilmiş bir baş soğan, sarımsak, mavi boncuklar, süpürge gibi kem göze karşı tesirli maddeler asılırdı; çünkü anneye bebek bilhassa ilk günlerde nazara karşı çok zayıf sayılırdı. Yatağın başucunda bir şişe loğusa şerbeti olur, bebek kızsı şişenin tepesine, erkekse boynuna kırmızı tülbent bağlanırdı. Doğumu haber vermek için bu gibi şişeler dost ve akrabalara da gönderilirdi. Bundan sonra işli bohçalara sarılmış hediyelerle ziyaretçiler gelmeye başlardı. Büyüklü küçüklü işlenmiş, işlenmemiş bohçalar o devirde hediye konup götürmek için ve bir ayrılıktan sonra dönen sevgiliye kavuşmayı kutlamak için “gözün aydın” manasına da gönderilirdi. Bundan sonra aile reisi çocuğu kibleye çevirip kaldırır, sağ kulağına ezan okur ve Kelime-i Şehadet getirdikten sonra sol kulağına Kuran’dan bazı sureler okuyup ona verdiği ismi üç kere tekrarlardı. Bu çoğunlukla tarihi bir isim veya bir efsane kahramanının adı olurdu.”

Garnett, doğum sonrasında bebeğin ilk yaşam tecrübesini şöyle aktarmaktadır:⁹²

“Bebek hayatın ıstıraplarına ilişkin ilk tecrübeyi tuza ve suya yatırılmakla edinir; daha sonra gizemli şekil ve tarzdeki sayısız giysiyle sarılır ve uyumaya bırakılır, tabii gözüne uyku girebilirse. Bu arada sevindirici haberin ev içinde yayılmasıyla birlikte, herkes tebriklerini sunmak üzere odaya doluşur. Bu duygu genellikle “Tanrı sana bağışlasın!” ve “Ömrü uzun olsun!” gibi görenekleşmiş tabirlerle ifade edilir; henüz bilinçsiz bebeğe de hitap ederken uzun ömür dilenir.”

Garnett, doğum sonrası ilk işlemleri de şu şekilde dile getirmektedir:⁹³

“Bebek doğar doğmaz yıkanır ve sancıları önlemek için, kısa süre önce saman biçilmiş bir orak birkaç saniyeliğine karnının üstüne konur. Bebek için bu görevi yerine getirme ayrıcalığına sahip olan anneanne, daha sonra ufacak bedeni beyaz yünlü kumaştan geniş kundak bezleriyle sıkı sıkıya sarar ve dar bir tahta beşiğe bırakır.”

⁹² Garnett, a.g.e., s.57.

⁹³ Garnett, a.g.e., s.387-388.

Miss Julia Pardoe, “Şehirlerin Ecesi İstanbul” isimli eserinde *Garnett*’in doğum öncesi aldığı davete yaklaşımıyla paralel bir görüş sergilemektedir.⁹⁴

“Çekirge kadısının hanımı ilk oğlunu doğurmuştu; aynı akşam ondan bir davet alınca, biraz da şaşkınlıkla bunu kabul ettim. Böyle bir zamanda kendisini konukların akınına maruz bırakmasından duyduğum hayreti ona ifade ettiğimde, bunun varlıklı Türklerin hanımları arasında yaygın bir gelenek olduğunu, ilk oğlunun doğumundan sonraki yedi gün boyunca gece yarısına kadar misafir kabul edeceğini öğrendim. Bu vesileyle, trousseau’larının (çeyizlerinin) en değerli parçalarını sergiliyorlar.”

3.1. Bebeğin Göbek Kordonunun Kesilmesi

Ebe, doğumdan sonra ilk iş olarak bebeğin göbek kordonunu keser. Bu işlem dezenfekte edilmiş bir makasla yapılır. Dezenfekte işlemi ispirotoya batırılarak veya ateşe tutularak yapılır. Bebeğin kordonu önce ispirotoyla ıslatılan bir ibrişim ile bağlanır ve alt tarafından kesilir. Çeşitli yazılı kaynaklarda göbek kesildikten sonra bebeğe *göbek adı* verilmesinden söz edilirken⁹⁵ *Musahipzade Celal* göbek kordonunun kesilmesine ilişkin bilgi verirken bazı uygulamalardan şöyle söz eder :⁹⁶

“Çocuğun sesi güzel olsun diye bir karış dört parmak göbeği kesilir; üç tane çörekotu konur, üstüne gelinyüzü denilen burulmuş tülbent serilir. Henüz doğan bu yavrucağın beline Türkün gayret kuşağı da böylece bağlanmış olurdu.”

3.2. Bebeğin Yıkanması ve Giydirilmesi

Doğumdan sonraki ikinci işlem bebeğin yıkanmasıdır. Bu işlem bir arınma olarak görülür ve bu nedenle çeşitli uygulamalar yapılarak bu işlem üzerinde dikkatle durulur. Çocuğun göbeği kesip adı konduktan sonra tuzlanması ve yıkanması gelir. Vücuduna tuz serpip kısa bir zaman öyle bıraktıktan sonra su ile yıkarlar yahut da önce tuzlu bir suda, sonra da duru suda yıkarlar çocuğu. Tuzlamayı, halk geleneği,

⁹⁴ Miss Julia Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Kitap yayınevi, , 2004, s.334

⁹⁵ Davis, a.g.e., s. 47;

⁹⁶ Musahipzade Celal, **Eski İstanbul Yaşayışı**, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946, s. 33.

çocuğun teri, nefesi kokmasını diye önceden alınmış bir “sağlık” tedbiri diye niteliyor, ama bunun büyüklük bir işlem olduğunda şüphe yok.⁹⁷

Abdülaziz Bey, bebeğin yıkanması ve giydirilmesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir:⁹⁸

“Çocuk ebe hanım tarafından leğen içinde ılık su ve sabunla güzelce yıkanır, boynu, kulakları, ağzının içi, koltuk altları ve bacak araları iyice tuzlanır. Kundak takımının içindeki asıl kundağı nusha şeklinde, yani üçgen biçiminde devşirip üzerine pamuklu etek bezi, onun üzerine ince bir değirmi dülbend ve çocuğun başını tutmak için ayak bezi ile üzerine mermerşahi denilen iki kat yumuşak dülbend koyduktan sonra gayet ince, sık Hind dülbendi’nden dikilmiş bir gömlek giydirilir. Bu gömleğin sarı ipekle ve bir bakire kız tarafından dikilmiş olması şarttır. Bundan sonra çocuk kundağa yatırılır. Göbek ipi badem yağı ile yağlanarak ufak bir dülbend arasına sarılır, dülbend dolaştırılıp göbek üstünde bağlanır. Çocuğun kundaklanması bitirildikten sonra kundağın göğüs tarafındaki kat yerini arasına ümmü sıbyan nushası⁹⁹ sokulur. Bu nusha daima çocuğun üzerinde bulundurulur. Çocuk hanenin pek yakınlarından olan ve odaya giren birinin kucağına verilir. Artık ebe lohusanın yanından çekilir, aldığı sonu elleriyle parçalar, bir toprak çömleğe koyar, bahçenin uygun bir yerinde açılan çukura gömer.”

Garnett, bebeğin ilk yıkanma tecrübesini şöyle anlatmaktadır:¹⁰⁰

“Bebek hayatın ıstıraplarına ilişkin ilk tecrübeyi tuza ve suya yatırılmakla edinir; daha sonra gizemli şekil ve tarzdaki sayısız giysiyle sarılır ve uyumaya bırakılır, tabii gözüne uyku girebilirse.”

⁹⁷ “Tuzun, nazar, uğur, bereket inançlarındaki kutlu yerini biliyoruz; örneğin, bir yeni eve ilk girilirken, ilk götürülmesi gereken nesnelere tuz ile ekmektir. Tuzlanmanın, tuzlu bir suya çocuğu baturılma biçiminde yapıldığı yerlerde, suyun içine altın atmak, ilerde çocuğun zengin olmasını sağlama amacı ile (Bergama, Balıkesir). Çocuğun doğumundan sonra verilen ziyafete Çanakkale bölgesinde “tuzluk” denmesi de tuzla ilişkisi olan bir törenin önemini belirtir. Tuzlamadan sonra çocuğun yıkandığı leğenin içine de para atılır kimi yerlerde; bu, ebenin bahşisidir”. Boratav, a.g.e., s.194

⁹⁸ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 12-13.

⁹⁹ Âyetü'l-kürsî yazılmış bir nushadır (yazarın notu). Ümmü sıbyan, çocuk havalesi olarak açıklanır.

¹⁰⁰ Garnett, a.g.e., s.57.

Garnett, Ermenilerde bebeğin yıkanması ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır:¹⁰¹

“Ayak parmakları içeriye kıvrılan bebek, ellerini ya da ayaklarını kımıldatamayacak hale gelinceye kadar çok sayıda bezle sarılır; özellikle yoksul sınıflar arasında, bu giysiler çoğu kez günlerce çıkarılmaz ve değiştirilmez. Bebek vaftiz edilene kadar her gün, ama vaftiz sonrasında haftada sadece bir kez sıcak suyla yıkanır. Doğu’da çok az kimse çocuklarına günlük banyonun yararını sağlar, çünkü bunun her türlü illete yol açan zararlı bir alışkanlık olduğu görüşü yaygındır. Temiz ve tertipli tutulmayan ve her çeşit gıdayı almalarına göz yumulan çocuklar çok düzensiz bir tarzda büyüdükleri için güçlüklerle boğuşurlar ama belki de açık havada çok kalmaları sayesinde genellikle gürbüz ve sağlıklı yetişirler.”

Garnett, kitabının Arnavut kadınlarını anlattığı bölümünde de bebeğin yıkanması ile ilgili şu bilgileri vermektedir: ¹⁰²

“Bebek doğar doğmaz yıkanır ve sancıları önlemek için, kısa süre önce saman biçilmiş bir orak birkaç saniyeliğine karnının üstüne konur. Bebek için bu görevi yerine getirme ayrıcalığına sahip olan anneanne, daha sonra ufacık bedeni beyaz yünlü kumaştan geniş kundak bezleriyle sıkı sıkıya sarar ve dar bir tahta beşiğe bırakır.”

Garnett, kitabının Osmanlı kadınlarını anlattığı bölümünde bebeğin doğduktan sonra sıkıca sarılması, başına ipekten yapılan incilerle süslenen başlık takılması ile ilgili şu bilgileri vermektedir: ¹⁰³

“Doğacak bir Osmanlı bebeği için, Batı’da “minik yabancı” yı bekleyen cici bebek takımına benzer bir şey hazırlanmaz ufak bir pamuklu mintan ve minyatür bir kapitone sabahlık, bebeğin ilk giysilerini oluşturur. Minik kol ve bacakları çekilerek düzleştirildikten sonra sıkıca sarılır; bir dizi başka kapitone sargı beziyle vücudu şekilsiz bir deste haline getirilir. Başına kırmızı ipekten küçük bir serpuş geçirilir; bu başlığın tohum incilerden oluşan püskülüne “fena göz” denen nazara karşı bir dizi

¹⁰¹ Garnett, a.g.e., s.149.

¹⁰²Garnett, a.g.e., s.387-388.

¹⁰³Garnett, a.g.e., s.524.

muska iliştirilir. Giyim kuşamı tamamlanan bebek, beşik içinde bir köşesi kıvrılarak başının üstüne geçirilen güzel bir yorgana yatırılır ve üstüne kırmızı tül den bir örtü serilir.”

Garnett doğum sonrasında bebeğin giyim kuşam ve yatağına uygulanan nazara karşı büyüklük işlemlerin anneye de uygulandığını, özellikle de annenin başına kırmızı bir eşarp bağlandığını şu şekilde anlatmaktadır: ¹⁰⁴

“ Bu arada anne sadece böyle vesilelerde kullanılan görkemli bir karyolaya yerleştirilir; kenarlarına özenle ipek ve sırmalar işlenmiş halis yerli bezden çarşafların serildiği karyola zengin malzemedden yapılıp pahalı nakışlarla bezenmiş yorganlarla örtülür. Karyolanın baş tarafına ve bir kenarına uçları açık zengin nakışlı kılıflarla kaplı yarım düzine kadar uzun ipek yastık konur. Annenin başına kırmızı bir eşarp sarılır ve şakaklarının üstüne aynı renkten bir tül atılır. Eşarba bebeğin başlığını süsleyene benzer bir büyü demeti iliştirilir; bir baş sarımsağın geçirildiği bir değnek odanın köşesine dikilir. Anlaşıldığı kadarıyla Müslüman perilerinin Hıristiyan neiraid’leri ve vila’ları gibi, yeni doğmuş bebekleri kaçırma alışkanlığı yoktur ama onlardan aynı ölçüde sakınılır; “Al bağlanma” korkusuyla, anne ve çocuk yıkanma törenine kadar yalnız bırakılmaz. Yoksullar arasında görüldüğü üzere bu bazen kaçınılmaz olduğunda, kötü sonuçlara karşı bir önlem olarak yatağın kenarına bir süpürge yerleştirilir. Ayrıca kırmızı tülün ve eşarbin bütün tekinsiz konukları kovacağına inanılır.”

Lewis, çocuğun kırklanma işleminden ve çocuğun suya alışıp suda kendini ördek gibi emin hissetmesi için, çocuğun vücuduna ördek yumurtası sürüldüğünden ve bu kırklama işlemi yapılırken çeşitli dualar okunduğundan şu şekilde söz etmektedir: ¹⁰⁵

“Bebeği bir battaniyeye sarıp kırklamak için hamama sokar, bebek sabunlu suyla iyice yıkandıktan sonra bir tasa kırılan ördek yumurtası çocuğun bütün vücuduna iyice sürülürdü. Böylece çocuğun suya alışıp suda kendini ördek gibi emin hissetmesi sağlanmış olurdu. Sonra ebe suyu altından üstünden akıtırken bir Fatıha ve Kuran’dan ayetler okur, bu suyla bebeği yıkadıktan sonra kurular, kundaklayıp giydirirdi. Bu merasimde de ufak gümüş çingiraklar, işlemeli çantalara konan

¹⁰⁴Garnett, a.g.e., s.524.

¹⁰⁵Lewis, a.g.e., s. 96-97.

koruyucu dualar, gümüşe batmış kurt dişi, kemik bir diş kaşıma halkası veya yedi delikli mavi boncuklar gibi ufak hediyeler verilirdi.”

3.3. Müjde Verilmesi

Doğumdan sonra anne ve bebek için aileye yakın kadınlar tarafından ihtiyaç duyulan gereksinimler yerine getirilirken, bir yandan da bu mutlu olayın duyurulması için etrafa haber salınır. Bu mutlu haber bir müjde olarak değerlendirilir ve bu konuda da çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. *Abdülaziz Bey*, bebeğin doğum haberini ilk olarak aile büyüklerine duyurulduğunu şöyle anlatmaktadır:¹⁰⁶

“Çocuğun sağlam doğduğu ve lohusanın selametle kurtulduğu pederine veya büyük pederiyle büyük validesine müjdelendir. Hangisi varsa odaya alınarak çocuk kundağıyla dizine konur. O da Besmele ile alır, Hakka şükreder ve lohusaya hayır dua ederek kurtuluşunu tebrik edip gözlerinden öper. Ebe hanıma da münasip bir bahşiş vererek odadan çıkar.”

François de Tott, eserinde Osmanlı sarayında doğum sonrası mutlu haberin duyurulmasını şöyle dile getirmektedir:¹⁰⁷

“Doğum olur olmaz, Kızlar Ağası kollarında çocuk ile Harem’den dışarı çıktı; dünyaya gelen çocuk bir prensesti. Kızlara Ağası bebeği sofada bekleyenlere göstererek, onların çocuğun doğumu ve cinsiyeti hakkında bir bildiri kaleme almalarını sağladı. Ondan sonra sofada bulunana küçük toplar ateşe başlayarak bahçedeki topları durumdan haberdar ettiler; bunlar da ateşe başlayınca Sarayburnu ve Tophane’deki büyük bataryalar salvoları ile haberi şehre yaydılar. Bu salvolardan sonra Gümrük’ün, Tersane’nin ve Kızkulesi’nin bataryaları da ateşlendi.

Tellallar hemen sultanın doğumunu halka yaydılar...”

Garnett, bu sevindirici olayın duyurulmasından şöyle söz etmektedir:¹⁰⁸

¹⁰⁶ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 13.

¹⁰⁷ Tott, a.g.e., s.61.

¹⁰⁸ Garnett, a.g.e, s.525.

“Anne üçüncü günde bir “cemiyyet” ve davetiyeler bir gün önceden dağıtılır. “Müjdecî” denen yaşlı kadınlar her davetiyeyi bir şerbet şişesiyle birlikte sözlü olarak aktarır.”

3.4. İlk Kutlamalar ve Gelen Konukların Ağırlanması

François de Tott, Osmanlıda saraydaki doğumların kutlamalarını şöyle dile getirmektedir:¹⁰⁹

“Tellallar hemen sultanın doğumunu halka yaydılar; doğan kıza Tanrı'nın verdiği anlamında Eybedullah adı takıldı. O zamana kadar ancak şehzadelerin doğumunda yapılan yedi gün karada, üç gün denizde sürecek olan eğlencelerin başlaması için buyruk verildi; iki saltanat döneminden beri devam eden kısırlıktan sonra bu şekilde kutlama yapılmasına karar verilmişti.”

Garnett, ailenin doğum sonrası kutlamalarını şu şekilde anlatmaktadır:¹¹⁰

“Bebek üç günlük olduğunda, kader perilerinin kısmetini belirlemek üzere eve geldiğine inanılır. Bu “tekinsiz bacı” ların ikisi görüşlerini belirttikten sonra, üçüncü konuşur ve son kararı verir. Çocuğun poganik'i olarak anılan o akşam ailenin bütün akrabaları davetsiz toplanarak, yanlarında küçük bir somun, bir halka çörek ve bir fıçı şarap getirirler. Bu katıklarla birlikte annenin ve çocuğun sağlığına şarap içilirken, çocuk için “Güçlü bacakları olsun!” dileği belirtilir. Ardından kadınlar büyük bir çörek yapmaya koyulur; hazır bulunan herkes unu elemek için kullanılan kalbura “şans” amacıyla dokunur. Hamur yoğrulurken içine sikkeler konur ve pişen çörek bebeğin yukarısında kırılarak parçalara ayrılır.”

Garnett, davetli ve davetsiz misafirlerin itina ile ağırlandığını, davetli ve davetsiz konukların ağırlandığında gözetilen tek farkın davetli konuklara öğle yemeği verilmesi, davetsiz konuklara ise içecek sunulması ve sunulan ikramları şu şekilde anlatır:¹¹¹

¹⁰⁹ Tott, a.g.e., s. 61.

¹¹⁰ Garnett, a.g.e., s.388.

¹¹¹ Garnett, a.g.e., s.525.

“Cemiyet gününde ev hep açık tutulur ve davetli ya da davetsiz bütün konuklar özenle ağırlanır; şu ayrımla ki, davetli konuklara öğle yemeği verilirken, davetsiz konuklara sadece serinletici içecekler sunulur. Hazır bekleyen çalgıcılar en seçkin konukları kapıda karşılar ve üst kata kadar onlara eşlik eder. Çiçeklerle güzelce bezenip tül ve kurdelelerle bağlanmış tatlı sepetlerini taşıyan hizmetçiler konuk kafilerinden önce gelir. Konuklar bekleme odasında ferace ve yaşmaklarını çıkardıktan sonra, büyük törenle yatak odasına buyur edilir.”

John Covel, “Bir Papazın Osmanlı Günlüğü” isimli kitabında şehzadelerin doğumunun kutlanmasını ve zaten kutsal olan doğum olayının şehzadelerin asaletiyle beraber büyük şenliklerle kutlandığına dair gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:¹¹²

“Türkler bayramda, kazanılan zaferlerden sonra ve şehzadenin doğumunda büyük şenlikler yaparlar. Sultan, son Ramazan ayında 1673 tarihinde ikinci oğlunu dünyaya getirdi. Şenlik bayrama kadar ertelendiyse de sonra daha coşkun bir şekilde kutlandı; üç gün üç gece herkes çılgınca eğlendi, bütün dükkânlar açık olup defne dallarıyla süslenmişti, mumlarla tasarlanan değişik şekiller, kukla oyunları, dans vs. Yeniçerilerin odalarındaki görüntü en güzeliydi. Hemen hemen her dükkânda eski mistik sağlık figürleri vardı. Onlar için bir anlam taşıyıp taşımadığını, yoksa sadece tesadüfen mi seçildiği hakkında bilgi edinemedim. Çoğunda iç içe geçmiş üç daire vardı; eğer geçmiş bir batıl itikadın sembolüysen sonsuz kadar süren sağlığı kastediyor olmalıydı.”

3.5. Bebeğin Beslenmesi

Bebeğin doğduğu andan itibaren ilk gıdası süttür. Seyyahların da gözlemleyip belirttikleri üzere, Osmanlı kadınları aksine mecbur kalmadıkça, çocuklarını kendileri emzirmeyi tercih etmişlerdir. Garnett, “Arnavut kadınları kendi çocuklarını bizzat emzirmeye önem ver”¹¹³diğinden söz etmektedir. Bu ifadeyi destekleyen Ellison, Batılı kadınlar ile Doğulu kadınların çocuklarını emzirmedeki tutumlarını şöyle açıklamaktadır:¹¹⁴

¹¹² John Covel, **Bir Papazın Osmanlı Günlüğü**, Çev.Nurten Özmelek, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, s.83-84

¹¹³Garnett, a.g.e., s.387-388.

¹¹⁴Ellison, a.g.e., s.81.

“Batı’da çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar olması ve bazı Batılı kadınların vücutları bozulmasın diye çocuklarını yabancı kadınlara emzirtmeleri buradaki dostlarıma çok garip geliyor. “Biz Doğulu kadınlarla siz Batılı kadınlar birbirimize hiç benzemiyoruz, kalplerimiz bile ne kadar farklı” demişti bir gün Türk kadını. O sırada dizlerinin dibinde oynayan kıvrıkcık saçlı küçük kızının başını okşuyordu. “Bu ufaklık hayatımın en büyük mutluluk kaynağı.”

Oliver’in “Osmanlı İmparatorluğu Seyahatname”sinde Türk kadınlarının kendi çocuklarını emzirme tercihinde kendi mizaçlarının da büyük etkisi olduğundan şu şekilde söz etmektedir:¹¹⁵

“Türk kadınları, kendi sütleriyle besledikleri yavrularının okşayışlarını, cemiyetteki yalancı ve mürai iltifatlardan çok daha cana yakın bulmaktadırlar. Yaşayış tarzları daha basit, daha az gürültülü, zevk ve eğlenceleri daha sessiz ve gösterişsiz olmasına karşılık, elde ettikleri ruh ve sinir rahatlığı, kazandıkları ve çocuklarına da aşıladıkları vücut sağlığı dolayısıyla bol bol ödüllendirilmiş sayılırlar. Avrupa’da pek çok kadına musallat olan ve çoğunu ömürlerinin en güzel çağında ölüme sürükleyen süt humması ve benzeri hastalıklardan burada eser görülmez.”

Lady Hornby, “Kırım Savaşı Sırasında İstanbul”, isimli eserinde Türk bebeklerini ve bebeklerin beslenme tarzını şu şekilde aktarmaktadır:¹¹⁶

“Bebekler harika birer şişkoluk, rahatsızlık ve şıklık çıkını. Genellikle bebeğe benzemiyorlar bile, yaşlı bakışları, bembeyaz yüzleri ve kapkara gözleri var. Ceket ve pantolon giydirildikleri için de bize gayri tabii görünüyorlar. Salatalık ve kestane yiyor, aynı zamanda “emziriliyorlar”. Bol mücevherli fesler, eski püskü ayakkabılar giyiyorlar ve tümüyle ele alınacak olursa, Doğulu tutarsızlığıyla eksikliğine, şıklığıyla dağınıklığına harikulade birer küçük örnek oluşturuyorlar.”

Balikhane Nazırı Rıza Bey, eserinde çocuğun beslenmesi ile ilgili şu bilgileri kaydetmektedir:¹¹⁷

¹¹⁵ Oliver, a.g.e., 1977, s. 88.

¹¹⁶ Lady Hornby, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, Çev. Kerem Işık, İstanbul: Kitap yayınevi, 2007, s. 64-65.

“Çocuk beş aylık olunca pirinç unundan bulamaç yapıp câ-be-câ birer parmak verilir. Avam takımı ana sütü beslemiyor diye henüz yaşına basmamış çocuklara kadınların tabirince “çiğneme” verirler. Yani taam esnasında yedikleri yemekten bir lokmasını anası veyahut büyük anası ağızlarından çıkarıp salyası akarak çocuğun ağzına tıkarlar.”

Osmanlı kadınları için çocuk sahibi nasıl şeref ve itibar kazanma sebebi olarak görülüyorsa, anneler için çocuklarını emzirmek de o kadar kutsal ve önemli bir olaydır. Ancak kimi zaman bunun mümkün olmaması durumunda ya da bazı kibar ailelerde çocuğun anne tarafından emzirilmediği de olabilmektedir. *Ellison*, bebeğini emziremeyen annenin şu sözlerini aktarmaktadır:¹¹⁸

“Sağlığımın onu emzirmeye elverişli olmadığını öğrendiğimde nasıl üzülmuştüm. Ne zaman sütannesine “anne” diye seslendiğini duysam, o bunu kesinlikle hak etse de benim içim sızlıyor” diye devam etmişti. Yine de kızına sütannelik yapan zavallı köylü kadına ne kadar iyi davranıyordu. Kocasından terk edilen ve kendi bebeğini daha birkaç günlükken kaybeden bu kadın için “yanımda ne kadar isterse kalabilir. Yavruma o kadar büyük bir iyilik yaptı ki onu asla evsiz barksız bırakmam” diyordu.”

Abdülaziz Bey, İstanbul ailelerinin sütanne ihtiyaçlarından şöyle söz etmektedir:¹¹⁹

“İstanbul’da kübera haremelerinin çocuklarını kendilerinin emzirmemesi, bu maksatla bir başka kadının tutulması eski bir adettir. Kübera hanımları daha doğurmadan önce hazırlıklara girişirler. Çocuğa bazıları bir taye (daye), bazıları sütnine tutar ya da daha evvelden tanıdıkları birisi bulunur. Yahut bir aracı vasıtasıyla müracaat eden ve uygun görülen bir sütnine alınır. Böyle bir sütninenin

¹¹⁷ Balıkhane Nazırı Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, İstanbul: Kitabevi, 2001, s. 6.

¹¹⁸Ellison, a.g.e., s.81.

¹¹⁹“Sütninelerin hepsi fakir, kocası ölmüş ve çocuğuyla kimsesiz kalmış kimseler veya kocası bulunsa bile muhtaç durumda olan veya yine fakirlik yüzünden taşradan İstanbul’a gelip iş arayan kimselerden olurdu. Bu kadınların en mahzurlu tarafı tam çocuk süte alışıp emmekte iken birkaç ay sonra bir şey bahanesiyle işi bırakıp gitmeleri ihtimaliydi. Yerlerine bir yenisinin bulunmasının zorluğu yanında, süt değiştirmek çocuk için zararlıydı, yalnız büyümesini değil ahlakını bile çok etkilerdi. Ayrıca böyle ne olduğu tam bilinmeyen kimselerin seçilmesi önemli meseleler ortaya çıkaracağından kibarlar taye seçimine mecbur kalırlardı. Sağlığı sütü iyice incelenmiş, konağı kendi hanesi, çocuğu kendi evladı gibi tutan, başka bir yeri bulunmayan taye seçimi, üzerinde önemle durulan bir konudur.” *Abdülaziz Bey*, a.g.e., s. 25-26.

çocuğu emzirmesi, kübera arasında halkın “süt hakkı” ile karışmasına, süt valide, sütkardeş ve süt hemşire namıyla bazı kimseleri aileye girmesine sebep olduğundan pek istenmezdi. Bu itibarla taye tedariki ve ona süt verdirilmesi tercih edilir, bu yol daha kibarane addolunurdu.”

Ellison, yaptığı gözlemler sonucu edindiği bilgilere göre sütanneye verilen değeri şöyle açıklamaktadır:¹²⁰

“Eğer fevkalade bir sebep dolayısıyla bir ananın sütü kesilir ve yabancı bir sütanne almak zorunda kalırsa, onu evine alıp, kendisine özel dikkat, itina ve saygı ile muamele eder. Müslüman olsun, Hıristiyan olsun, bir çocuğu kendi sütüyle emziren kadın artık, isterse emzirdiği çocuktan hiç ayrılmaz, onu büyütüp yetiştirmeye devam eder, bu yüzden bütün ailenin saygı ve mihnetini kazanır, elhasıl aile efradı arasına karışarak ikinci bir anne olur (...) Bazı kibar ve zengin ailelerde, emzikli kadınların tombulluklarına hanel gelmesin ve geceleri uyku saatlerinde rahatsız olmasın diye; süt veren anneye yardımcı olmak üzere, bir de sütanne alındığı vakidir. Bu kadınlar, geceleri geç saatlerde ağlayan çocuğu emzirdiği gibi, gündüzleri de onu eğlemekle meşgul olurlar. Lâkin bu, asıl annenin öz evladını emzirmekten, onun sıhhatine ve bütün ihtiyaçlarına azami itinayı bizzat göstermekten geri kalması demek değildir.”

Lewis de bebeğe sütanneye verilmesine ilişkin şu bilgileri vermektedir:¹²¹

“Çocukların çoğu emzirmesi için bir sütanneye verilirdi. Sütannenin öbür çocukları da onun sütkardeşi sayıldığı için aralarında kuvvetli bir bağ meydana gelir, hatta sütkardeşlerin evlenmesine dahi izin verilmezdi. Sütanne basit bir kadın da olsa ömrünün sonuna kadar hem çocuk, hem de ailesi ona saygı gösterirlerdi.”

3.6. Bebek Beşiği ve Bebek Giysileri

Beşik, bebek için çok önemlidir ve Osmanlı ailelerinde beşiğe çok özen gösterilmektedir. Lewis, Osmanlı ailelerinde beşiğe verilen önemi ve beşiğini

¹²⁰ Oliver, a.g.e., s. 88.

¹²¹ Lewis, a.g.e., s. 97.

işlevselliğinin yanı sıra kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel bir öge oluşunu şöyle anlatır:¹²²

“...çoğunlukla babaannesinin hediyesi olan beşik törenle ortaya getirilirdi. Beşik ekseriya gümüş veya sedef kakmalı olurdu ve nesilden nesile geçerdi.”

Bebeğin beşiği özel olarak yaptırılır. Beşiğin şiltesi, yastığı, örtüsü işlenerek hazırlanır. Bu konuyla ilişkin olarak Ellison’un gözlemi şöyledir:¹²³

“...bebek ise yanındaki küçük yatakta yatıyordu ve onunda üstüne aynı kıymetli işlemlerle süslü küçük bir yorgan örtülmüştü.”

Bebek beşiğine ilişkin Lady Montagu’nun tespitlerini şöyle aktarmaktadır:¹²⁴

“Her çocuk için bir “beşik” ayrılır. Bebekler orada uyur ve günün büyük bir kısmını beşiğinde geçirir. Beşikler genellikle az veya çok işlemeli olur. Bazıları cevizden yapılır. Varlıklı aileler gümüş ve inci kakmalı beşik yaptırırlar.”

İncelenen seyahatnamelerde üzerinde durulmamış bir konu olmasının yanında *Beşik Çıkarma* da Osmanlı doğum adetlerinde son derece önemli bir yere sahiptir. Bu konu ile ilgili Ali Rıza Bey şunları ifade etmektedir:¹²⁵

“Ebe hanım çengillerle beraber aşağı kata inerler. Beşiği mahfuz bulunduğu odadan çıkarırlar. Önünden ve arkasından ikişer kadın tutmuş ve soygun denilen ve düğünlerde hizmetçilik eden hamam ustaları beşiğin dört tarafında kırmızı, yeşil şemaları ellerine almış ve ebe hanım rengârenk askılarla müzeyyen olan beşiğin önüne düşmüş olduğu halde sıracılar çalarak ve çengiler raks ederek teşkil eden alay ile yavaş yavaş yukarı kata çıkarlar. Alay misafir hanımların önünden geçerek loğusanın odasına dâhil olur. Beşik odanın ortasına konularak ebe hanım baş tarafa oturup tiz perdeden ninni söylemeye başlar. Bu ninniye çalgı da iştirak eder. Beşiğin etrafında çengiler ağır ağır raks ederek dört defa devir icra ederler. Bun devir esnasında aile efradı taraflarından çengillerin her birine mütenevvi kumaşlardan

¹²²Lewis, a.g.e., s. 96-97.

¹²³ Ellison, a.g.e., 2009, s.83.

¹²⁴ Lady Montagu, **Doğu Mektupları**, Çev. Murat Aykoç, İstanbul: Ark Yayınevi, s. 201.

¹²⁵ Balıkhane Nazırı Rıza Bey, a.g.e., s. 4.

askılar asılır. Misafir hanımlar tarafından altınlar yapıştırılır. Sıracıların tepleri bahşişlerle dolar. Devrin hitamında sıracı başı “Bir hocalım var!” diye bağırır. İkincisi “Ya kime?” demesinin müteakip “Loğusa ile yavrusuna” cevabını verir. Hepsi bir ağızdan “Ya hey!” diye bağırarak alkışlar ve bu alkışa misafirin cümlesi el çırparak iştirak ederlerdi.”

Garnett, bebek giysileri ve bebeğe ilişkin uygulamalardan şöyle söz etmektedir:¹²⁶

“Ufak bir pamuklu mintan ve minyatür bir kapitone sabahlık, bebeğin ilk giysilerini oluşturur. Minik kol ve bacakları çekilerek düzleştirildikten sonra sıkıca sarılır; bir dizi başka kapitone sargı beziyle vücudu şekilsiz bir deste haline getirilir. Başına kırmızı ipekten küçük bir serpuş geçirilir; bu başlığın tohum incilerden oluşan püskülüne “fena göz” denen nazara karşı bir dizi muska iliştilir. Giyim kuşamı tamamlanan bebek, beşik içinde bir köşesi kıvrılarak başının üstüne geçirilen güzel bir yorgana yatırılır ve üstüne kırmızı tül den bir örtü serilir.”

Doğum yaklaştıkça kundak takımı düzülür, beşik hazırlanır.¹²⁷ Adülaziz Bey, yeni doğan bebeklerin kundaklanmasını şöyle anlatmaktadır:¹²⁸

“Küçük çocuklar sıkıca kundaklanır. Uyandıkları zaman kundağını çözerek bir müddet beşik veya salıncakta kendi haline serbest bırakırlar ve kollarını birbiri üstüne getirerek hafifçe sıkarak eski tabirle çaryeklerler. Çocuk açık bırakıldığı zaman turnaklarını gözüne batırmasın diye ellerine kese takılır. Tırnakları ilk kesildiği zaman pederinin kırmızı atlastan yapılmış para kesesine elini soktururlar ve çocuğun avucuyla keseden alabildiği para tayasine veyahut sütinesine, bunlar yoksa dadısına verilir, o da yoksa fukaraya sadaka olarak dağıtırdı.”

Musahipzade Celal de aynı konuda şu bilgileri vermektedir:¹²⁹

¹²⁶ Garnett, a.g.e., s. 524.

¹²⁷ Acıpayamlı, a.g.e., s. 39.

¹²⁸ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 28-29.

¹²⁹ Musahipzade Celal, a.g.e., s. 21.

“Evvelce hazırlanan kundak bohçası açılır, çocuğa gömleği giydirilir, kundaklanır, takkesi başına geçirilir, mavi yemeni ve duvağı bağlanır, nazarlığı takılır, loğusa da rahat döşegine yatırılır.”

Balikhane Nazırı Rıza Bey, bebeğin kundakta kalma süresi ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:¹³⁰

“Çocuk altı aylık oluncaya değin kundaktan çıkarmak caiz değildir. Bu müddet hulûlünden sonra belinden yukarısı serbest bırakılır. Buna da “yarım kundak” tabir olunur.”

3.7. Loğusa

Yeni doğurmuş, doğurup da henüz yataktan kalkmamış kadına lohusa *loğsa*, *dığazkesen*, *emzikli*, *nevse* gibi isimler verilir.¹³¹ Ellison, loğusa kadına yapılan itinalı muameleyi şöyle söz etmektedir.¹³²

“Fatma’yla birlikte hediyeler aldığımız müstakbel anne Ayşe Hanım, son haftaların en çok konuşulan konusu. Ona çeşit çeşit lezzetli yiyecekler gönderiliyor, haremın en rahat köşesi ona ayrılıyor ve sağına soluna minderler yaslayıp onu rahat ettirecek biri mutlaka oluyor. Ondan bahsederken, onunla konuşurken herkes nasıl da şefkatli...”

3.8. Loğusa Hamamı

Bebek ve anne için çok önemli bir gün olan kırkinci gün anne ve bebek yakınları tarafından hamama götürülmektedir. Musahipzade Celal, Loğusa hamamını ve bu hamamda yapılan eğlenceleri ve uygulanan ritüelleri şöyle anlatmaktadır:¹³³

“Kırkinci gün loğusa kırklanır, yani (kırk hamamı) na götürülür. Ebe hanım, hısım ve akraba, konu komşu hamama davet edilir. Bazıları pek külfetli ve adeta bir düğün gibi kalabalık olur. Hamam da çengiler oynar, çalgılar çalınır, misafirlere helvalar, dolmalar, turşular, şerbetler, kahveler ikram edilir. Loğusa bir gelin gibi

¹³⁰ Balikhane Nazırı Rıza Bey, a.g.e., s. 6.

¹³¹ Acıpayamlı, a.g.e., s. 65.

¹³² Ellison, a.g.e., s.81.

¹³³ Musahipzade Celal, Eski İstanbul Yaşayışı, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946, s. 22-23.

sırmalı havlulara sarılır, ipekli peştamal kuşanır, sedefli gümüşlü nalınlar giyer, bir koluna hamamcı hanım, bir koluna hamam ustası girer, önde gümüş buhurdanlıkta öd ağacı yakılarak ağır ezgi, fıstık makam hamamın soğukluğunda, fıskiyeli havuzun etrafında misafirlerin önünden salına salına dolaştırılır. Önde çengiler oynayarak hamamın iç tarafına götürülür. Loğusa yıkandıktan sonra ebe hanım soyunur, çocuğu kundağından çıkarır; üstüne bir şal örtülür, içeri götürülür.”

Garnett, loğusa hamamını ve ebe kadının önce bebeği sonrasında da anneyi yıkamasını ve bu işlemlerden önce ebe kadının dua okumasını ve üç kez suya üflemesini şöyle anlatır:¹³⁴

“Elbiseleri çıkarılan ve bir ipek peştamala sarılan anne, gümüş kakmalı bir çift takunya giyer ve bir yanda hamamcı hanımın, diğer yanda yakınlarından birinin desteğiyle hamamın iç bölmesine girer. İlk ele alınan bebeğin güzelce keselenip liflenerek yıkanmasından ve dış bölmeye götürülmesinden sonra, ebe kadın dikkatini anneye yöneltir. Ama işlemlere başlamadan önce kurnaya bir demet anahtar atar, dinsel mahiyette bir dua okur ve üç kez suya üfler. Bu hazırlık önlemlerinin ardından geçilen yıkama faslı bitince, hanım ortadaki sekiye uzatılır ve başının altına bir gümüş tas konur. Bal ve çeşitli güzel kokulu merhemlerden oluşan bir karışım bütün bedenine kalın bir tabaka halinde sürülür; güçlendirici ve dinçleştirici özellikler taşıdığına inanılan terkip yaklaşık bir saat öyle bırakılır. Bu sıkıcı işlem refakat eden hanımların şarkılarıyla ve sohbetleriyle şenlendirilir. Annenin bedenini kaplayan baharatlı bileşimden parmaklarla arada bir alınan parçalar ağza götürülür; bunun tadını almak bile uğurlu sayılır. Böylece ziyafetten geriye kalan kısım, sonunda suyla yıkamp çıkarılır.”

3.9. Loğusa Odası

Anneyi rahat ettirmek ve başına gelebilecek tüm tehlikelerden korumak amacıyla evin en ferah odası, loğusa odası olarak düzenlenir. *Musahipzade Celal*, İstanbul’u anlattığı eserinde bu odanın düzeniyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:¹³⁵

¹³⁴Garnett, a.g.e. s.526.

¹³⁵ Musahipzade Celal, a.g.e., s. 34.

“Loğusa yatağının yukarisına ve duvara sırmalı kese içinde mutlaka Kur’an asılır, onun aşağısında da bir şiş üzerine soğan sağlanıp üstü kırmızı sakangurla sarılır, sarımsak ve nazar boncuklarıyla süslenirdi. Şişe saplanmış olan bu soğan, loğusa hamama giderken evden çıktığı sırada, kapının eşiğinde loğusanın ayağıyla ezdirilir ve bu suretle güya o evin acı görmemesi ve acıların defedilmesi sağlanmış olurdu.

Garnett, loğusa odasına ait gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:¹³⁶

“Bu arada anne sadece böyle vesilelerde kullanılan görkemli bir karyolaya yerleştirilir; kenarlarına özenle ipek ve sırmalar işlenmiş halis yerli bezden çarşafın serildiği karyola, zengin malzemedен yapıpı pahalı nakışlarla bezenmiş yorganlarla örtülür. Karyolanın baş tarafına ve bir kenarına uçları açık zengin nakışlı kılıflarla kaplı yarım düzine kadar uzun ipek yastık konur (...) kötü sonuçlara karşı bir önlem olarak yatağın kenarına bir süpürge yerleştirilir”.

Davis, yaptığı çalışma sonucu loğusa odasının, loğusa yatağının süslü ve özenli oluşunu ve aynı zamanda loğusa yatağına gelin yatağı da denildiğini şöyle ifade etmektedir:¹³⁷

“Bu arada anne sedef işlemeli ahşap bir divan (sedir ya da yataklık) üzerindeki, altın ya da gümüş pullarla bezeli saten, kadife ya da ipek örtülerle donatılmış loğusa yatağına yatırılmış oluyordu. Yataktan yerlere şifonumsu bir kumaş olan büriümcük sarkıyordu. Ailenin olanakları el verdiğiince zengin bezenmiş olan bu loğusa yatağına gelinlik yatağı da deniliyordu. Yatağın başucunda, işlemeli bir çanta içinde bir Kuran asılı duruyordu; ayakucunda veya hemen yakınıdaysa, bir şişe geçirilmiş ve sarımsak ve mavi boncukla süslü bir musline sarılmış bir soğan asılıydı. Bunların anneyi, yeni doğum yapmış bir kadınla bebeğın özellikle hassas olduğu nazara karşı koruması bekleniyordu.”

Ellison İstanbul kadınlarının yaşamlarını anlattığı eserinde Osmanlı’da loğusa odası ve yatağına çok fazla özen gösterildiğini ve çok şık döşemelerle paha biçilmez örtülerin kullanıldığına dair gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:¹³⁸

¹³⁶ Garnett, a.g.e., s. 524.

¹³⁷ Davis, a.g.e., s. 47.

“Anne ve bebek çok şık bir şekilde yatırılmışlardı. Anne, paha biçilmez işlemeli örtülerle kaplı büyük karyolada, bebek ise yanındaki küçük yatakta yatıyordu ve onunda üstüne aynı kıymetli işlemelerle süslü küçük bir yorgan örtülmüştü. Huzur içinde uyuyan bebeğin başında bekleyen Fransız rahibe ise kafasındaki beyaz başlığıyla hemşire rolünü üstlenmişti. Çok hoş bir manzaraydı. Öyle ki konuklar bu güzel tablo karşısında gözyaşlarını tutamadı. Anne ve bebeğin oluşturduğu bu güzel tablo, dünyanın her yerinde çok eski ve güzel bir başyapıt gibidir; her kadının tekrar tekrar ve hep zevkle baktığı bir başyapıt.”

Miss Pardoe, gözlemlediği loğusa yatağını şöyle anlatmaktadır.¹³⁹

“Kapının tam karşısında hanımın yatağı duruyordu. Odanın perdeleri çekilmişti ve kavisli kordonlar haline getirilen, altın ve gümüş işlemeli hamam tülbentleriyle tutturulan kaşmir şallar geçici bir sayvan oluşturacak biçimde yatağın çevresine asılmıştı. Hanımın elliden fazla şalı olduğu için, hepsi böyle dar bir alana sığmayan pahalı döşemelik kumaşların kalan bölümü dairenin öte ucundaki tavana gerilmiş ipek bir kordona asılarak sergilenmişti. Şallara renkli tülden, çiçekli veya altın ve gümüş çizgili hotozlar tutturulmuş, aralara portakallar, limonlar ve meyve şekerlemeleri serpiştirilmişti. Kapitone pembe satenden iki yorgan yatağın ayak ucunda katlanmıştı; kenarına kalın sırma saçak geçirilmiş çizgili bürümcükten bir çarşaf yere kadar iniyordu.”

3.10. Loğusa Elbisesi

Lewis, loğusa elbisesine ilişkin şu bilgiyi aktarmaktadır.¹⁴⁰

“Orta halli ailelerde bir kızın en iyi elbisesi gelinliği idi. Elbise düğünden sonra sandığına kaldırılıp böyle özel günlerde çıkarılırdı.”

¹³⁸Ellison, a.g.e., s.83.

¹³⁹ Miss Julia Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, İstanbul: Kitap yayınevi, 2004, s.334-335.

¹⁴⁰ Lewis, a.g.e., s. 96-97.

3.11. Loğusa Şerbeti

Loğusa için hazırlanan kırmızı renkli şerbet bir yandan ziyaretçilere ikram edilirken bir yandan da ağzına beyaz tülbent geçirilir ve kırmızı kurdele bağlanarak sürahi ve şişelere koyulur ve yakınlarla dağıtılır.¹⁴¹ *Abdülaziz Bey* çocuğun doğumunun ikinci gününden üçüncü gününün akşamına kadar aile yakınlarına kırmızı şerbet gönderilmesi âdetinden şu şekilde söz eder:¹⁴²

“Çocuğun doğumundan sonraki ikinci günün sabahından üçüncü günün akşamına kadar, pek yakın akrabalar ile çok eski hukuku olan ahabap hanımlarına kırmızı şerbet gönderilmesi adettir. Şerbetin hazırlanmasında kullanılan şerbet şekeri şekerler tarafından yapılır ve dükkânlarında daima hazır bulundurulur. Bu şeker bir miktar kırmızı, bir miktar da karanfilden ibarettir. Karanfil konmasının başlıca sebebi karanfilin idrar söktürücü olması ve idrar yollarını temizlemesidir. Karanfil tek başına kaynatılıp içildiğinde yakıcı ve acı olduğundan acılığını gidermesi ve hoşla gitmesi için kırmızı ve şeker beraber verilmektedir. Yalnız lohusalar için hazırlandığı halde, misafirlere de loğusa şerbetinden verilmesiyle loğusa tarafından bir ikramda bulunmuş olur (...) Şerbet müzeyyen ve kıymetli Saksonya destilere konur. Doğan çocuk kız ise, destinin başına beyaz tül, eğer şerafet'i varsa yeşil tül sarılır. Erkek ise boş bırakılır. Küberadan akraba ve ahabaplara ve hanenin yakınında oturan, teklifsiz görüşülen ahabap hanımlarına billûr sürahiler içinde şerbet gönderilir. Onlar da şerbet getirenlere bahşiş verir, çocuk ile ebeveynine hayır dualar ederek selamlarını yollarlar.”

Ellison, doğum merasimlerinde konuklara ikram edilen şerbetle ilgili düşüncelerini şöyle anlatmaktadır:¹⁴³

“Acaba Türklerin doğum merasimlerinde konuklara tarçın şerbeti sunmalarının sebebi nedir? Bunu kimse açıklayamadı. Bana kalırsa bu muhteşem merasimin en tatsız yanı bu içecek.”

¹⁴¹ *Musahipzade Celâl*, doğan çocuk kız da olsa, erkek de olsa, loğusa şerbeti sürahilerine kırmızı sakangur (“gaz boyaması”) bağlandığını yazar. Cinsiyet farkı, sakangurun kızlarda sürahinin kapağı üstüne, erkeklerde sürahinin hepsinin kapağına bağlanmasıyla belirtirken. *Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey* ise loğusa şerbeti sürahilerinin hepsinin kırmızı tüle sarıldığını, çocuk kız ise ağzının da tülle örtüldüğünü, erkek ise ağzının sarılmadığını ifade etmektedir. Bkz. *Ali Rıza Bey*, a.g.e., s. 106.

¹⁴² *Abdülaziz Bey*, a.g.e., s. 16-17.

¹⁴³ *Ellison*, a.g.e., s.83.

3.12. Nazara İlişkin Uygulamalar

Türk toplumunda, tam bir aile olmanın temel koşulu olarak görülmesi nedeniyle çocuk sahibi olmaya ve doğuma büyük bir kutsiyet atfedilmiştir. Bu sebeple doğum öncesinde hamile kadına ve doğum sonrasında çocuk ve özellikle loğusa anneye koruyucu bazı tedbirler uygulanmaktadır. Bu tedbirlerin kaynağını *Boratav* şöyle açıklamaktadır:¹⁴⁴

“Doğumla ilgili gelenekler içinde, hele kısırlığı gidermeyi ve çocuğun yaşamasını sağlamak için girişilen bütün işlemlerde onun önemli bir yer tutması Türklerin eski yer dinlerinden günümüze kadar süregelen bir inanın izi olmalıdır.”

Lewis, gözlemediği doğum inanışlarını kitabına şu şekilde aktarmaktadır:¹⁴⁵

“Toplumda itibarı büyük olan ebe hamileliğin altıncı veya yedinci ayından itibaren tutulur, gerekli hazırlık yapılır, kundaklar, tülbenkten zıbınlar, mavi battaniye, takkeler hazırlanırdı. Nazar boncuğu kem gözden korunmak için okunan dualarla bir araya getirilip üstüne çöretotu serpidikten sonra hepsi bir beze sarılır, Kible'ye bakan bir duvara takılırdı. İçinde Kuran olan bir torbada bunun üzerine asılırdı.”

Loğusalık döneminde, özellikle doğumdan sonraki kırk gün içinde, annenin de çocuğun da çeşitli zararlardan korunması gerekir. Burada ilk akla gelen nazar olmaktadır. Nazardan korunma adına yaygın olarak, nazarlık, maşallah ve mavi elbiselerin çocuğa giydirilmesi dikkat çekicidir. *Garnett*'in nazara karşı uygulamaları özellikle bebeğe ilgi gösterilmemesini ve alçaltıcı sözler söylenilmesine ilişkin gözlemlerini şöyle ifade eder:¹⁴⁶

“Bebeğe çok az ilgi gösterilir ya da hiç bakılmaz; büsbütün göz ardı edilmesi ve böylece nazardan sakınılması annesini ve yakın akrabalarını daha da sevindirir. Bebeklere dönük kadınsı merak ve ilginin çocuğu tamamen görmezden gelmeğe

¹⁴⁴Boratav, a.g.e., s. 193.

¹⁴⁵Lewis, a.g.e., s. 95.

¹⁴⁶Garnett, a.g.e., s.525.

elvermeyecek ölçüde güçlü olması halinde, hanımlar bir gazez taşımadıklarını göstermek üzere tükürür gibi yaptıktan sonra , “Pis ve çirkin küçük şey !” gibi alçaltıcı sözlerle hayranlıklarını gizlerler (...) Tükürüklere ve kötuleyici yakıştırmalara rağmen, korkulan nazarın kötü etkilerinin geride bırakılmamış olmasına özen göstermede yarar görülür. Kabul töreninin sona ermesiyle birlikte, ebe kadının öncülüğünde evin kadınları mangaldaki sıcak közlere her ziyaretçi için birer karanfil atarak bunu sağlamaya girişir. Bir karanfilin patlaması adı anılan kişinin anneye ya da çocuğa ve belki de her ikisine nazar değdirdiğinin kesin kanıtı sayılır. Hemen kesilen saç kırpıkları kömürün üstüne atılır ve sözde nazar mağdurları yükselen zararlı dumanla tütsülenir. Bunu tükürme ve üflemlerle karışık dualar ve çeşitli esrarengiz büyüleri sözler izler. Dua faslı kötü etkilerin savuşturulduğunu gösteren bir esneme nöbetine kadar sürdürülür. Daha sonra yaşlı bir hizmetçi kuşku duyulan kişinin evine bir bahane ile gönderilir. Onun elbisesinden gizlice alınan bir bez parçasıyla ikinci bir tütsüleme işlemi yapılır. Böylece annenin ve akrabalarının içi rahatlar.”

Bebeği nazardan korumak üzere yapılan en yaygın uygulama, bebeğe mavi boncuk takılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Lewis, mavi gözün nazarla olan ilişkisini şöyle açıklamaktadır:¹⁴⁷

“Bu bölgelerde mavi göze az rastlandığı için bütün Avrupalılara verilen müşterek bir isimle Frenklerin kötü ve uğursuz gözlere sahip olduğuna inanılırdı. En iyi çare kem gözün kötülüğünü geri aksettirecek bir mavi gözdü. Bunun içindir ki en çok tutulan nazarlıklar mavi bir top üzerine çizilen sarı ve siyah göz biçiminde olanlardı.”

3.13. “Gözaydın” Ziyareti

Loğusa ziyaretleri doğumdan sonraki gün başlar. Yeni doğum yapmış kadın doğumdan sonraki kırk gün loğusa kabul edilir. Ancak bu zamanın ortalama yedi gününü yatakta geçirir. Bu süre içinde gelen misafirler loğusayı odasında ziyaret ederler. Loğusaya doğumun ilk haftasında *gözaydın*, ikinci haftasında *hatır sorma* ziyaretleri yapılır. Anadolu’da doğum yapan kadına yakınlarınca yapılan bu

¹⁴⁷ Lewis, a.g.e., s. 54.

ziyaretler değişik adlar verilir.¹⁴⁸ Doğumunun ilk haftasında loğusa evine sütlaç, muhallebi, kurabiye, baklava, pilic söğüşü, süt, çorba, peluze, börek, tatlı, şeker, pilav, al kurdele ile bağlanmış loğusa şekeri, bal, helva gibi yiyecek ve içecekler gönderilir¹⁴⁹. Doğum sonrası loğusayı ziyarete gelenlere ikram etmek için bebek kız olmuşsa *katlama* yapılır, erkek olmuşsa *çörek* gömülür. Küle gömülen çörek *oğlan çöreği* diye dağıtılır.¹⁵⁰

Ellison, İstanbul'daki gündelik hayatı izleyerek kaleme aldığı eserinde doğum sonrası bu ziyaretlerin anne ve çocuğa rahatsızlık verdiği yolundaki görüşünü şöyle açıklar:¹⁵¹

“Ertesi gün öğleden sonra bir gurup tanıdık ve arkadaş, anneyi ve küçük kızı görmeye geldi. Ülkemde doktor ve hemşire bu ziyaretleri tedbirsizce bularak yasaklar; ancak burada bu bir “alışkanlık meselesi.” Aslında gelen konuklar anne ve bebeğin önünden şöyle bir geçip gidiyor; onlar aksini iddia etseler de bence bu bile anne için gereksiz bir yorgunluk gibi görünüyor.”

Lewis, yedinci günden itibaren yapılan uygulamaları şöyle anlatmaktadır:¹⁵²

“Yedinci gün bazen bir toplantı yapılır, Kuran okunur, ilahiler söylenirdi. Bu sırada çoğunlukla babaannesinin hediyesi olan beşik törenle ortaya getirilirdi. Beşik ekseriya gümüş veya sedef kakmalı olurdu ve nesilden nesile geçerdi. Bundan sonra loğusa yatağı kaldırılır, hayat normale dönerdi. Kırkıncı gün ise hamamda bir tören yapılırdı. Güzel elbiseler giyen anne, ebe ve arkadaşlarıyla birlikte hamama gidip soğuklukta fıskiye havuzun etrafında dolaşırdı. Buhurdanlıkta öd ağacı yakılır,

¹⁴⁸ “Bebe görmesi, bebek bakmak, bebek görme, bebek kutlama, beşik görme, çocuk bakmak, çocuk beneği, çocuk görme, çocuk kademi, çocuk kutlama, çocuk yaşı, çocuk yaşı, çocuk yoklama, dığasken görme, doğdu görmeye gitme, doğduya gitme, doğguça gitme, doğguluğa gitme, doğum görme, doğum tebriği, doğuya gitme, geçmiş olsuna gitme, gözaydına gitme, göz aydınlanma, körpe görümü, loğusa bakma, lohsa bellemek, loğsa bakmak, loğusa görme, loğusa görümü, loğusa yoklatma, loğusaya gitme, loğusa ziyareti, mübarek olsuna gitme, nefse belleme, ninin bakmaya gitme, nohusa görme, oğul yaşı, serdayin, töre, uğrak, uşak görme, uzun ömüre gitme, yoklama, zestan görmek”. Sedat Veyis Örnek, **Geleneksel Kültürümüzde Çocuk**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1979, s. 177-181.

¹⁴⁹ Acıpayamlı, a.g.e., s.71.

¹⁵⁰ İstanbul'daki uygulamalardan söz eden *Ali Rıza Bey* loğusa ziyaretiyle ilişkin şu bilgileri vermektedir: “Çocuk görmeye gelen ziyaretçilere iptida kahve verilip badehu kırmızı ve sıcak loğusa şerbeti ikram olunur. Bu veçhile şerbeti içenlerin “Allah loğusanın sütünü gür etsin” duasını söylemesi âdetdir.” Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 3.

¹⁵¹ Ellison, a.g.e., s.82.

¹⁵² Lewis, a.g.e., s. 96-97.

herkes gelip onu tebrik ederdi. Anne ile arkadaşlarının kutlamaları ve yıkanmaları bitince ebe bir kenardaki sepette duran bebeği alıp soyardı. Bebeği bir battaniyeye sarıp kırklamak için hamama sokar, bebek sabunlu suyla iyice yıkandıktan sonra bir tasa kırılan ördek yumurtası çocuğun bütün vücuduna iyice sürülürdü. Böylece çocuğun suya alışıp suda kendini ördek gibi emin hissetmesi sağlanmış olurdu. Sonra ebe suyu altından üstünden akıtırken bir Fatiha ve Kuran'dan ayetler okur, bu suyla bebeği yıkadıktan sonra kurular, kundaklayıp giydirirdi. Bu merasimde de ufak gümüş çingiraklar, işlemeli çantalara konan koruyucu dualar, gümüşe batmış kurt dişi, kemik bir diş kaşıma halkası veya yedi delikli mavi boncuklar gibi ufak hediyeler verilirdi.”

3.14. Kırk Hamamı

Loğusanın ve çocuğun doğumdan kırk gün sonra yıkanmaları *kırk hamamı* olarak adlandırılır. *Ali Rıza Bey*, kırk hamamı ile ilgili şu bilgileri vermektedir:¹⁵³

“Bir de kırk hamamı âdeti vardır. Kırkinci günü loğusayı ve çocuğu hamam götürürler. Hısım akraba, konu komşu kırk hamamına davetlidirler. Hamamın dışarısında loğusayı ve ebe hanımın kucağında olan çocuğu çengiler ve sıracılar çalarak oynayarak üç defa dolaştırırlar, badehu içeriye getirirler. Artık hamamın dışarısında akşama kadar çengiler çalıp oynarlar.”

Abdülaziz Bey, loğusa hamamı seçimini ailenin ekonomik durumuna bağlayarak şu şekilde ifade ettedir:¹⁵⁴

“Lohusayı kırkinci günü hamam sokmak usulden ve sağlık kurallarındandır. Lohusa ya konaktaki hamama girer ya da çarşı hamamına götürülür. En üst tabakaya mensup büyük kibar ailelerde lohusa mutlaka konaktaki hamamda yıkanır. İkinci dereceden olan ricalin pek çoğu da, hanımlar arasında bu vesile ile bir eğlence tertiplemek için lohusayı çarşı hamamına götürür. Üçüncü derecedekiler ve daha alt sıradakiler ise kendi hamamları olmadığı için zorunlu olarak çarşı hamamına giderler.”

¹⁵³ Balıkhane Nazırı Rıza Bey, a.g.e., s.5.

¹⁵⁴ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 23-25.

Garnett, loğusa hamamına ilişkin gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:¹⁵⁵

“Tören evde yapılacaksa, ebe kadın ve bir dizi eş dost yıkanma işlemine katılmaya ve öğle yemeğine kalmaya ya da başka serinletici içecekler almaya davet edilir. Tören için hamama gidilecekse, kafile evde toplanır ve ebe kadının bebeği önde taşıdığı bir alay halinde yola koyulur. Elbiseleri çıkarılan ve bir ipek peştamala sarılan anne, gümüş kakmalı bir çift takunya giyer ve bir yanda hamamcı hanımın, diğer yanda yakınlarından birinin desteğiyle hamamın iç bölmesine girer. İlk ele alınan bebeğin güzelce keselenip liflenerek yıkanmasından ve dış bölmeye götürülmesinden sonra, ebe kadın dikkatini anneye yöneltir. Ama işlemlere başlamadan önce kurnaya bir demet anahtar atar, dinsel mahiyette bir dua okur ve üç kez suya üfler. Bu hazırlık önlemlerinin ardından geçilen yıkama faslı bitince, hanım ortadaki sekiye uzatılır ve başının altına bir gümüş tas konur. Bal ve çeşitli güzel kokulu merhemlerden oluşan bir karışım bütün bedenine kalın bir tabaka halinde sürülür; güçlendirici ve dinçleştirici özellikler taşıdığına inanılan terkip yaklaşık bir saat öyle bırakılır. Bu sıkıcı işlem refakat eden hanımların şarkılarıyla ve sohbetleriyle şenlendirilir. Annenin bedenini kaplayan baharatlı bileşimden parmaklarla arada bir alınan parçalar ağza götürülür; bunun tadını almak bile uğurlu sayılır. Böylece ziyafetten geriye kalan kısım, sonunda suyla yıkanıp çıkarılır.”

3.15. Hediyeler

Kişilerin kendilerini özel hissederek o dönemi daha ayrıcalıklı yaşamalarını sağlayan tebrik ve kutlamaların maddi boyutunu da hediyeler oluşturmaktadır. Doğum, düğün ve sünnet aşamalarında kişilerin birbirlerine hem maddi hem de psikolojik destek olmalarını sağlayan hediyeleşme, kültürümüzde oldukça önemli bir yere sahiptir. Ellison, bu hediyelere doğum hediyeleri isminin verilmesini kendince şöyle açıklamaktadır:¹⁵⁶

“Bu öğleden sonrayı Fatma’yla birlikte “doğum hediyeleri alarak geçirdik. Bizim vaftiz hediyelerimize tekabül eden bu hediyelere –bir Müslüman evinde- “doğum hediyeleri”nden daha uygun bir isim gelmedi aklıma. Ancak bu doğum

¹⁵⁵ Garnett, a.g.e., s. 526.

¹⁵⁶ Ellison, a.g.e., s. 75.

armağanları, sadece doğacak küçük yavru için değil, bu bebeği dünyaya getirecek sevgili arkadaşımız için de hazırlanıyor. Bebeğin yanı sıra anneyi de armağanlarla kutlama geleneği, çok önemli bir şey gibi görünmese de aslında Doğu'da annelere bağlılığın gösterdiği birkaç yöntemden biri.”

3.15.1. Ebeye Hediyeler

Doğumda en önemli hizmeti gören kişi ebedir. Doğum olayının bütün aşamalarında ebe gebe kadının yanında destekçisi olarak yer alır. Görevini başarılı bir şekilde yerine getirmesi için hamileliğin başından itibaren her fırsatta ebeye hediye verilir ve ebe, elden geldiğince hoş tutulmaya itina edilir. Geçiş dönemleri çerçevesinde sıklıkla görülen hediye çeşidi bahşıştır. Bahşış, bir hizmet karşılığı verilen bir hediye çeşididir. Ebeye verilen armağanlardan büyük bir kısmı bahşıştır. Ebe tutulmasıyla birlikte ebeye çeşitli armağanların verilmesi, adeta onun doğum ve doğum sonrası işlemlerini görmesi için tasdik edilmiş olduğunun göstergesidir¹⁵⁷. Özellikle bebek doğduktan sonra verilen ilk bahşış *gözaydını* bahşışidir¹⁵⁸. Ebeye doğumdan sonra kibrit ve sabun verilir. Loğusa kendisinde doğumdan sonra *kurtuluş şerbeti* ve kahve ikram eden ebeye bahşış verir. Kekik gününde loğusanın ve bebeğin yıkandığı leğene atılan paralar ebeye bahşış olarak verilir. Aynı günün akşamı ebe evden ayrılırken hizmetleri karşılığı verilen paranın yanında bir takım elbiselik, bir feracelik¹⁵⁹ veya çarşaflık, bir çift ayakkabı, bir çift terlik ve bir de güzel yaşmak hediye edilir ve yine o gün evine bir miktar kahve, şeker ve beş on kalıp sabun yollarır.

3.15.2. Anneye ve Bebeğe Hediyeler

Anne doğum yaptıktan sonra ilk olarak yakınları tarafından kutlanır. Doğumdan sonraki ilk hafta içinde annenin çabuk iyileşmesi için sütü, tatlı yiyecekler götürülür.

¹⁵⁷ “Ebe seçilince güzel işlemeli bir bohça içinde düz renk olmak şartıyla bir kat esvaplık verilir, böylece o ebenin tutulması kararlaştırılmış olur.” Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 11.

¹⁵⁸ Anadolu’da doğumu yaptıran emeğinin karşılığı olarak para verildiği gibi, bir bohçaya konulan kuru erzak, şeker, çay, helva vb. şeyler de verilir. Bazı yörelerde para ile birlikte elbiselik kumaş, oyalı yemeni, havlu gibi şeyler de verilir.

¹⁵⁹ “En eski feraceler bedenden daha geniş, bolca, kolları ve elleri örtecek kadar uzun, dört köşeli, yakası belden hayli aşağı, boydan kısa omuzları ve göğsü örtecek kadar genişmiş. Feracenin yakası az açılıp göğsün iki tarafındaki şemsiyelerin püsküllü kaytanlarıyla bağlanır, ön birbirine kavuşturulup el ile tutturulmuş.” Leyla Saz, **Harem’in İçyüzü**, 1.b., İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974, s. 223.

İkinci, üçüncü günlerden itibaren konu komşu, hısım ve akraba göz aydına gelirler. Bu gelenler çocuğa altın takarlar veyahut kurabiye veya buna mümasil hediye getirirler¹⁶⁰. *Abdülaziz Bey*, anne ve bebeğe getirilen hediyelerin değerini gelen konukların mevki ve servetlerine göre değiştiğini şu şekilde anlatmaktadır:¹⁶¹

“Lohusanın hatırını sormak üzere gelen hanımların hazırlamış oldukları hediyeler de mevkilerine göre değişir. Servet sahibi akrabalar ile büyük bir aileye mensup olan ve loğusa hanımın ailesiyle çok eski hukuku ve ilişkileri bulunan hanımlar üzeri “murassa” veya altın mine üzerine “Maşallah” yazılı nazarlık takımı verirlerdi. Değer bakımından bundan sonra gelen hediye, üzerine Âyât-ı Kerîme yazılmış büyükçe bir nazarlık altınıdır. Daha sonra gelenler ise değer sırasıyla içine nefis “elvan” şekerler konmuş ve kapağı çiçeklerle tezyin edilmiş bir şeker sepeti, müzeyyen bir sepet içinde acıbadem kurabiyeleridir. Halktan kimseler de bir örme sepetle bir miktar anasonlu gevrek götürürlerdi. Murassa veya altın ve mineli hediye getirmiş olanlar münasip sözlerle hediyelerini bizzat lohusa hanıma verirler. Diğer hediyeler lohusanın odasında olan ve hizmetine bakan cariye’sine verilirdi. O da uygun bir fırsatta falan hanım getirmiş diyerek loğusa hanıma gösterir ve böylece gelen hediyelerden nazarlık dışındakiler bir yerde saklanırdı. Bir ara hepsi getirilir, şeker, kurabiye, gevrek gibileri hanedeki kalfa'lara, çocuklara dağıtılırdı. Yeni doğan çocuğu kıskandırmamak ve sevmeye alıştırmak için çocuklara “Bak beyim” veya “Bak küçük hanım, yeni gelen bebek, size ne getirmiş, ne kadar güzel” gibi çocuğun hoşuna gidecek sözlerle bu hediyeler verilirdi.”

Ellison, bebeğe getirilen hediyelerin onun ileride çeyizini oluşturduğunu şöyle ifade etmektedir:¹⁶²

“Tüm konuklar anne ve bebeğe imkânları elverdiğince armağanlar getirdi. Bunlardan bazıları çok kıymetliydi –mücevherler, işlemler ve benzeri eşyalar- ve söylediğine göre Fatma'nın “doğum” hediyeleri de bu küçük kızın çeyizinin önemli bir bölümünü oluşturuyordu.”

¹⁶⁰ Balıkhane Nazırı Rıza Bey, a.g.e., s. 3.

¹⁶¹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 15-16.

¹⁶² Ellison, a.g.e., s.83.

3.16. Ad Koyma

Arapça “isim”, Türkçe “ad” olarak bilinen kelime, Muharrem Ergin tarafından “canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan, varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerin şeklinde açıklanmıştır¹⁶³. Verilen isimle çocuğun yazgısı arasında var olduğuna inanılan ilişki halk hikâyelerinde özellikle de “Dede Korkut Hikâyeleri”nde çarpıcı bir biçimde işlenmiştir¹⁶⁴. Ad verme Türk kültüründe çok önemsenen ve belli ritüellerle yapılan bir tören niteliği taşır. Eski Türklerde kahramanlık sonucu bir kazanım olarak verilen ad, Osmanlı’da ve günümüzde bu özelliğini yitirmiş olarak görülse de ad verilirken çeşitli ritüellerden dinin ve göreneklerin de etkisiyle vazgeçilememiştir.

Ad koymayla ilgili olarak düzenlenen törende, yemek, ziyafet, mevlüt okutma; törende yakınların ve büyüklerin bulunması; ezan okunması; adın üç kez çocuğun kulağına söylenmesi; çocuğu kible yönüne çevirme; adı sağ kulağına söyleme gibi kalıplaşmış işlemler dikkati çekmektedir. Bu işlemler adın kutsallığını vurgulamakta; ada dinsel bir nitelik kazandırmaktadır.¹⁶⁵ *Abdülaziz Bey*, 19. yüzyılda çocuğa isim verme âdetlerini şöyle anlatmaktadır:¹⁶⁶

“Doğumdan üç gün sonra çocuğa isim takılır. Çocuğun pederi varsa o, eğer büyük pederi veya büyük validesi varsa onlardan biri abdest alıp Besmele ile odaya girer. Lohusanın hal ve hatırını sorduktan sonra kible tarafına yüzünü çevirir, diz üstü oturur ve çocuk kundaklı olarak kendisine verilir. O da çocuğu Besmele ile dizinin üstüne koyar. Allah’a şükrettikten ve Peygamberimizin ruhuna Salât ü Selâm okuduktan sonra çocuğun sağ kulağına önce ezan-ı şerif okur, daha sonra takacağı ismi üç kere söyler, sonra da yine çocuğun kulağına üç kere Kelime-i şahâdet telkin eder. İsim tesmiyesi böylece son bulduktan sonra lohusa hanıma yüzük, saat, elmas iğne gibi bir hediye verir, odadan çıkar.”

Garnett, ad verme töreni ile ilgili şu saptamaları şöyle verir:¹⁶⁷

¹⁶³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 20. Baskı, İstanbul: Bayrak Basın Yayın Tanıtım, 1993, s.207.

¹⁶⁴ Türk halk hikâyelerindeki ad verme motifi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Cemiloğlu, *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999, s. 156-176.

¹⁶⁵ Örnek, a.g.e., s.149.

¹⁶⁶ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 13-14.

¹⁶⁷ Garnett, a.g.e., s.524-525.

“Bütün bu düzenlemeler tamamlanınca, mutlu baba karısını tebrik etmek ve bebeğe ondan sonra tanınacağı adı vermek üzere içeri girer. Müslümanlar arasında nüfus kaydına ya da vaftize denk bir formalite yoktur; Doğulu biyografi yazarları ünlü erkeklerin ve kadınların doğum tarihi yerine ölüm tarihini saptar. Baba bebeği kapının dışına götürerek, duruma uygun bir dua okur ve ardından seçtiği adı bebeğin kulağına üç kez fısıldar. Babanın duayı bilmemesi halinde, bu görevi yerine getirmeye yardımcı olması için bir imam çağırır.”

3.17. Diş Çıkarma-Sütten Kesme

Çocuğun biyolojik gelişmesinin belirtilerinden birisi olan diş çıkarma, genellikle bir törenle kutlanır. Yiyeceğin ezilmesinde, parçalanmasında ve öğütülmesinde birinci dereceden rolü olan dişin ortaya çıkışı nedeniyle düzenlenen bu tören-eğlencede yiyeceği kutsama, çocuğun rızkını artırma, bereketi çoğaltma gibi dileklerin yanı sıra çocuğun dişinin sağlam olması isteği de yer almaktadır¹⁶⁸. *Musahipzade Celal*, Eski İstanbul’da bebeklerin süttten kesilmesinde uygulanan teknikleri şöyle anlatır:¹⁶⁹

“Çocuk memeden kesileceği zaman annesinin memesine siyah veyahut acı bir şey sürülür. Bu suretle çocuk memeden tiksindirilir. Eğer evde çocuğa bakacak kimseler varsa birkaç gün çocuğa annesi gösterilmez, mamalarla, sütlerle, yoğurtlarla avutulur. Erkek çocuk iki, iki buçuk yaşına kadar, kız çocuk da bir, bir buçuk yaşına kadar emzirilir. Memeden kesilince hamam götürülüp vücuduna baştan aşağı (sedef yağı) sürülür; yıkanıp çıktıktan sonra sırtına (sarı sabır) denilen ilaç suya karıştırılıp dökülür.”

Lewis, çocuğun ilk diş çıkarmasının ilk adımı kadar önemsendiğini, büyük bir sevinçle karşılandığını ve çocuğun süttten kesilmesinde acı şeylerin çocuğa emzik şeklinde verilmesine ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır:¹⁷⁰

“Çocuğun diş çıkarması da tutunmadan ilk adımı attığı gün kadar önemli sayılır, ilk dişin görülmesi sevinç meselesi olurdu. Çocuk paytak paytak yürümeye

¹⁶⁸ Örnek, *Türk Halkbilimi*, s. 162.

¹⁶⁹ Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946, s. 24.

¹⁷⁰ Lewis, a.g.e., 97.

başlar başlamaz kendi boyunda ve dört tekerlekli bir arabaya konularak yürümeyi öğrenirdi. Çocuklar iki yaşında süttten kesilirlerdi, kız çocukları erkeklerden daha önce daha önce süttten kesilirdi. Bu hamamda yapılan bir toplantıyla kutlanırdı. Hamama götürülen bebek yıkanmadan önce iyice sedef yağına bulanırdı. Bebekler ağladığı zaman bir tutam acı badem bir tülbent parçasına konularak emzik gibi çocuğun ağzına verilirdi, fakat işi çok olan annelerle dadılar çocuğu yatıştırmak için haşhaş tohumu veya başka uyuşturucu maddeyi kaynatıp suyunu içirirlerdi. Çocuğun ağlamasından rahatsız olunduğu için değil, daha ziyade ağlayan çocuğun mutsuz olmasından korkulduğu için bu çarelere başvurulurdu.”

II. SÜNNET

Türkiye’de çocukla ilgili geleneksel işlemlerden birisi de sünnettir. Dinsel ve töresel işlemler içerisinde en katısı en yaygın olanı sünnet geleneğidir. Hiçbir çocuk sahibi anne ve baba bu köklü geleneğin dışında kalmak istemez. Oldukça yaygın buluna bu pratiğin doğuşunun ve ortaya çıkışının nedenlerini açıklamaya çalışan değişik nitelikte görüşler vardır. Pratiğin çok yönlü bir işlevi olması bu konudaki değişik görüşlerin ortaya atılmasına yol açmıştır. Dünyanın değişik yerlerinde uygulanan sünnet pratiğinin gerek operasyon olarak birbirinden ayrıldığı, gerekse temelinde yatan dinsel, toplumsal, cinsel ve psikolojik etmenlerin çeşitliliği, sünnetin ortaya çıkışını tek bir görüşle açıklamamıza engel olmaktadır.¹⁷¹

İslam dininde Peygamber’in yaptığı ya da yapılmasını öğütlediği şeylere uymaya “sünnet” adı verildiği için, oğlan çocukların erkeklik uzuvlarının ucundaki deriyi çepeçevre kesip alma işlemi, halk dilinde bu deyimle adlandırılır. Deyimin eski yazı dilinde karşılığı, Arapça *hitân* kelimesi idi.¹⁷²

1. SÜNNET ÖNCESİ HAZIRLIKLAR

Sanatında mahir ve meşhur olan, sünnetçi denilen bir cerrah seçilip, çağırılır, kendisiyle sünnet günü kararlaştırılır. Ondan sonra çocukların pederi *hitan* cemiyetinde bulunması arzu edilen zevata düğün gününü bildiren davet teskereleri yazar. Validesi de davet edeceği hanımları itibar derecelerine ve samimiyetine göre ya bizzat kendisi hanelerine kadar giderek veya aracılar göndererek cemiyete çağırır. Böyle davet için gezen hanımlara kendi tabirince “okuyucuya çıktı” denir. Düğünde bulunacak hanımlar elbise yapma ve hediyelerini tedarik etmeye vakit kalması için düğünden en az yirmi gün önceden davet edilirler.¹⁷³ Lewis, sünnet odasının ve çocuğunun hazırlığı ile ilgili şu bilgiyi vermektedir:¹⁷⁴

¹⁷¹ Sedat Veyis Örnek, **Türk Halkbilimi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 170-173.

¹⁷² Boratav, a.g.e.,s.201; Sünnet yaşı ile ilgili Pertev Nailli Boratav şu bilgileri vermektedir: “Sünnet çocuğunun yaşı ve törenin mevsimi (ayı, günü) üzerine kesin bir kural yok. Çocuklar, çoğunlukla, okul çağına yakın veya ilkokul yıllarında, herhalde 13-14 yaşını geçmeden, “ergenlik” çağına ermeden, ama kimi hallerde çok erkenden (2 yaşından başlayarak) sünnet edilir. Birkaç erkek çocuğu olan aileler yada akraba birlikleri, “hepsi birden çıksın” düşüncesiyle, yaşları farklı iki, üç kardeşi ve ya akraba, komşu çocuklarını birlikte sünnet ettirdikleri de oluyor.” Boratav, a.g.e., s.202.

¹⁷³ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 39-40.

¹⁷⁴ Lewis, a.g.e., s. 102.

“Sünnet günü ameliyatı yapılacak olan berber gelip odayı hazırlardı. Çocuk yeni ipek elbise ve pullarla süslü sert bir başlık giyerdi.”

Garnett ise sünnet öncesi hamam, sünnet giysilerinin çocuklara giydirilmesi, eş dostun törene çağırılması gibi hazırlıkları şöyle anlatır:¹⁷⁵

“Pazartesi sabahı hamama gönderilen oğlanlar tıraş edilir ve tepede bırakılan bir parça perçem sırmalarla örülür. Asıl sünnet adayı şatafatlı biçimde giydirilir; elbisesine ve fesine mücevherler takılır. Düğünde oğlanlar için gerekli görülen değerli süslerin sayısı o kadar çoktur ki, bazıları böyle bir yardımı görev sayan akraba ve yakınlardan ödünç alınır. Sünnet edilecek diğer sıradan çocukların fesleri ve harmanileri de aynı biçimde mücevherlerle donatılır. Böylece süslenen oğlanlar bir dizi yaşlı hanımın eşliğinde çeşitli haremleri dolaşarak eş dostu törene davet ederler. O gün ve sonraki gün selamlıkta bir dizi eğlence düzenlenir. Çarşamba ve Perşembe günleri haremlikte müziğin ve çeşitli eğlencelerin eşlik ettiği şenliklere ayrılır. Ertesi sabah evin hanımları oğlanlar için yataklar hazırlamaya koyulur. Bu arada süslü atlara bindirilen sünnet çocukları hocayla, aile berberiyle ve bir dizi arkadaşla önde gelen bir mızıkancının peşinde şehrin sokaklarında tur atar.”

Erkeğin hayatındaki en önemli geçişlerden birisi olan *sünnetin* duyurulması da çok önemlidir. Ailenin gururu haline gelen bu olay olabildiğince fazla kimseye duyurulmak istenmektedir. Lewis, sünnet düğünün duyurulmasını şöyle anlatmaktadır:¹⁷⁶

“Dışarıdaki davulcu da hem sünnet vaktini haber vermek, hem de bağırانların sesini bastırmak için davulunu gürültüyle çalarak kapıda bir aşağı bir yukarı dolaşırdı.”

2. SÜNNET ZAMANI

Çocukların sünneti ekseriya yedi, dokuz, on bir yaşlarında yapılır ve tekli senelere rastlamasına dikkat edilir. Sünnetin yapılma zamanı ilkbahar veya sonbahar mevsimleridir. Sünneti yapılacak olan çocukların sayıları bir, üç, beş, yedi gibi tek

¹⁷⁵ Garnett, a.g.e., s.527.

¹⁷⁶ Lewis, a.g.e., s. 102.

rakamlı olmalıdır.¹⁷⁷ *Hans Dernschwam*, erkek çocuklarında sünnet yaşı ile ilgili gözlemlerini şöyle ifade etmektedir:¹⁷⁸

“Erkek Türk çocukları, 12, 13 yaşına gelince İsmail Peygamber gibi sünnet edilirler. Ancak İstanbul’da salgın hastalıktan ölen çok olduğu için daha küçük yaşta da sünnet yapılır.”

Lewis, sünnet olayı ile ilgili gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:¹⁷⁹

“Ayakları açık olarak bir masanın üstünde durur; biri ayak bileklerini, bir başkası da kollarını arkadan sımsıkı tutar, ameliyat keskin bir usturayla çabucak yapılıp yara odun külüyle dağlanırdı. Birkaç çocuk birden sünnet edilecekse ikişer, üçer odaya alınıp cesurlukta birbirlerini geçmeleri için teşvik edilirdi.”

3. SÜNNET DÜĞÜNÜ VE EĞLENCELERİ

Dernschwam, “İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü” isimli eserinde sünnet düğünü kutlamalarını şöyle anlatmaktadır:¹⁸⁰

“Hali vakti yerinde olan kimseler, oğullarını giydirip kuşatırlar; birçok sünnet çocuğu bir arada atlara bindirilir, davul ve zurna ile şehirde dolaştırılırlar. Böylece çocuklara cesaret verilir. Ama babalar da düğünlerde olduğu gibi, neşelenip eğlenirler. Bu törene dugun senit (sünnet düğünü) derler. Bir komşu berber çocukları sünnet eder. Kadın erkek beraberce atlara binip şehri dolaşırlar.”

Bütün geçiş dönemi uygulamalarında olduğu gibi sünnet düğününde de ailenin ekonomik durumu belirleyici etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı’nın dini ve kültürel yapısı insanların böyle önemli günlerde birbirlerine destek vermelerini de sağlamaktadır. *Garnett*, Osmanlı’da sünnet düğünü törenlerini ve bu törenler esnasında muhtaç insanlara gösterilen ilgiyi, dolayısıyla da oluşan toplumsal dayanışmayı şu şekilde ifade etmektedir:¹⁸¹

¹⁷⁷ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 39.

¹⁷⁸ Dernschwam, a.g.e., s. 191.

¹⁷⁹ Lewis, a.g.e., s.

¹⁸⁰ Dernschwam, a.g.e., s. 191.

¹⁸¹ Garnett, a.g.e., s.527.

“Bir çocuğun sünnet edilmesi bir başka önemli aile törenine vesile olur. Sünnet düğünü şenlikleri tam bir hafta boyunca sürer. Türklerin her vesile de sergilediği konukseverlik, yoksul ve muhtaç insanlara özel ilgi ve ihtimam göstermenin bir dinsel vecibe sayıldığı bu düğünde bilhassa öne çıkar. Dolayısıyla oğullarına sünnet düğünü yaptırmaya maddi güçleri yetmeyen fakirler, bunu civardaki bir ekâbirin oğlunun sünnet edileceğini duyuncaya kadar ertelerler. Ona çocuklarının adlarını bildirerek, törene katılmasına izin verilmesini rica ederler. Zengin adam dindar ve hayırsever biriyse, durumunun elverdiği ölçüde birçok fakir çocuk için bu izni verir, çünkü böyle hayır işlerinin Allah’ı memnun edeceğine inanılır. Sünnet düğünü padişah sarayında yapıldığında, âdetler padişahın bunlara katılacak çocuklarının sayısına hiçbir sınırlama koymamasını gerektirir. Töreni yapacak evin her sünnet adayına eksiksiz bir giysi takımı vermesi ve bütün diğer masrafları karşılaması beklenir; bu nedenle yüksek mevkideki kişiler için sünnet düğünü son derece pahalı bir iştir. Şenlikleri bir günle sınırlayan orta sınıflar için asgari harcama genellikle 10 ila 12 sterlin arasında değişir.”

Abdülaziz Bey, sünnet düğün gününde yapılan hazırlıklara değinir:¹⁸²

“Düğün günü bütün konak halkı pek erkenden giyinir, kuşanır, hazırlanır. Mektep çocukları da yeni elbiselerini giyerek hazır bulunurlar. Konakta her çeşit hizmete tayin edilenler kendiişlerine ait olan şeyleri tam hazır tutar; kiler, sofrta takımları, şerbet, kahve, şeker, çubuk takımları yerli yerine konmuş, geceden başlayarak yemekler pişmiş olur.”

İnsanların hayatında önemli bir geçiş olan sünnet diğer geçişlerde de olduğu gibi sarayda çok daha şaşalı bir şekilde duyurulup kutlanmaktadır. Covel, “Bir Papazın Osmanlı Günlüğü” isimli eserinde Şehzade Mustafa’nın sünnet düğünü törenlerinin kesim olana kadar on üç gün sürdüğünden ve merasimine ilişkin gözlemlerinden şöyle söz etmektedir:¹⁸³

“Sünnet eğlenceleri, kesim olana kadar, on üç gün sürerdi. O gece valide sultan ve sultan onu teselli etmek için şehzadenin yanındaydı, ama vezir ve defterdar vs. ’nin önünde eğlenceler devam ediyordu. Daha önce söylediğim saatte bütün çocuklar

¹⁸² Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 44.

¹⁸³ Covel, a.g.e., s.130-132.

Kuran'dan kelimeler içeren Türkçe bir şarkı söyleyerek meydana getirildiler ve sonra müzik eşliğinde el çırparak coşup eğlendiler; daha sonra çadıra getirilerek herkes içinde sünnet edildiler. Onların yüzlercesini sünnet edilirken izledim (13 günde 2000 kişi sünnet edildi) ve Türkler yabancıların bunu izlemesinden rahatsız olmazlar çünkü özendirici olacağını düşünürler.”

Covel, saraydaki sünnet merasimlerinde esnafın bir gün boyunca dükkân kapattığına da tanık olmuştur:¹⁸⁴

“Sünnet eğlenceleri sırasında bir gün, bütün esnaf dükkânlarını kapatarak korteje katılmak zorundaydılar. Hepsi kendilerine ayrılmış bir vagona aleni olarak sanatlarını icra ederlerdi –ayakkabıcı- lar, terziler, dokumacılar vs. o kadar ki fırıncılar bir fırın, demirciler küçük demirci ocağı getirir, kasaplar koyun süreleriyle geçerlerdi. Avrupa'da veya başka bir yerde böyle muhteşem bir çılgınlık yapılabileceğini hayal edebilir misiniz bilmiyorum. Her vagonun üstünde orada icra edilen sanatı gösteren ipekten veya en azından renkli kâğıttan yapılmış flamalar ve bayraklar olurdu.”

Tören süresince şehirlerde ince saz, köylerde davul, zurna çalınır, hem çocuğu avutmak, hem de konukları eğlendirmek amacı ile şehirlerde hokkabaz, karagöz gösterileri, köylerde delikanlıların çıkardıkları çeşitli “seyirlik oyunlar” aynı amacı güderler. Eğlenceler, sünnet işlemi yapılırken, bir de gece, en yoğun dereceye varırlar. Birçok yerlerde gece sabaha kadar sünnetli çocuğu uyutmamak kuralı vardır; bunun, kanamayı önlemek için gerekli olduğuna inanılır¹⁸⁵. Eski durumdan yeni duruma geçişin yaşandığı anlardan biri olan sünnet sadece cerrahi bir müdahale olmaktan ziyade toplumun kutlayıp, kutsadığı bir tören olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle insanlar bu geçiş esnasında hem çocuğu hem de katılan herkesi memnun etmek amacıyla eğlenmek için çeşitli araçlardan faydalanmaktadırlar. Lewis, sünnet düğünü kutlamalarında kadın ve erkeklerce nasıl kutlandığından söz eder:¹⁸⁶

¹⁸⁴ Covel, a.g.e., s.150.

¹⁸⁵ Boratav, a.g.e., s.203

¹⁸⁶ Lewis, a.g.e., s. 102.

“Bir tarafta beklemekte olan soytarılarla hokkabazlar teflerle odaya dalıp çocukları eğlendirir (...) Padişahın oğullarından birinin sünneti ise milletçe kutlanırdı. Düğün evi süslenir, babanın mali gücü yettiği kadar zengin bir sofraya ve eğlenceyle misafirler ağırlanırdı. Evin kadınları bütün bu eğlenceleri kafes arkasından seyrederdiler. Bu günden itibaren çocuk evin harem kısmından çıkıp ailenin erkekleri arasına karışırdı. Bundan böyle onun yetiştirilmesi ve geleceği tamamen babasının mesuliyeti altına girerdi.”

4. SÜNNET YATAĞI

Bir geçiş dönemi olarak sünnete verilen önem çocuğun yatacağı özellikle sünnet yatağında kendini gösterir. Bu yatak özenle hazırlanır, süslenir. *Abdülaziz Bey*, sünnet yatağının hazırlanışına ilişkin ayrıntılı bilgi vermektedir:¹⁸⁷

“Eski konak sofalarının bahçeye ya da sokağa bakan pencereli taraflarının çoğu çıkmalı olduğundan hane sahibinin çocuğunun yatağı bu tarafa yapılır, beraber sünnet olacak diğer çocuklar varsa, onların yatakları da sağlı sollu hazırlanır. O zamanlar karyola bulunmadığı için, yatak hazırlanırken altlarına en iyisinden enli ve büyük Gördez halıları serilirdi.”

Türklerde nazar çok inanılan ve insanların ondan korunmak için birçok uygulamaya başvurduğu konulardan biridir. Özellikle bir durumdan diğerine geçiş esnasında insanların güçsüz düştükleri inancı nazara karşı yapılan uygulama ve kaçınmaları geçiş dönemlerinde arttıran bir etkidir. *Lewis*, sünnet yatağını anlatırken nazara ilişkin inançlara da değinmektedir.¹⁸⁸

“Nazar değmesin diye siyah çöretotu serpiştirilen yataklara ikişer üçer yatırılırlar, ameliyat yerleri yorganın ağırlığı altında acımasın diye üstüne sert kenarlı başlıkları konurdu.”

¹⁸⁷ *Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 42.*

¹⁸⁸ *Lewis, a.g.e., s. 102.*

5. SÜNNET HEDİYELERİ

Aile için gurur duyulan bir olay olan sünnet hediyelerle beraber daha da resmiyet kazanarak mutluluğun karşılıklı hale gelmesini sağlamaktadır. *Lewis*, gelen hediyelerin birer övünç meselesi olduğunu dile getirir:¹⁸⁹

“Bütün davetliler erkeklerin arasına katıldıkları için onları tebrike gelip münasip hediyeler verirlerdi. Bu bütün aile için büyük bir iftihar meselesi olurdu.”

Halkın sünnete ve sünnet hediyelerine çok fazla önem verdiği bu dönemde şehzadelerin sünnet düğünü zamanın en önemli olaylarından biri halini almaktadır. *Covel*, şehzadelerin sünnet düğünlerinde imparatorluğun bütün önemli kişilerinin hediye getirmekle yükümlü olduğunu ve bu hediyeleri şöyle anlatmaktadır:¹⁹⁰

“İkindide (9. Saat) Büyük Efendiye günlük hediyeler getirilir; çünkü imparatorluğun bütün önemli kişileri, ona ve hanım sultana hediyeler sunmakla yükümlüdürler. Ve sarayın yakın çevresindeki bu insanlar beklenildiği kadar iyi hediye getirmezlerse, ikinci bir hediye getirmeye mecbur tutulurlar; değersiz bulunan hediyeler geri gönderilir. Bütün bu eğlenceler için on iki bin kese para harcadığı, gelen hediyelerin tutarı ise en az otuz iki bin kese olduğu, (bir kesenin değeri beş yüz dolar), yaygın olarak konuşuluyordu, böylece sultanın kazancı olan yirmi bin kese veya on milyon dolar, bir dolar dört sterlin altı peni olduğuna göre iki milyon iki yüz elli bin sterlin ediyordu. Vezirle yaptığımız görüşmede duyduğuma göre bu hediyeler aleni olarak Büyük Efendinin çadırına taşınıyor ve taşıyanların liderine Büyük Efendi tarafında bir cübbe giydiriliyordu. Hediyelerin taşınmadığı zamanlarda, Yüce hakanın, vezirin, sultanın çadırının önünde öğleden sonra başlayan raks gösterileri ve diğer eğlenceler gün boyunca devam ediyordu.”

Erkek çocuğun hayatında hiç unutmayacağı bu özel anda çocuğa ilk hatırasını vermek babaya düşmektedir. *Abdülaziz Bey*, sünnet çocuğuna ilk hediye babasından geldiğini şu şekilde anlatmaktadır:¹⁹¹

¹⁸⁹ Lewis, a.g.e., s. 102.

¹⁹⁰ Covel, a.g.e., s.130,132

¹⁹¹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 47-48.

“Pederi derhal oğlunun yanına gelir, hatır sorar, sever okşar. Mahdumuna müzeyyen bir mahfaza içinde altın mineli saat veya tek taş bir purlanta yüzük ile özel olarak hazırlattığı oyuncakları verir. Diğer çocuklarında ayrı ayrı yanlarına gider, hepsine bir örnek saat veya eş oyuncaklar vererek sevip okşar. Hala def çalan ve tuhaflıklar yapan hokkabazların deflerine de ayrı ayrı bahşişler koyar ve yerine döner.”

Sünnet, aile bireyleri içinde en çok babayı gururlandıran bir olaydır. Bu sebepten ötürü oğluna ilk hediye baba verir. Baba gücünün yettiği ölçüde en iyi hediye almaya özen gösterir. Garnett, sünnet çocuğuna babasının hediye vermesi geleneğini şöyle söz etmektedir:¹⁹²

“Alay şenlik evine dönüşünde selamlığın kapısında babalarca karşılanır. Genç oğlanın atı binek taşına getirildiğinde, hoca inmesine yardımcı olmak isteyen babasının elini tutarak şunu sorar: “Oğluna ne hediye bahşettin?” Baba oğlu için ayırdığı ve maddi durumuna göre değerli bir eşyadan gayrimenkule kadar varabilen hediye belirtir ve ardından onu tutarak atından indirir. Diğer oğlanlar da kendi babalarından ya da sonra gelen akrabalarından birer hediye isteyip alırlar; her ikisinin de yokluğunda, babanın yerini tutması beklenen ev sahibi bu görevi üstlenir.”

6. MÜSLÜMANLIĞA GEÇİŞTE SÜNNET

Gayrimüslimlerin eski dinlerinden vazgeçerek Müslümanlığa geçmeleri için temel kurallardan birisi de sünnet olmalarıdır. Dernschwam, olgun yaştaki yabancıların Müslüman olmak için sünnet edilmelerini ve sünnet olmak isteyen kişinin sultan veya vezirin karşısına çıkarak kepini yere atmak ve şahadet parmağını havaya kaldırmak suretiyle bu isteğini dile getirişinden şöyle söz etmektedir:¹⁹³

“Çok daha olgun yaşta din değiştirerek Türk olanlar vardır. Elli üç yaşında olduğu söylenen yaşlı bir adamın sünnet edildiğini gördüm. Din değiştirmenin en çok görülen şekli (birkaç kişiyi gördüm), sultan veya vezirin huzuruna çıkarak, kepini yere atmak ve sağ elini veya şahadet parmağını havaya kaldırmaktı. O zaman,

¹⁹² Garnett, a.g.e., s.527-528.

¹⁹³ Dernschwam, a.g.e., s. 191.

hemen (orada bu iş için bekleyen) bir memur tarafından götürülür ve diğerleriyle beraber sünnet edilirlerdi. Vezirin huzuruna çıktıktan sonra zıplayarak ve sevinç gösterileri yaparak çadıra gelen bir Rus genci gördüm; ancak sünnet olurken (olgun yaşta olan çocuğun yaptığı gibi) homurdanıyordu. Bir gece genç bir delikanlı bize veziri nerede bulabileceğini sordu, bizde ona vezirle ne işi olduğunu sorduk. Bize ağabeyinin Türk¹⁹⁴ olduğunu ve kendinin de, onu bularak sünnet olmak istediğini söyledi; iki gün sonra sözünü tutmuştu. On üç gün içinde iki yüz kişi din değiştirdi.”

*Dernschwam, Türklerin yabancıları zorla sünnet ettirdiklerine dair şu notları kaydetmiştir:*¹⁹⁵

“Birkaç yıldan beri Türkler, Hıristiyanları Müslüman yapmakta yeni bir usul uyguluyorlar. Onların ellerini ayaklarını bağlayıp sünnet ediyorlar. Böylece Müslümanlığı zorla kabul ettiriyorlarmış. Uzun yıllar önce gelip de sünnetsiz kalmış olanlar, birkaç yıl sünnet olmamak için direnseler bile sonunda gene de sünnet ediliyorlar. Bir Hıristiyan’ın bir Türk ile arası açılırsa Türk onu ihbar edip sünnet ettirmeye tehdit eder. Hıristiyan ya susacak veya sünnet olmaya razı olacaktır. İslam dinini kabul edip kendisini sünnet ettirenlere wusserman deniliyor.”

Dernschwam’ın Anadolu’ya Seyahat Günlüğü isimli eserinde Türk’lere karşı yemek kültürlerinin olmaması, pis olmaları, mimariden anlamamaları gibi birçok olumsuz görüşe rastlandığını söylemek gerekir. Yabancıların zorla sünnet ettirildiğine dair bu görüşü de olumsuz görüşlerinden sadece bir tanesidir.

*Dernschwam, Müslüman olma isteğinin hemen ardından sünnet işleminin yapıldığını şöyle anlatır:*¹⁹⁶

“2 Aralık 1554 günü Türkler, genç bir Rum oğlan çocuğunu bizim konağın önüne getirdiler. Çocuğun anası adamların arkasından ağlayarak koşup geldi. Adamlar çocuğu hocaya götürdüler. Çocuk hakkında yalan şahadette bulundular ve onun İslam dinini kabul etmek istediğini iddia ettiler. İşte böyle yalancı şahitler de olsa bir Hıristiyan’ın Müslüman olmak istediği iddia edilirse hemen sünnet ederler.

¹⁹⁴ Türk ile Müslüman aynı anlamda kullanılıyor.

¹⁹⁵ Dernschwam, a.g.e., s.99.

¹⁹⁶ Dernschwam, a.g.e., s. 191.

Herhangi bir Türk gelip bir Hıristiyan'a benim söylediğimi tekrarla derse ve Hıristiyan ne olduğunu anlamadan söyleneni "Alla hilla Mehmet Resullalla" (La ilahe illellah Muhammeden Resullallah) tekrarlarsa onu hemen kadiya götürürler. Kendisinin dua ettiğini (Kelime-i Şahadet) getirdiğini, Müslüman olmak istediğini bildirirler. Bunun üzerine o Hıristiyan sünnet edilir."

Yabancıların bir suç işlediklerinde de sünnet edildiğinden *Dernschwam* şu şekilde söz etmektedir:¹⁹⁷

"Bizim kervansarayda (Elçihan) bir hizmetkâr var. Rum'dur. Günün birinde bu genç, kötü kadınla yakalanmış, başka birinin de kızını iğfal etmiş. Fakat yakanınca kendisinin sünnet edilmesine razı olarak Müslüman olmuş. Yoksa o da yakılacaktı."

Aynı yazar, Osmanlıda kölelerin kaçıp gidemesinler diye sünnet edildiğini şöyle anlatmaktadır:¹⁹⁸

"Bazı Türkler kendilerinin ihtiyacı olduğu için esir (köle) satın alırlar. Bunlar her gün çalışarak para kazanırlar. Kaçıp gitmesinler diye bunları satın alır almaz sünnet ettirirler. Reinprecht Gleinczer'in edepsiz bir adam olan efendisi böyle yaptı. Kölenin kendisinden kaçıp gideceğini sezince 1555'te bir akşam Yeniçerilere bir baskın yaptırıp onu zorla sünnet ettirdi."

¹⁹⁷ Dernschwam, a.g.e., s. 154-155.

¹⁹⁸ Dernschwam, a.g.e., s. 191.

III. EVLENME

Evlilik, aileyi meşru temellere oturtan toplumsal bir olgudur. Kuruluş ve sonraki dönemlerde evlilik Eski Türklerden intikal eden bir anlam taşır. Eski Türkler izdivaca “evlenmek”, “ev-bark” sahibi olmak derler. Bark, Orhun Anıtları’nda mabet anlamına gelmektedir. Evde kutsal bir mabet kabul edildiğinden “Bark” adını alır. Bu anlamda evlilik Eski Türklerde (İslam öncesi dönem) kişilerin kutsal bir güvenceye kavuşmasıdır.¹⁹⁹

1. EVLİLİK ÖNCESİ

1.1. Evlenme Yaşı

Evlilik hem kız için hem de erkek için bir geçiş dönemidir. Toplumun devamının sağlanması ve toplumun en küçük fakat vazgeçilmez kurumu olan ailenin kurulması evlilik yoluyla gerçekleşir. Bu önemli geçiş esnasında genç çiftlerin yeni statülerine geçişlerini kutlamak ve kutsamak amacıyla bir takım törenler düzenlenir. Ancak bu törenlerden önce gençlerin aileleri ve yakınları tarafından evliliğe fikri ve sonrasında maddi olarak hazırlanması gerekir. Osmanlıda evliliğin en önemli ve başlıca amacı çocuk sahibi olmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Genç kızların küçük yaşlardan itibaren en kutsal amacı çocuk sahibi olmaktır. Bir genç kızın kaç yaşında olursa olsun, evlenmek için evinden ayrılması onun artık bir yetişkin olarak görülmesine neden olmaktadır. Yetişkinliğe geçişin temel koşulu olarak görülen evlilik, özellikle kız çocuklarının belleğinde çok erken yaşlardan itibaren yerini alır. *Bir ailede doğan çocuk kız olursa, hemen güzel olup olmadığına dikkat edilir. Esasen bir kadın, erkek çocuk doğurursa aile içinde muhterem bir vaziyet alır, zevcine karşı nüfuzu artar. Eğer doğan çocuk kız ise, annesi adeta mahcup olur, bu mahcubiyeti ancak çocuğun güzel olması biraz azaltır. Memleketimizde kadınlar “Kızım güzel olsun, çabuk satılır.” Cümlesini o kadar tabii söylerler ki kız çocuk dünyaya getirmekten maksat, onu satmaktan ibaret zannedilir.*²⁰⁰

¹⁹⁹ İsmail Doğan, **Osmanlı Ailesi, Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Ankara: Yeni Türkiye Yayıncılık, 2001, s.35.

²⁰⁰ İ. Gündoğ Kayaoğlu- Ersu Pekin (Haz.), **Eski İstanbul’da Gündelik Hayat**, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1992, s. 23.

Lewis, Osmanlı âdet ve geleneklerini anlattığı eserinde Türklerde evlenme yaşının beşiğe kadar indirildiğini, çocuklara daha beşikteyken nişan yapıldığını şöyle anlatmaktadır.²⁰¹

“On iki yaşından sonra kızlar peçe takar, evlenme çağına girmiş sayılırlardı.(...) Bazen aileler çocukları daha bebekken beşik nişanı yaparlardı.”

Kız çocuk daha yeni yeni büyürken komşu kadınların ona gelinim şeklinde seslenmeleri çocuğun bilinçaltına gelin olma görevini işlemektedir. *“Kız çocuk büyümeye başlayınca komşuların gözleri kendi üzerine çevrilir. Çocuk ne kadar güzel, sevimli ise isteklisi o kadar çoktur. Kız, hemen bir ahbab oğlunun nişanlısı farz olunur. Komşu: “Benim gelinim nerede, oğlum onu çok beğeniyor.” diye mağrur, mütehakkim bir kaynana hali takınır. Bu sözleri işiten çocukta da tabii, tuhaf hisler belirir, kaynana sıfatını takınan komşunun yanına daha ziyade sokulur. Etraftan: “Aman yarabbi, zamane çocuğu! Bak daha şimdiden nasıl kendini sevdirmeye uğraşiyor. Oğlanın güzel olduğunu işitince kendini ona beğendirmeye çalışıyor.” gibi sözler fırlatılır. Çocuk bu telkin içinde büyüdükçe oyunlarda ve diğer fırsat bulduğu zamanlarda erkek arkadaşına mümkün olduğu kadar fazla yaklaşmak ister, onun diğer çocuklarla uzun uzadıya oyun oynamasını bile kıskanmaya başlar. Eğer erkek çocuk işin farkında olmazsa kız daha ziyade hırçınlaşır.”*²⁰²

Musahipzade Celal, “Eski İstanbul Yaşayışı” isimli, eserinde kızların evlenme yaşları ile ilgili şu bilgileri vermektedir.²⁰³

“On iki yaşından sonra mektebe gönderilmeyen kızlar, on dört yaşına kadar başörtüsüz sokağa çıkarılmaz, on dört yaşından sonra da yaşmaklanır, ferace giyer, bu yaşta evlenme çağına girmiş olurdu.”

Ibanez, kız çocuklarının küçüklüklerinden itibaren evliliğe hazırlanarak yetiştirildiğine dair gözlemlerini şöyle anlatmaktadır.²⁰⁴

²⁰¹ Lewis, a.g.e., s. 103-104.

²⁰² İ. Gündoğ Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 23.

²⁰³ Musahipzade Celal, a.g.e., s.3.

²⁰⁴ Vicente Blasco Ibanez, **Fırtınadan Önce Şark, İstanbul 1907**, Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 114.

“Fransızca biliyoruz, İngilizce biliyoruz, piyano çalıyor, şarkı söylüyoruz. Ama bütün bunlar ne için?... bir kadının bir şeyler öğrenmesi bilgisini göstermek, toplum hayatına karışmak... erkeklerle konuşmak içindir. Oysa modern usule göre yetiştirilmiş zavallı Türk kadını yalnızca bir tek erkekle konuşabilecektir, babasının ona uygun göreceği erkekle. Günün birinde onu allayıp pullayacak, mücevherlerle süsleyecekler, ancak uzaktan, kafes arkasından gördüğü biriyle baş göz edeceklerdir. Onunla ilk kez eşi olduğu an konuşabilecektir. Kendisini yeni bir eve götüreceklerdir, (...).”

Evlilik adına aileler tarafından yapılan telkinler sadece kız çocuklar için geçerli değildir. Özellikle anneler bu konuda oğulları üzerinde çok etkin rol oynarlar. *Ellison*, Türk annelerinin oğullarına çok erken yaşlarda evlenme görevi yüklemelerini şöyle açıklar:²⁰⁵

“Türk anneleri oğullarını bir an önce evlenmeye teşvik eder. Öyle ki erkekler daha kendilerine bakma olgunluğuna erişmeden evlenir. Aileleri ise hem orta hem de karısına ve çocuklarına bakmayı gayet doğal karşılar.”

Ellison, Osmanlı’da daha çok küçük yaşlarda sadece kız çocuklar için değil, aynı zamanda erkek çocuklar içinde evliliğin bir görev olarak öğretildiğini ve annelerin, çocukları daha çok küçük yaşlarda iken onlara şu öğretilerde bulduklarını şöyle anlatmaktadır:²⁰⁶

“Altı yaşında bir oğlan çocuğuyla annesi arasında şöyle bir konuşma geçtiğini duydum: “Anne ben evlenmesem olmaz mı?” diye sordu çocuk. Annesi ise “Olmaz. Evlenmek bütün erkeklerin görevidir” diye yanıtladı. Bunun üzerine çocuk “neden bütün erkeklerin görevi evlenmek?” diye sorunca da “Çünkü böylece annelerin senin gibi tatlı çocukları olur.” dedi.”

Osmanlı’da evlilik bir görev olmanın yanında kişilerin toplumda saygı ve sevgi görmelerini de sağlamaktadır. Vakti geldiğinde evlenmemiş kızlara üzüntüyle bakılır ve bunun büyük bir şanssızlık olduğu ifade edilirdi. *Sheridan*, “Sade Türk Kahvesi”

²⁰⁵ Ellison, a.g.e., s.76.

²⁰⁶ Ellison, a.g.e., s.87.

isimli eserinde, Osmanlı kadınlarının bekar kadınlara ithaf ettikleri şansızlığı şöyle ifade eder:²⁰⁷

“Bir kadının mecbur olmadığı halde yalnız yaşamasına da bir anlam veremezlerdi. Bekâr oluşumun benim seçimim olabileceği asla akıllarına gelmez, çok şanssız bir kadın olduğumu düşünürlerdi.”

1.2. Çeyiz

Divanü Lügat-it Türk'te “sep”²⁰⁸ ve “kalıng”²⁰⁹ olarak geçen çeyiz, Arapça “cehaz”²¹⁰ isminden gelen bir kelime olup, sözlüklerde “gelin için hazırlanan her türlü eşya”²¹¹ olarak geçmektedir. Anadolu beylikleri ve Osmanlı döneminde de çeyiz kavramına önem verilmiştir. Çeyiz aynı zamanda bir prestij meselesidir. Özellikle hükümdarlar ve beyler gelin olacak kızlarına büyük araziler bağışlamışlardır. Küber'a ve ricâl de büyük külfet ve aşırı masraflarla hazırladıkları kızlarının çeyiziyle, servet ve kudretlerini göstermek istemişlerdir.²¹²

Evlenme yaşının çok erken olduğu Osmanlı'da çeyiz hazırlıkları da aynı çabuklukta başlamaktadır. Özellikle kız çocukların doğumu hazırlıkların başlama zamanı olarak görülmektedir. Lewis, kız çocuğunun doğumuyla beraber annelerinin onlar için çeyiz hazırlıklarını başlatmalarını şu şekilde anlatmaktadır:²¹³

“Kız anneleri ise kızları doğar doğmaz onların evliliğini planlamaya, çeyizini hazırlamaya başlardılar. On iki yaşından sonra kızlar peçe takar, evlenme çağına girmiş sayılırlardı. Çöpçatanlar sık sık görünmeye, çeşitli entrikalar çevirip iki tarafın ne kadar zengin ve hoş olduğunu büyülte büyülte anlatmaya başlarlar, anneler de kızlarıyla beraber çeyiz hazırlıklarını hızlandırıyorlardı. Evlendirilecek kız olan evlerde yapılan zevkli işlerden biri de giyecek ve çamaşırların hazırlanmasıydı;

²⁰⁷ Clare Sheridan, **Sade Türk Kahvesi**. Çev. Zeynep Güden, İstanbul, Arıon Yayınevi, 2004, s.44.

²⁰⁸ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it Türk Tercümesi**, Haz. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 185, C.I, s.319.

²⁰⁹ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 371-372.

²¹⁰ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara, 12. Baskı, 1995, s.142.

²¹¹ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988, C.I, s. 298.

²¹² Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 113-119.

²¹³ Lewis, a.g.e., s. 103-104.

bunlar nesilden nesile geçen kıymetli eşya ile işli bohçalara konarak düğün gününde zenginlik ve zevklerinin ispatı halinde gösterilmek üzere saklanırdı.”

*Musahipzade Celal, eski İstanbul yaşayışından söz ettiği eserinde çeyizin aileler için bir itibar derecesi olduğunu ve el emeği ile hazırlanan çeyizin önemini şöyle anlatmaktadır:*²¹⁴

“Gelinlik kız olan evlerde be işler daimi bir meşgale olarak seve seve yapılırdı. Güvey, gelin iç çamaşırları da böyle bir ihtimamla hazırlanır. Eski kadınların tabiri veçhiyle diz basar ak sandıklara doldurulurdu. Bir kızın çeyizinde bu eşyaların sayısı ne kadar çok olursa o kadar şereflenirlerdi. Otuz kırk kat iç çamaşırı eski düğünlerde gelin arkası olarak cihaz odasını süslerdi. Bu iç çamaşırları vücuda giren tezgâhların yanı başında o evdeki büyük anneden gelin olacak kıza kadar gergeflerde işledikleri makremalar, şerbet peşkirleri, sofrta takımları, hep o ellerin mahsulü idi. Bu nakışlar hala antikacı dükkânlarında, Avrupalılara satıla gelmektedir. Bu sarma suzeni, hesap, muşabak denilen tarzlarda işlenen nakışlardır ki, keten ipeğinden dokunmuş kumaşlar üzerine işlenir, kıymetli eşya arasında büyük ninelerden torunlarına kadar intikal ederdi. Bu evlattan evlada intikal eden sandık eşyası, yalnız o aile kadınlarının el ile yaptıkları çamaşırlarla, peşkirlere inhisar etmezdi. İçinde Hindistan’ın en nefis car şalları (çarşaf gibi bürünülen nevidir. Saraylarda ve şehirlerde zengin aile konaklarında hekime çıktıkları zaman bürünürlerdı), lâhur şalından içi canfes astarlı boy hırkaları, yumuşak ipekten bel şalları kışın kadınların yaşmak üzerine örttükleri, erkeklerin boyunlarına doladıkları acem şalları da vardır.”

*Busbecg, bir kadının evindeki itibarının getirdiği çeyizin miktarıyla ölçüldüğünü şu şekilde anlatmaktadır:*²¹⁵

²¹⁴ Musahipzade Celal, kız çeyizlerinde çok önemli olan gömleklerin dokunmasını şöyle anlatır: “Görücüler gelip gitmeye ve kızın validesi de çeyiziyle meşgul olmaya başlardı. Eski zaman kadınları, kızlarının çeyizini hemen çocuk doğduğu andan itibaren tedarike uğraşırlar, ekseri evlerde gömleklilik bez dokuyan büyükanneler, teyzeler, halalar bulunurdu. Bunlar genç kızlara da öğretilirdi. Bir teli keten ipliğinden bir teli ipekten incecik kıvr kıvr dokunan ipek kenarlı (hilali) gömlekler, kadın için dokunanların kenarı bir parmak eninde, renkli ipekten erkeklerinki de beyaz ipekten dokunurdu. Kız çeyizlerinin en başında gelen kısım bu gömleklerdi.” Musahipzade Celal, a.g.e., s.3-4.

²¹⁵ Ogier Ghiselin De Busbecg, **Türkiye’yi Böyle Gördüm**, Çev.Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Eser Yayınları, s. 110-111.

“Eğer evlenen kadın yüksek rütbeli bir kimsenin kızı ise veya normalden çok fazla çeyiz getirmişse, kocası karısına sadık kalmayı, hiçbir odalık almamayı taahhüt eder (...) Nikâhlı kadın ile cariye arasında tek fark çeyizdir. Çünkü halayıkların hiçbirinin çeyizi yoktur.”

Garnett, kızın annesi tarafından kız daha çocuk yaşta onun hayatındaki en önemli geçiş anını taçlandırarak olan çeyizine verilen itinaı şöyle anlatır:²¹⁶

“Evliliğin doğal bir şey olarak dört gözle beklenmesinden dolayı, özellikle emekçi ve köylü sınıflar arasında bir kızın çeyiz hazırlığı çoğu kez titiz anne tarafından kız daha çocukken başlatılır. Anne baba durumlarına göre gerekli malzemeleri peyderpey satın alır; genç kız da bunları giyim kuşama ve ev eşyalarına dönüştürme işinin büyük bir bölümünü bizzat yapar.”

Garnett, Osmanlı Kadınlarını anlattığı eserinde Rum kadınlarının çeyizleri için gerekli parayı sağlamakta babalarının ya da babaları bulunmadığı takdirde erkek kardeşlerinin görevli olduğunu şu şekilde anlatır:²¹⁷

“Drahomasız bir kıza koca bulmak haliyle çok zordur. Dolayısıyla bir baba kız çocukları için kenara biraz para koymayı ilk görev olarak bilir; babanın hayatta olmadığı durumlarda erkek kardeşler evlenmeden önce bacılarına tatmin edici bir hayat kurmayı bir yükümlülük olarak sayar. Rumlar arasında bu konuya ilişkin sosyal kanaat çok ağırlıklıdır; onların gözünde kardeş sevgisi birçok günahı örten bir şeydir sanki. Rum sosyetesinde ara sıra karşılaştığım bir avukat için, “çok iyi biri” olmadığı gerekçesiyle uzak durmam tavsiye edilmişti bir keresinde. Sakıncalı biri olduğuna göre, özel toplantılara niçin davet edildiğini sordum tabii ki. Verilen cevap şuydu: “Toplumdan dışlanmak ona mesleki bakımdan zarar verir. Ama öksüz bacılarına iyi davrandığı için ona katlanıyoruz. En büyüğünü evlendirmek için çok çalıştı ve şimdi de ikincisi için drahoma hazırlıyor.”

Abdülaziz Bey, çeyizin güvey evine getirilmesi hakkında şu bilgileri vermektedir:²¹⁸

²¹⁶ Garnett, a.g.e., s.60-61.

²¹⁷ Garnett, a.g.e., s.61.

²¹⁸ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 113.

“Kız tarafından hazırlanan ve kadınların cihaz dediği gelin eşyası arasındaki yatak şilteleri beyaz büyük bağlar’a bağlanır. Yorgan ve yüz yastıkları özel yapılmış büyük ambarlara konur. Elbise gibi bohça eşyası silme sedefli servi, ceviz, ihlamur sandıklara konur. Tabak, sofrta takımları kâğıtlara sarılarak dikkatle büyük çamaşır sepetlerine, bakır ve diğer mutfak takımları da “pazar küfesi” denen büyük küfelere istif edilir. Mangal, leğen, semaver, el leğen ve ibrikleri de birbiri üzerine konarak yerleştirilir. Saksonya ve eski maden testi ve tabaklar, bardaklar, sürahiler de büyük çamaşır tablalarına kâğıtlara sarılı olarak yerleştirilir, üstlerine kenarları zihli beyaz patikalar sarılır.

Cihaz almak ve göndermek mutlaka pazartesi günü yapılır. O gün ne kadar arabaya ihtiyaç varsa güveyinin evine haber verir. Lüzumu kadar araba ve cihaz eşyasını kaldırıp yüklenecek yeterli sayıda adam gönderilir. Gelin hanımın hanesine araba ve adamlar gelmeden iki veya bir hanım, güveyinin hanesine yollanır. Abdestli olması şart olan bu hanım elinde çevreye sarılı bir dilim ekmekle cihazdan önce güveyinin hanesine ulaşır ve içeride eşyanın gelişini bekler.”

Busbecg, çeyizin hukuki anlamda bir evlilik işareti olduğunu ve Türklerdeki önemini şöyle anlatır.²¹⁹

“Süleyman’ın Kırımlı bir cariye den doğan Mustafa adında bir oğlu vardı. O sırada tam delikanlı çağındaydı. Bir asker olarak büyük ün yapmıştı. Süleyman’ın adı Roxelana’dan (Hürrem Sultan) da başka çocukları olmuştu. Bu kadına olan büyük aşkı yüzünden Süleyman ona cihaz yapmış ve meşru bir zevce mertebesine çıkartmıştı. Çeyiz Türklerde hukuki bir evlilik işaretidir. Süleyman böylece, Beyazıt’tan beri gelen Sultanların âdetine aykırı davranmış oluyordu.”

Miss Pardoe, saray çeyizlerinin içinde mükemmelliğiyle göz alan Mihrimah Sultanın çeyizindeki parlıtlı porselenleri, elmaslarla kaplı parfüm şişelerini ve baştan aşağı gösterişli olan çeyizin tüm eşyalarını detaylarıyla şöyle anlatmaktadır.²²⁰

²¹⁹ Ogier Ghiselin De Busbecg, **Türkiye’yi Böyle Gördüm**, (Aysel Kurutluoğlu), tercüman 1001 Eser Yayınları, s. 37.

²²⁰ Miss Julia Pardoe, a.g.e., s.275-276

“Daha sonra, gene içoğlanlarının denetimindeki dörder azametli atın çektiği beş araba geçti; bunlar içinde saraylı geline ait çarşaflarının durduğu, renkli kadifeler, altın ve gümüş dokumalarla kaplı, gümüş süslemeli kilitleri olan sandıklar taşımaktaydı.

Ardından, arabaların kaldırdığı toz bulutu içinde ilk bakışta hareketli lale tarhları gibi görünen, göz alabildiğine uzayan bir kervan belirdi. Bu yanılsama pek de zorlama değilmiş doğrusu; alayın bu kısmının, başlarının üzerinde içlerine altın sarısı tül kumaş serilmiş, yapma çiçeklerin süslediği renkli tüllerle kapatılmış hasır sepetler taşıyan ve hepsine birer içoğlanın eşlik ettiği yüz elli adamdan oluştuğu anlaşıldı. Bu saydam örtülerin altından genç Sultan’ın tuvalet eşyaları görülebiliyordu. Altın ibrikler, mücevher kakmalı leğenler, elmasla kaplı parfüm şişeleri ve değerli taşlarla süslü sürahiler; parıltılı porselenler, zümrüt kakmalı saç fırçaları ve soyluların odalarını büyüleyici biçimde kalabalıklaştıran bütün ufak tefek eşya. Doldurulmuş kuşların yer aldığı altın kafesler, ağır parfüm kokusu yayan kakmalı şişeler, işlenmiş altın ve mücevherlerle kaplı çalgılar, üzerine altınların yığıldığı tepsiler ve on bin parlak oyuncak, isimleri olmadığı gibi nerdeyse hiçbir işe yaramayacak şeyler birbiri ardı sıra geçti; sonra, ansızın sertleşerek değerli taşlar haline gelmiş meyveler gibi parıldayan şekerleme yığınları ile her biri başlı başına bir servet değerindeki şalların durduğu tepsiler ortaya çıktı. Şallar ayrı ayrı renkli tüllere sarılmış ve uzun kurdelelerle bağlanmıştı. Ama en şahane gösteri daha yeni gelmekteydi; Sim ve sırmaları her renkten ipekle karıştırılarak işlenmiş ve dokuları örümcek ağı gibi incecik olan nakışlı yemeniler; yenlerine ve göğüslerine değerli taşların işlendiği kadife cepkenler; altın ve gümüş yıldızlar serpiştirilmiş şalvarlar; renkli mücevherlerle süslenmiş beyaz ipek entariler; üzerine inci tozu saçılmış saten kaftanlar; Külkedisi’ninkiler kadar minnacık, ipek saçakları olan ve yakut tozu serpilmiş terlikler; ve son olarak, başlarının üzerinde kırmızı kadife yastıklarla dengeledikleri ipek tel kafeslerde gelinin elmaslarını sergileyen on altı taşıyıcı. Önümüzden geçtiklerinde güneş ışığı bunların üzerinde öyle bir parlıyordu ki bakmak bile olanaksızlaşıyordu.(...) Saba Melikesi’nin Kral Süleyman’a götürdüğü armağanlar, Mihrimah Sultan’ın gelinlik çeyizinin yanında sönük kalırdı herhalde.”

1.3. Eş Seçimi ve Görücü Ziyaretleri

Yabancı seyyahlardan ve dönemin tanıkları olarak gördüğümüz Türk araştırmacılardan edindiğimiz bilgiler ışığında Osmanlı'da ne oğlanların ne de kızların eşlerini seçme olanağı olmadığını öğrenmekteyiz. Evlenecek çiftlere birbirini seçme şansı vermeyen toplumsal ortam gereği bu görev büyük ölçüde oğlanın annesine düşmektedir. Oğlanın annesine düşen bu görev onun toplumsal yapı içerisindeki hiyerarşik yerini de belirlemektedir. Türk kültüründe ailenin en kutsal bireyi anne²²¹dir. Bu sebeple Osmanlı âdetlerinde çocuklar her konuda annelerine güvenir ve onları sayarlar. Evlenme olayında da annenin görüşü ve fikri son derece önemlidir. Ancak eş seçimi konusunda annelere çok büyük görev düşmesinin nedeni, sadece onlara duyulan saygı değil, bunun yanı sıra evlenecek gençlerin önceden birbirlerini çoğunlukla görme olanaklarının bulunmamasıdır.

Ellison, Osmanlı erkeklerinin eş seçimi konusunda annelerine duydukları güveni ve batılı gözü ile oldukça yabancı bulduğu durumu şöyle anlatır:²²²

“Türk gelinlerinin, erkeğin annesi tarafından seçilmesi yanlış bulunabilir. Umumiyetle öyle, ancak her zaman değil. A la Turque [alaturka – Türk usulü] bir evlilikte damat, kendisine uygun göreceği gelin adayı konusunda annesine güvenir. Ekseriyetle de annesinin seçiminden memnun olur ya da memnun olmasa da bunun alınun yazısı olarak kabul edip durumunu iyi tarafından görmeye gayret eder. Ancak artık Türk erkekleri Batılı geleneklere aşına olmaya başladıkları için a la Turque evlenmek istemiyor ve ülkesinin gelenekleri evlenmeden önce kadınlarla

²²¹ Ellison, Doğu'da anneye verilen değeri şöyle anlatır: “Anneliğe verilen önemi anlayabilmek için bir süre Doğu'da yaşamak gerekir. “Cennet anaların ayakları altındadır” diyen Muhammed, anneliği her şeyin üzerinde tutmuştur. En varlıklı zümrede de en yoksul evde de annenin sözü geçer. Sultanın meşru eşlerinin sosyal statüde önemli bir yerleri yoktur; ancak bu eşlerden birinin oğlu sultan olduğu takdirde o kadın Valide Sultan unvanını alır ve sosyal statüde en yüksek mertebeye yerleşir. Kadıların sultana iletmek istediği tüm dilekler Valide Sultan aracılığıyla iletilir. Valide Sultan, Divan-ı Hümayun'un başkamıdır ve Sultanın önünde diz çöktüğü tek kadındır.” Ellison, a.g.e., s.75.; Miss Pardoe'de Türk erkeklerinin annelerine duydukları sonsuz saygı ve sevgiyi şöyle anlatır: Türklerin aynı ölçüde güzel bir karakter özelliği de kendilerini dünyaya getiren varlığa duydukları saygı. Karıların ögüt ve azarlarına kulak asmazlar, onların sözleri boştur. Buna karşılık anne bir bilge kişidir; ona danışılır, iç dökülür, hürmetle sözü dinlenir, hayatının son anına kadar el üstünde tutulur ve öldükten sonra da sevgi ve özlemle anılır. “Karılarım ölürse, yerlerine yenilerini alabilirim” der Osmanlı. “Çocuklarımı kaybedersem, başkaları doğabilir; ama ölmüş olan ve artık göremeyeceğim annemi kim bana geri verebilir?” Pardoe, a.g.e., s.65.

²²² Ellison, a.g.e., s.78.

görüŖüp konuŖmasına müsaade etmediği için de pek çoğu Avrupalılarla evlenmeyi tercih ediyor.”

“Oğullarını evlendirmek isteyen hanımlar, evvela komŖu kızlarından birini seçmek arzusu gösterirler. Fakat komŖu kızlarının içinde içlerinin çektiği bir kız bulamazlarsa etrafla daha yakından alakadar olurlar, vapurlarda, tramvaylarda görüp hoŖlarına giden kızların kimin nesi olduklarını öğrenmeye çalıŖırlar. “Allah bađıŖlasın, canım pek sevdi. Bizim mahdum da artık evlenecek yaŖa geldi. Doğrusu Ŗu güzel tazenin gelinim olmasını isterdim!” gibi sözlerle hoŖlarına giden kızı tanımak vesilesi ararlar. Daha olmazsa arada mutavassutluk vazifesini gören hanımlara müracaat ederler, onlardan adres alırlar yahut onların delaletiyle görücülüğe giderler. Bazı daha cesur erkek anneleri bir mahalleye gidip rastgele bir kapıyı çalarak “Bu civarda gelinlik bir kız varmıŖ, acaba hangi evde hanım? Sevaptır söyleyiverin.” Gibi sözlerle kız salık alırlar.”²²³

Lewis, oğlanın evlenme yaŖına geldiğinde karar veren kiŖinin babası olduğunu ancak eŖ seçimi görevinde annenin çocuğun hayatındaki yerinin önemini ve görücülerin bu görevi yerine getirme göreneklerini Ŗöyle aktarmaktadır:²²⁴

“Bir gün babası oğlunun evlenme çağına geldiğine karar verince annenin çocuğun hayatındaki rolü tekrar önem kazanırdı. Çünkü oğluna bir eŖ seçmek onun göreviydi. Evlenme çağında bir oğlu olan anne tabiatıyla çok kuvvetli durumda sayılırdı. O zamana kadar bir kız seçmemiŖse eŖ ve dosttan uygun birini tanıyıp tanımadıklarını sorup soruŖtururdu. Bazen bir aracı vasıtasıyla erkek annesi uygun olabilecek bir gelin adayını öğrenir, birkaç arkadaŖıyla tamamen yabancı bir eve habersiz gidip bahsini duydukları kızı görmek isteyebilirlerdi. Bunlara “görücü” denirdi. Böyle bir misafir grubu memnuniyetle karŖılanır, evin hanımı onları ağırlarken kız da görücü için çabucak hazırlanıp süslenirdi. Hazır olunca evdeki en güzel kahve takımıyla, baŖı önde misafirlere kahve ikram etmek onun göreviydi. Kızın gözden geçirilmesi bazen genç kızı sinirlendirecek kadar uzun uzadıya ve açıkça yapılırdı ama kız görücüler arasında en yaŖlısı kahve fincanını iade edinceye kadar buna dayanmak zorundaydı. Bir iŖaret üstüne kız dıŖarı çıkabilirdi. Karar

²²³ Haz. İ. Gündäđ Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 24-25.

²²⁴ Lewis, a.g.e., s. 102-103.

varmadan önce birçok kız bakılır, hatta bu iş bazen hamamda bile yapılırdı. Genç erkeğin annesi belirli bir günde hamamda olacağını bildirir, kızın da gelmesini isterdi. Kız da annesi ve arkadaşlarıyla o gün hamama giderdi. Görücü grubu hamama geliş sebeplerinin hiç saklamadıkları gibi bazen lehte ve aleyhte yüksek sesle sözler atılırken, kız tarafı güç de olsa, mümkün olduğu kadar tabii ve sessiz davranmak zorundaydı. Genç kız bir yandan çok iyi bir namzet olduğunu ispat etmeye çalışırken, bir yandan da bu ziyaretin sebebini hiç bilmiyormuş gibi davranırdı.”

Toplumsal yapının kadın ve erkeği bir arada bulundurmaması eş seçiminde aracılara ihtiyaç duyulmasını sağlamaktadır. Bu nedenden ötürü aracılık bu dönemde bir meslek niteliği kazanmıştır. *Oliver*, Osmanlı İmparatorluğunu incelediği seyahatnamesinde aracılığı meslek edinen kadınlardan şöyle söz eder.²²⁵

“Evlenmek isteyen bir erkek, müstakbel eşinin yüzü, güzelliği, zekâsı hakkında ancak bir kadın akrabası yahut ihtiyar bir hanım ahababı o da olmazsa, aracılığı, baş gözcülüğü meslek edinmiş bohçacı kadınlar vasıtasıyla bilgi edinebilir.”

Abdülaziz Bey, görücülerin özelliklerinden şu şekilde bahseder:²²⁶

“Görücü gezen, yani kız bakmaya gidenler, gencin validesi veya teyzesi ya da büyük hemşiresinden biri ile kibarlarda kâhya kadın ve bir de cariyeden ibarettir. Bunlardan hiçbiri yoksa pek yakın akrabasından biri yanına bir hanım alarak gider. Şayet kimsesiz biriye evlendirmeye aracılık eden ahababının haremi gönderilip baktırılır. Görücülerin kız bakmaya safer, muharrem aylarında gitmeleri hem kadınlar ve hem de erkekler arasında uğursuz sayılır. Bu ayların çıkması beklenir. Diğer aylarında son çarşambasıyla salı günleri pekiyi olarak kabul edilmez, o

²²⁵ *Oliver*, a.g.e., s. 74.

²²⁶ *Abdülaziz Bey* görücülerle ilgili şu detaylı bilgileri vermektedir: “Gençlerin evlenme zamanı geldiğinde istedikleri kızın şekli, siması, tavırları ve vücut özellikleri kibar çevrelerde dadısı veya tayesi ya da sütninesi tarafından münasip bir dille sorulur, öğrenilir. Eğer genç halktan ise kendisine bu konu sıklamayacağı bir akrabası tarafından sorulur. Ayrıca gencin validesi tarafından akrabalarında, ahabplarından ve diğer yerlerden bildikleri gelin olacak kızlar soruşturulur, kızların oturduğu mahalle, semt, pederinin ismi, kimin nesi olduğu etrafıca öğrenilir. Daha sonra girilerek kızın görülmesi kararlaştırılır. Evlenmeye aracılık eden, yaşlılar yanı sıra özellikle bu işle uğraşarak geçinen kolcu denilen hanımlar vardır. Ayrıca hamam ustası adı verilen, hamamlarda çalışan kadın hademeler de aracılık ederler. Bunlardan başka kibar konaklarına şal, mücevher vb. eşya satmak için gidip gelenler de bu hizmette bulunurlar.” *Abdülaziz Bey*, a.g.e., s. 106.

günlerde görücüye gidilmez. Görücüye giderken mateme mahsus bir renk olduğundan siyahı ağır basan elbise de giyilmez.”

Leyla Saz, görücülerin kızı soruşturmasını ve kız istemede yaşanan ritüelleri şöyle anlatır:²²⁷

“Umumi adet ise şuydu: evlenecek erkeğin annesi, annesi yoksa akraba ve diğer yakınları kızı soruşturur, feracelik veya kürk uman kılavuz kadınlardan haber alır, nerde ise hemen gider, kapısından “görücüyüz” der girer. Kız saklanır, evinde genç hanım yoksa komşu kızlar giydirir, süsler, güzelleşmesine yardım ederler. Feraceleriyle misafir odasında bekleyen görücülerin huzuruna kahve ile beraber girer, el, etek hangisi müsaitse öper. Heyecandan titreyen eliyle fincan zarfının kenarından tutarak dökmemeye dikkat eder. Sonra odanın ta köşesine konmuş sandalyeye oturur, kahve fincanının geri verilmesine kadar bu sandalyede kendini seyrettirmeye mecburdur. Bu uzun zaman, ara vermeden devam eden dikkatli bakışların tesiri altında geçer.”

Garnett, Osmanlı’da erken evliliğin bir kural olduğunu ve oğlan annesinin önderliğinde yapılan görücü ziyaretlerini tüm detaylarıyla şu şekilde anlatır:²²⁸

“Bütün Müslümanlar gibi izdivaca büyük saygı duyan Osmanlılar arasında erken evlilik kuraldır. Evlenme vaktinin geldiğine karar verilen bir delikanlının annesi, önceden bir gelin belirlememişse, bir araştırmaya koyulur. Eş dostuna ya da haremden hareme halayıklar satan ve çöpçatan (“kılavuz”) görevini yapan kadınlara, hangi ailelerde evlilik çağına gelmiş kızlar bulunduğunu sorar. Bunlar saptandığında, kılavuzdan ve bir ya da birkaç akrabadan kendisine eşlik etmelerini ister ve tanışma faslını dert edinmeksizin, sırayla her hareme gider ve hemen buyur edilir. Bir halayık ziyaretçinin yaşamak ve feracesinin çıkarmaya geldiğinde, ziyaretin amacını bildirmek adettendir. Anne bunu haber alınca, konuklarını saygıda

²²⁷ Leyla Saz, a.g.e., s. 275; “Kendisine görücü geleceğini haber alan genç kız evinde heyecan içinde bekler. Görücüler kızın evini sora sora nihayet kapının önüne gelirler. Evi sorarken tanıyan olursa aynı zamanda kız hakkında malumat toplamaya, fikir edinmeye çalışırlar. Kızın iffet ve ahlakı, ailesinin hal ve vakti hep bu tarzda tahkikatlar neticesinde öğrenilir. Alınan cevaplar türlü türlü tefsir olunur, bunlardan türlü türlü manalar çıkarılır. Bu hususta bazı kadınlar adeta ihtisas sahibi olmuşlardır. Erkek anneleri onların reyine her zaman müracaat eder, görücü giderken onları da refakatine alırlar, bununla da kalmayarak yekdiğerlerine de tavsiye ederler.” Haz. İ. Gündoğdu Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 25.

²²⁸ Garnett, a.g.e., s.528.

kusur etmeksizin divanhanede ağırlamak için acele eder ve en büyük kızı “görücüler” üzerinde olumlu bir izlenim bırakmak amacıyla, büyük özenle giyinmeye ve süslenmeye girişir. İki anne bu arada karşılıklı olarak alışılmış iltifatlarda bulunur. Halı kepengin kalkmasıyla genç kız içeri girer ve bütün gözler ona çevrilir. Yaklaşarak bütün konukların elini öper ve aynı anda getirilen kahveleri sunar. Boş fincanları aldıktan sonra, selam verir ve gözden kaybolur.”

*Hans Dernschwam, kadın ve erkeğin birbirini görmeden, yakınları vasıtasıyla evlenmesini şöyle anlatır:*²²⁹

“Şehirlerde kadın ve erkek birbirini görmeden evlenirler. Her iki tarafın yakınları veya dostları bir yerde buluşup bu işi hallederler.”

*Baron V. Vratislav, Osmanlı toplumunda kız ve erkeğin evlenmeden önce birbirlerini görme olanaklarının bulunmaması nedeniyle izdivacın gerçekleşmesi için üzerlerine büyük görev düşen hısım ve akrabalardan alınan bilgilerin önemini şu şekilde anlatır:*²³⁰

“Bu ülkede evlenme çağına gelen bir genç, almayı tasarladığı kızla gidip görüşemediğinden hısım ve akrabasından olan kadınların kendisine verdikleri bilgilere dayanarak işe girişir. Çünkü güzel sevimli zengin bir kızdan delikanlıya söz edildiği zaman, delikanlı kızın kendisini göremeyeceği gibi kız babasının evine giderek bu yolda açıkça bir konuşmaya da girmez. Hatta Türkler, evlenmeden önce bir kızın yüzüne bakmayı birinci derecede günah sayarlar. Ama bu inanç Türkler arasında azalmaya yüz tutmuştur. Yeniçerilerimizin bize anlattıklarına göre artık Türk kızları kendilerini sevgililerine göstermemek ve onlarla konuşmamak yasağına kolay kolay aldırış etmiyorlar ve boyun eğmiyorlar. Eğer bunu açıkça yapamazlarsa gizli olarak yapmanın yolunu buluyorlarmış.”

*Miss Pardoe, çiftlerin birbirini görmeden büyük çoğunlukta erkek annesinin kızı görüp beğenmesiyle yapılan evliliklerin ve bunun sonucunda hoşnut olmayan gelinlerin çok fazla oluşunu şu şekilde ifade eder:*²³¹

²²⁹ Dernschwam, a.g.e., s.182.

²³⁰ Baron V. Vratislav, a.g.e., s.72.

²³¹ Miss Julia Pardoe, a.g.e., s.383

“Türk kadını evleneceği erkeği nikâhtan önce asla görmez; dünya evine girme zamanının geldiğine karar veren kişinin anası tarafından seçilir. Büyük hanım kızı görüp beğendikten sonra, onun ana babasıyla görüşerek bütün ön hazırlıkları yapar. Gelinin kendi durumundaki değişikliklerden hiç de hoşnut olmadığı evliliklerin sayısının az olmamasına şaşmamalı.”

Osmanlı toplumunda çiftlerin birbirlerini göremeden evlenmeleri normalleşmiş bir evlilik biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı kadınları evlenecekleri eşleri tanımaktan ziyade en azından görme şansları olsun istemektedirler. *Ellison*, gençlerin eş seçiminden önce birbirlerini görmek ve tanımak istediklerini şöyle anlatmaktadır:²³²

“Modern Türk hanımları, gelecekteki kocalarını evlenmeden önce görüp tanımak istiyor. Yine de biz İngiliz kadınlarının müstakbel eşlerini tanıdıkları gibi bir imkânları olmuyor, ama en azından onu görüp “sinirine dokunup dokunmayacağını” anlamak istiyor ki evlenmeden önce itiraz edebilsin. İçgüdülerine dayanarak en azından saygı duyabileceği ve dış görünüşünden hoşlanabileceği birini seçiyor. Pek çok kadın ise kocalarıyla gerçekten beğenerek ve isteyerek değil, daha beter olmadıklarına şükrederek evlenmeyi kabul ettiğini itiraf ediyor.”

Genç çiftin birbirini görme isteği yasakları gizlice de olsa çiğnemeyi doğurmuştur. Kız ve erkeğin birbirini görmesi ve konuşmadan sanki anlaşmışçasına gizli birer işaret dili ile duygularını ifade etmesi normalleşmiş ritüeller olarak karşımıza çıkmaktadır. *Vratislav*, Osmanlı toplumunda evlenmeden önce birbirini görmesi son derece güç olan kız ve erkeğin birbirlerini görmek için yarattıkları fırsatları şöyle anlatır:²³³

“İstanbul’da çoğu evlerin bahçesi vardır. Bu bahçelerde de kadınların çamaşır serdikleri yüksekçe yerler bulunur. Evlerinde böyle bir yeri olmayan bir kız arkadaşlarından birinin evine gider, burada da ya o arkadaşı ya da delikanlının yakınlarından olan kız veya kadınlar aracılığıyla delikanlıyla nerede ne vakit ve nasıl görüşebileceklerine dair bir anlaşmaya varırlar. Kararlaştırılan günde kız tanrıçalar gibi giyinip süslendikten sonra, bu çamaşır kurutulan yerlerden birine

²³² Ellison, a.g.e., s.79.

²³³ Baron V. Vratislav, a.g.e., s.72.

gider, sevgilisi tarafından gözetlendiğinden habersizmiş gibi çamaşırlarla oyalanır. Bu arada kendi kendine yüksek sesle şarkı söyler ve eğer cinsel cazibesini erkeğe kanıtladığını anlarsa artık gönlündeki sevginin alabildiğine alevlenmesine yol verir. Erkek de kızın güzelliğini etkisi altında kalırsa hemen bu kız hakkında analar, babalar, hısım ve akrabalar arasında konuşmalar yapılır ve bu konuşmalar sonunda kızın o gence verilmesi kararına varılır.”

Lewis, Osmanlı ailelerinde çiftlerin annelerinin önemli rollerini, ailelerin çocuklarına eş seçerken nasıl soruşturmalarda bulduklarını ve evliliğin bir anlaşma ciddiyetiyle gerçekleştirildiğini şöyle anlatmaktadır:²³⁴

Erkek annesi kızı beğenirse onu ister, bunun üzerine kız annesi erkeğin mesleği ve istikbali hakkında araştırma yapar, o akşam ikisi de kocalarına danışıp kararı onlara bırakırlardı. Kızın babası erkeğin ailesini tanımıyorsa hemen arkadaşları arasında soruşturmaya girişirdi. Bu sıralarda görülen iyi rüyaların hayra işaret olduğuna inanılır, kötü rüyalar ise anlaşmayı epeyce geciktirirdi. Kızın babasının yaptığı soruşturmalar erkeğin iyi bir kısmet olmadığını ortaya çıkarırsa kız tarafı hemen, alametler elverişli olmadığı için, bu işten vazgeçilmesi gerektiğini ileri sürerek meseleyi nezaketle kapatırdı. Daha az varlıklı evlerde anlaşmaya varmak daha kolay olurdu. Erkeğin annesi bir erkek akrabanın tavsiyesi üzerine oğlu için bir kız seçer ve ona kızı tarif ederdi. İki baba veya en yakın erkek akraba aralarındaki anlaşmayı tamamlardı. Erkek hiç kabul edilemeyecek gibi değilse kız tarafı nadiren itiraz ederdi.”

1.4. Söz Kesimi

Oğlanın annesi kendince uygun gördüğü gelin adayını oğluna ve oğlunun babasına anlatır. Son söz ailenin direği olan babanıdır. Ancak babanın fikrini oluşturan evin hanımı olan annedir. Babanın izniyle beraber kız ailesine haber gönderilir ve genellikle ikinci bir ziyaret yapılır. Karar verme aşamasında kızın güzelliği, mahareti, çeyizi ve babasının konumu gibi kriterlerin de olması dikkat çekicidir.

²³⁴ Lewis, a.g.e., s. 103.

Lewis, eş seçimindeki en önemli tarafın ailelerin denk olması şeklindeki gözlemlerini şu şekilde anlatır:²³⁵

“Kızlar rızaları alınmadan evlendirilirler; erkeklerin de pek fikirleri sorulmazdı. Bazen aileler çocukları daha bebekken beşik nişanı yaparlardı. Esnaf ailelerinde ise baba kendi mesleğinden bir damat almayı tercih ederdi. Eş seçmede en önemli taraf iki ailenin de birbirine uygun, birbirinin dengi olmasıydı. Örf ve adetlere harfi harfine uymadıkları için köylülerle şehirde oturan en fakir halk tabakası hariç, damat düğün şenlikleri bitmeden önce gelinin yüzünü asla görmezdi.”

Garnett, oğlan evinin kız seçimi yapmasını ve birçok gelin adayını ziyaret ederek aralarından seçim yapmalarını şu şekilde anlatır:²³⁶

“Âdet gereğince ziyaretçiler “Maşallah!” diye başlayıp övgüler dizer: “Bu ne güzellik! Efendim, kızınız tam bir ay parçası. Ne güzel saçları, ne güzel gözleri var!” Asıl görücü oğlunun mükemmel vasıflarını ve parlak istikbalini uzun uzadıya anlatmaya koyulur. Gelini için vermeye hazırlandığı başlığı ve anne babasına ödeyeceği meblağı belirtir; kızın yaşına ve servetine dair sorular yöneltir. Sonunda ayrılırken, “Eğer kısmetse, belki daha yakından tanışırlar” der. Yarım düzine kadar kızı böyle yoklandıktan sonra, anne evine dönerek kocasına ve oğluna onları anlatır.”

Yapılan birçok ziyaret sırasında sadece bir kız konusunda olumlu görüş belirtilmektedir. Oğlan evi, seçilen kızı ikinci kez ziyarete gider. Abdülaziz Bey, görücülerin kızı beğenmeleri durumunda ikinci kez kız evine gelişlerini şu şekilde anlatır:²³⁷

²³⁵ Lewis, a.g.e., s. 103-104.

²³⁶ Garnett, a.g.e., s.528-529.

²³⁷ Abdülaziz Bey, görücülerin kızları beğendikleri ve beğenmedikleri durumlarda söyledikleri sözleri şöyle anlatmaktadır: “Görücüler evden çıktıkları zaman kızı beğenmemiş iseler, o zamanki kadınların ağzıyla: “pek çiğ, yüzünde bâd-ı sabası yok”, “Tamah edecek pek öyle ahım şahım bir şey değil”, “Kabaca bir güzel, kendisinde al beni yok” derler. Eğer hiç sevmemiş ve beğenmemişlerse “Ham halat bir şey, ver eline süpürgeyi tahta silsin”, “Bir kız ki hanıma benzer yanı yok”, “Kadın değil, oduna benziyor, yazıldıysa bozulsun”, “Alanlar parmağına kına koysun, artık haremim var diye sevinisin” gibi tabirlerle aralarında konuşurlar. Şayet beğenilmiş, hoş gitmiş ise “Yaradana kurban olayım, Maşallah ay parçası gibi kız”, “Allah anasına babasına bağışlasın, Aldığına değer”, “Kırk bir kere Maşallah, Paçalı güvercin yavrusu gibi bir kız”, “Eti canı yerinde, eteği belinde bir kızcağız”, “Âdem Maşallah, fıkır fıkır, fındık kurdu gibi bir kız”, “Artık diyecek yok, Allah hayırlı etsin, beyin talihi alınanda, kısmeti elinde, arzusu yerinde olduğu anlaşılıyor”, “İnsan baktıkça bakacağı geliyor, kanı sıcak pek rüzgarlı bir kız” diye bol bol methederler.” Abdülaziz Bey, a.g.e., s.

“Baktıkları kızı gözleri tutar, uygun bulurlarsa, kızı alacak taraftan başka kimseler kızı görmek üzere ikinci defa gidebilir. Bu sırada kendilerinin kim olduğuna ve ne taraftan geldiklerine dair bir şey söylemezler. Görülen kızın tarife uygun olduğu tespit edilirse, alacak kimseye ne fazla övülür, ne de mübalağa ile anlatılır, ikisi ortası bir tarif yapılır. Bunun sebebi ise şayet bir mani çıkarda kismet olmazsa çocuğun gönlünün o kızda kalmasını önleme düşüncesidir.”

1.5. Söz/Nişan Hediyeleri ve Eğlenceleri

Nişan-düğün arası, kız ve erkek tarafı arasında karşılıklı hediyeleşmeler, gidip gelmeler devam eder. *Garnett*, görücü sonrası yapılan uygulamaları ve karşılıklı hediyeleşmenin, özellikle erkek tarafının kıza, görüşmelerin sonucu olumlu ise nişan hediyelerini göndermeye başlamalarını şöyle anlatır:²³⁸

“Bir seçim yapılınca, ilk adımları atmak üzere talihli genç kızın ailesine aracılar gönderilir. Görüşmelerde bir aksilik çıkmazsa, damat genelde bir gümüş mücevher kutusu, bir el aynası ve başka süslenme gereçlerinden oluşan nişan hediyelerini geline gönderir; karşılığında bir mücevherli enfiye kutusu, kaşmir şal gibi hediyeler alır. Annesi de yanına birkaç metre kırmızı ipek ve biraz bonbon şekeri alarak, gelin evini ziyaret eder. Daha sonra bir şalvarın dikileceği ipek kumaş, sedirin önünde yere serilir ve gelin müstakbel kaynanasının elini öpmek üzere yaklaşırken bunun üstüne basar. Kaynana da ona tatlılar hediye ederek hayır duası okur. Genç kızın ısırarak ayırdığı bir bonbonun yarısı oğluna bir aşk hatırası olarak götürmesi için damadın annesine verilir.

107; Leyla Saz'da bu konu benzer bilgiler vermektedir: *“Beğenmezlerse: “Allah anasına babasına bağışlasın, maşallah aslan gibi boylu poslu, (ufak tefekse) fındık altını gibi.” Gibi yapmacık takdirlerle çıkar giderler. Yüzü ve endamı beğenilirse “Allah bağışlasın, tam aradığımız gibi. İnşallah kismet bizimdir, görücüye çıkarmayınız” der, oğullarını birçok methedeler.”* Leyla Saz, a.g.e., s. 265; *“Kahve fincanını verirken kızın saçını okşayan: “Aman maşallah pek sevimli. Oğlumuz da tosun gibi, inşallah birbirinin kismetidirler.” gibi sözler söyleyen görücü hanımlara tesadüf edilir. Bu sözler kızın annesi için pek manidardır. Çünkü kızın beğenildiğine delalet eder. Kız beğenilmediği takdirde görücüler yekdiğerine kaş göz ederek çabuk kalkarlar, yarım ağızla kız hakkında iltifatlar savurarak: “Allah kismet ederse gen geliriz.” diye çıkıp giderler.”* İ. Gündoğ Kayaoglu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 31.

²³⁸ Garnett, a.g.e., s.528-529.

Lewis, evlenmeye karar veren gençlerin birbirlerine nişan hediyesi vermeleri ile anlaşmanın gerçekleştiğinin gösterilerek ilk resmi törenin başlatıldığını ve bu resmiyeti belgeleyen evlilik mukavelesini şu şekilde anlatır:²³⁹

“Evlenme dini ayinlerin dışında, tamamıyla medeni bir hadiseydi. İki taraf bir anlaşmaya varınca kızla erkek birbirlerine nişan hediyesi verir, bundan sonra da evlilik mukavelesi hazırlanır ve her iki tarafa da bir kopyası verilirdi. Damadın ailesinin düğün için yapacağı masrafın ve bir kısmı boşlanılırsa diye saklanan çeyizin miktarı biraz pazarlıktan sonra iki tarafı da memnun edecek bir şekilde kararlaştırılırdı. Evliliğe engel olacak kan veya süt ilişkisi veya din ayrılığı yoksa mukavele tamamlanırdı. Bir erkeğin Hıristiyan veya Musevi olmasına izin verilirken bir kız ancak bir Müslüman’la evlenebilirdi. İki Müslüman’ın şahadetiyle imam nikahı kıyar, hadise ilan edilerek katileşir, bu esnada düğün tarihi de tespit olunurdu. Cuma en hayırlı gün sayılırdı; bundan başka bir de pazartesi uygun günlerden idi.”

Oğlan evi, oğulları için gezdikleri kız evlerinden oğulları adına bir karara vardıklarında seçilen kızın eviyle tekrar iletişime geçilmektedir. *Abdülaziz Bey*, görücü ailenin kızı tümüyle uygun bulduğu durumda evlenecek erkekle ilgili bir pusulanın kız evine gönderilmesinden ve sonrasındaki söz kesme olayından şöyle söz eder:²⁴⁰

“Her yönüyle uygun bulunmuşsa görücü giden hanımlardan birisi evlenecek adamın işini, çalıştığı yeri ve yaptığı işi, pederinin nam ve şöhretini bildiren bir pusulayı alır, kızın hanesine götürür, validesine, o yoksa evdeki yakınlarından bir akrabasına bırakır ve böylece niyetini açıklamış olurlar. Onlarda kızlarına talip olan kimsenin hal ve hareketlerini, gerekli gördükleri yönlerini bilenlerden, uygun buldukları kimse ve yerlerden yol ve yordamıyla tahkik ederler. Durumu aralarında enine boyuna düşünüp görüşür, tartışırlar. İlerde geçimsizlik sonucu ayrılma olursa hele çocuğu da varsa kızın düşeceği zor durum en çok üstünde durulan konudur.

²³⁹ Lewis, a.g.e., s. 104.

²⁴⁰ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 108.

Beş on gün sonra pusulayı getirmiş olan hanım tekrar kızın evine gider, hatırlarını sorar. Eğer istek her iki tarafça da uygun bulunmuşsa kısmetse kızın verilmek istendiğini söylerler. Buna kadınlar arasında söz kesme denir.”

Nişan töreni ile başlayan hediyeleşme kimi zaman ikramlar şeklinde de görülmektedir. Ailenin ekonomik durumuna göre yaptığı yiyecek ikramları ailenin itibarını arttırıcı bir nitelik taşımaktadır. *Garnett*, Yörük Türklerinin nişan kutlamalarından şöyle söz eder:²⁴¹

“Nişan töreninde bir kuzu kesilip yenir ve taraflar arasında mendil değiş tokuşu yapılır. Bu vesile ile yapılan şenlikler esas olara tef çalmaya ve Şark’a özgü bir eğlence olarak küçük silahlarla havaya ateş açmaya dayanır.”

Evlenme geçişinde hediye son derece önemli bir yer tutmaktadır. Aileler, durumları neticesinde büyük ya da küçük de olsa mutlaka birbirlerine hediyeler gönderirler. Bu süreç aileleri birbirine yaklaştırması ve birbirlerini önemli saydıklarını göstermesi bakımından çok önemlidir. *Leyla Saz*, nişanlanan çiftlerin ekonomik durumlarına göre hediyeleşmelerini şöyle anlatır:²⁴²

“Nişanlanan çiftlerden damat zenginse kız gümüş ayna, sırmalı incili bir terlik, bürümcüklere bağlı tepsilerde itriyat, baharat, sürahilerle, şuruplar, billur kâselerle reçeller, şekerlemeler, bütün hane halkına mevkiine uyan terlikler gönderir. Orta halli ise bu hediyelerin ucuzunu, fakirse geline ve annesine terlik, dövülmüş kahve ve kahve şekeri gönderir. Kız tarafı zenginse, incili tütün, para ve saat keseleri, askı (pantolon takılan askı) iyisinden hilali ya da pembezardan gömlek, don şal, mintan, sırmalı çevre, uçkur, çorap, abdest takımı olarak sırmalı yüz veya ayak havlusu ve ipekli futa gönderir. Bunlar sırmalı bohçaya sarılıp, ayrıca kenarı zımbalanmış (makine ile oyma kesilmiş) canfes bir bohçaya konup dört köşesi bir araya toplanarak kurdele ile bağlanıp harem kâhyasının eşliğinde dadı veya baş kalfa eliyle gönderilir. Götürene saat yahut esvaplık verilir. Orta halliler ve fakirler kudretlerine göre damada bohça içinde bir takım çamaşır gönderirler.

²⁴¹ Garnett, a.g.e., s.368.

²⁴² Saz, a.g.e., s. 256-257.

Söz kesildiği gün bu iş için gelmiş olanlara şerbet ikram edilir, nişan yüzüğü ölçüsü alınır. Nişan yüzüğü yirmi-yirmi beş sene evvel yoktu. Evvelce nişan olarak erkek tarafından kıza bilezik, küpe, yüzük, mücevher gibi şeyler gönderilir, söz kesildikten sonra hemen nikâh ve düğün yapılacaksa nişana hiç lüzum görülmezdi.”²⁴³

*Musahipzade Celal, nişan hediyelerini şöyle anlatmaktadır:*²⁴⁴

“Nikâhtan evvel damat, nişan takımı gönderir. Nişan takımı kadife üzerine, gümüş kakmalı küçük, zarif bir çekmece içine türlü türlü kokular, ıtır şahı, misk, amber, gül yağı daha buna benzer o zamanın kokuları mini mini billur şişeler içinde çekmeceye konur. Nişan yüzüğü de kıymetli zümrüt, yakut veya elmadan yapılır; çekmeceye konur. Bu nişan çekmecesini sakangor’a sarılarak kurdelalarla süslenir. Bundan sonra sırmalı bir bohça içine kızın gelinlik elbise kumaşı, bunun arkasında süslü büyük bir tablanın içine şeker, şekerlemeler, kurabiyeler, kaymaklı, fıstıklı lokumlar, zarif sepetler içinde tablaya dizilir. Aralarına mevsimin meyveleri ve çiçek demetleri konur. Kakule, zencefil, damla sakızı, kına, ödağacı, tarçın, canfes çıkınlar içine süslü süslü bağlanarak tablaya konur. Bu donatılan tabla sakangor’la bağlanıp kurdela ile süslenir. Bir uşak nikâh çekmecesini, biri nişan bohçasını ellerinde tutar. Diğer biri nişan tablasını başına alarak kız evine yollarlar. Bu nişan merasimi kız ve oğlan ailelerine münhasır bir ziyafetle tamamlanırdı.”

2. DÜĞÜN

Evliliğin en önemli bölümü düğündür. Düğün evliliğin herkese ilan edilmesinin en yaygın yoludur. Çiftlerin mutlu günlerine tanık olmaları için birçok yakın dost ve akraba düğün eğlencelerinde ve düğün yemeğinde çiftin yanında olmak üzere davet edilir. Düğünün kaç gün süreceği ve ikramların derecesi ailelerin ekonomik durumuyla ilgilidir.

Geçiş törenleri içinde yapısının karmaşıklığı ve ayrıntıların zengin çeşitlenmeleri bakımından, hem çok ilginç, hem de incelenmesi çetin bir gelenektir, evlenmedüğün. İki gencin yaşam kaderlerini birleştirmeleri açısından bireylik davranışları,

²⁴³ İ. Gündâğ Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 32.

²⁴⁴ Musahipzade Celal, a.g.e., s.7.

yeni bir hısımlık bağlantısının kurulması yönüyle aileler arası ilişkileri, iki tarafın akraba, dost, komşu çevrelerinin katılmasını yasa kıldığına göre de topluluk gösterileri içine alır. Hele küçük köy topluluklarında hemen hemen hiç kimseyi dışında bırakmayan bir “bayram” anlamı kazanır. Törenlerin kimi kesimleri coşkun eğlenceler, yeme içme, “düğün bayram” havasında geçtiği halde, başka dönemleri “ağıt” görüntüsündedir. Görücülük söz kesme ve ağırlık konularında, hısımlık bağı kuracak ailelerin karşılıklı çekişmeleri ekonomik bir işlem anlamı alır.²⁴⁵

Nişandan sonra hemen nikâh hazırlıklarına başlanılır. Abdülaziz Bey, nikâhın muharrem ve safer aylarına rastlamaması, diğer ayların da perşembe ve pazartesi günlerinden birinin seçilmesine özen gösterildiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra nikâh akdi esnasında gelin ve damadın birbirini kabul ettiğini üç kez belirtmelerinin istenmesini şu şekilde anlatmaktadır:²⁴⁶

*“Nişandan sekiz gün sonra hukuki evlilik gerçekleşir. İslam hukukuna göre evlilik dinsel değil, medeni bir edimdir. İmam sırf nezaket gereği çağırılır; nikâh akdinin geçerliliği en az iki şahidin huzurunda yapılmasına dayanır. O gün damat ve şahitleri gelinin evine gider ve selamlıkta nikâh bedeli, yani geline boşanma ya da kocasının ölümü halinde ödenecek para tutarı görüşülüp karara bağlanır. Akit hazırlanınca, damat falanca kişinin kızıyla evlenme isteğini üç kez bildirir. Bunun üzerine imam, gelinin yakınlarıyla birlikte arkasında durduğu haremlik kapısına yönelir ve anlaşmaya varılan nikâh bedelini belirttikten sonra, genç kıza böyle bir kişiyi kocalığa kabul edip etmediğini sorar. Soru ve olumlu cevap üç defa tekrarlandığında, imam selamlığa döner ve genç kızın rızasını beyan eder. Akdin imzalanmasıyla taraflar evlenmiş olur. Fakat bir haftalık şenlik biçimindeki düğünün bitimine kadar birbirini görmezler, ya da iletişim kurmazlar; bu ara bazen ayları bulabilir.”*²⁴⁷

Fallmerayer, tanık olduğu Trabzon’daki köklü bir ailenin görkemli düğününü, düğün şerefine atılan havai fişekleri, hazırlanan muhteşem yemekleri şöyle anlatır:²⁴⁸

²⁴⁵ Boratav, a.g.e., s.211

²⁴⁶ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 111.

²⁴⁷ Garnett, a.g.e., s.529.

²⁴⁸ Jakob Philip Fallmerayer, **Doğu’dan Fragmanlar**, Çev. Hüseyin Salihoğlu, İmge kitabevi yayınları. İstanbul, Şubat 2002, s. 189-190.

“Muhteşem konağı bizim evin altında, alçaktan denize doğru uzanan kayalıkların üzerinde bulunan zengin bir ağa, benim Trabzon’da bulunduğum sırada büyük oğlunun evliliğini kutluyordu. Gelin de aynı şekilde zengindi ve Tirebolu’da oturuyordu. Ama gelin gelmeden önce ayın doğuşundan batışına kadar havai fişekler, donanma fişekleri ve yemekler, güneşin her batışından sonra evdeki bayramı ve gelecek mutluluğu ilan ediyordu. Son gün öğleden sonra gelin bizzat bir katır sırtında, çok sayıda akrabalarının ve bakır kaplar ve başka eşyalar taşıyan yük hayvanlarının oluşturduğu uzun bir alayın eşliğinde tepeden aşağıya geldi. Bütün şehir kıpır kıpır kaynıyordu, kadınlar cumbalardan ve bahçe duvarlarından aşağıya bakıyordu, erkekler caddeleri dolduruyor, filintalarla korteje karşı giderek havaya ateş ediyorlardı, çaresiz gâvura bile yemek ikram edildi ve donanma fişekleri bir kat daha sıklaştırılarak bol kıvılcımlı patlamalar halinde ateşlendi. Ertesi akşam ağanın evi yine sessizlik içindeydi. Aile mutluluğunun böyle etkili bir şekilde sergilenmesi, Trabozanlı Hıristiyana, varlıklı olsa bile siyasi durumu izin vermez. Buna karşın son seneye kadar, düğün ziyafeti için sekiz tam gün para harcanması bir gelenektir. Hem yeni evliler hem de davet edilen çok sayıda konuk, çılgınlığa varan bir taşkınlık içinde zaten az olan imkânlarını çok seneler önceden, masraf ederek, zenginlik ve savurganlık bakımlarından başkalarından geri kalmamak için tüketiyor. Gece gündüz ziyafet çekiliyordu, Kolhis’te şarap temin etmek kolaydır ve konuklar yarışmaya tutuşuyorlardı; Kuartilla’nın yemeğindeki boğaz düşkünleri gibi uyku, içki âlemi yapanları bastırana kadar yenilip içiliyordu; masanın yanında, antrede ve cumbada uyuyorlardı; sabahla birlikte eski oyuna başlayıp zevk sefanın normal süresi bitene dek devam ediyordu.”

Neave, katıldığı Türk düğününü ve evlenen gelinleri tanıyor olmasının o düğünde yer bulmasını sağladığını aksi durumda Türk düğünlerinde bir Avrupalıya duracak yer bile ayrılmadığına dair görüş ve gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:²⁴⁹

“Türk düğünlerine katılmak için, büyük bir arzum vardı. Bu yüzden, yakın kız arkadaşlarımdan biri, beni özel misafiri olarak düğününe davet edince, çok sevinmiştim. Umumiyetle üç gün süren eğlenceler boyunca, gelinin evi halka açıldığı halde, bu düğünlere katılmak öyle kolay değildir. Seyirciliği hiç de iyi karşılanmayan

²⁴⁹ Neave , a.g.e., s. 61-62.

Avrupalıya düğünlerde duracak yer bile ayrılmazdı. Ama hususiyetle gelin ile damadı uzun yıllardır tanımış olmam ve yakın arkadaşları bulunmamdandır ötürü, düğünlerinde yadırganmadım. İkisi de, birbirlerini çocukluktan beri tanıyorlardı. Bu sebeple bütün adetlere uyulduğu halde, yine de olağan bir Türk düğününden farklı bir merasime şahit oluyorduk.(...) O esnada kalabalık birdenbire dağılmaya başladı. Herkes kalabalığın arasından geçmeye çalışan damadı görebilecekleri ön salona doğru koştu. Peçesiz olduklarından, küçük mendilleriyle başlarını örttüler. Annelerinin önünde birkaç dakika beraber kalacakları için, kapı açılıp da damat içeri girerken biz de sevimli gelini gördük. Gelinin peçesinin açılıp, gelecekteki kocası tarafından da ilk defa görülmesi gerektiği bu andı. Sonra damat, gelini odadan dışarı çıkardı. Eşikte dururlarken, altın işlemeli yeşil süvari üniforması giymiş yakışıklı genç adamla yanı başındaki taze güzelliği içinde misafirlere gülümseyen gelinin, büyüleyici tablosunu imrenerek seyrettik. Genç çift kalabalık arasından ilerlerken, atılan gümüş paraları yakalamaya çalışan genç kızlar, oraya buraya uçuşan mendillerle başlarını örtmeyi unutmuşlar ve bence çirkin bir itiş kakış başlamıştı.”

Musahipzade Celal, eski İstanbul düğünlerini ve bu düğünlerdeki itinaı gelinin giyimine, süsüne, çeyizine gösterilen özeni şöyle anlatmaktadır:²⁵⁰

Sabahtan akşama kadar takım takım gelirler, gelinin giyimini kuşamını, elmasını sorgucunu, telini, duvağını ve duvarları tezyin eden çeyiz askıların inceden inceye tetkik ederler. Neticede ne kadar mükemmel olursa olsun mutlaka bir kusur bulurlar.(...) Akşam olunca mahalle imamı, mahalleli, kızın ve damadın akraba ve ahbabları güvey yemeğine davet edilirler. Büyük konaklarda erkekler selamlık dairesinde ağırlandırlar. Akşam ezanında yemekler yenir, kahveler, çubuklar, şerbetler içilir; yatsı ezanına kadar hoş sohbetlerle vakit geçirilir. Yatsı ezanı okununca cemaatle namaz kılınır, namazdan sonra harem dairesine giden kapının önünde toplanırlar, damadı kapının önüne iterler; imam efendi bir dua eder. Damat kendi babasının, kayınpederinin, hâsılı büyüklerinin ellerini öper, akranı olanların ellerini tutup musafaha eder; hepsi: “Uğurlu kademli olsun! Allah mübarek etsin...” duası ile harem kapısının aralığından kibarca içeri itiverirler. (Bazı esnaf

²⁵⁰ Musahipzade Celal, a.g.e., s.14,17.

düğünlerinde damadı yumruklayarak içeri iterler.) kapının önünde bekleyen soygun kadınlar damadın önüne düşüp gelinin odasına götürürler. Damat odaya girince gelin ayakta karşılar; yenge hanım gelinle güveyi el ele verir ve: “Rabbim dirlik düzenlik versin; bir yastıkta kocayın!” der.”

*Amicis, evlilik hayatının gerek başlangıcında gerekse seyrinde ekonomik düzeyin önemini şu şekilde açıklamaktadır:*²⁵¹

“(…) evlilik hayatının şartları kocanın para imkânlarına göre değişir hatta birçok kadına bakamayacak kadar fakir olan bir erkeğin tek kadınla evlenmeye mecbur olmasını bile katmadan bu böyledir. Zengin erkek evini de zihnini de karısından ayırmış olarak yaşar, çünkü ona bir daire hatta bir ev verebilir ve çünkü dostlarını, müşterilerini, dalkavuklarını karıları görülmeden ve rahatsız edilmeden kabul etmek için ayrı bir ev sahibi olmaya mecburdur. Orta sınıftan bir Türk erkeği, iktisat sebebiyle, karısına daha yakındır, onu daha sık görür ve daha teklifsizce yaşar. Daracık bir yerde ve mümkün olan masrafla yaşamaya mecbur olan fakir Türk erkeği ise, karısı ve çocuklarıyla beraber yer içer, yatar uyur ve boş vakitlerini geçirir. Zenginlik ayırır, fakirlik birleştirir. Fakirin evinde Hıristiyan ailesinin hayatıyla Türk ailesinin hayatı arasında gerçek bir fark yoktur. Halayığı olmayan kadın çalışır ve çalışması itibarını ve nüfuzunu artırır.”

Çiftin birlikteliğinin tertiplenen eğlencelerle çevreye ilan edilmesinin yanında resmi bir boyut da kazandırılması gerekir. Bu resmiyeti sağlamak ve iki tarafında boşanma durumunda sorumluluklarını belirlemek adına çiftler kadı karşısına çıkarlar ve çiftlerin resmi nikâhları kıyılır. *Vratislav*, nikâh işlemi için yapılması gerekenleri şöyle anlatmaktadır:²⁵²

“Evlenme izni elde etmek için şu formaliteyi uygulamak gerekir: evlenme isteğinde bulunan kimse, kendisine bu dünyada en yakın arkadaş olabilecek kadın ya da kızla kadının huzuruna çıkar, kendisinin ve yavuklusunun adını söyler, muaccel ve müeccel mihr olarak ne vereceğini, ne gibi hallerde onu boşayacağını açıklar, kızın

²⁵¹ Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, Çev. Beynun Akyavaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s. 216-217.

²⁵² Baron V. Vratislav, a.g.e., s.66.

da kocası olacak kişinin evine getireceği cihaz denilen nesnelere neler olabileceğini bildirmesi gereklidir.”

Kadı karşısında yapılan nikâh aile kurumunun resmileşmesi açısından büyük önem taşır. Evliliği resmi kılmak adına şahitlerde nikâhta yer alırlar. *Oliver*, Osmanlı'daki nikâh muamelesi ile ilgili şunları anlatmaktadır:²⁵³

*“Bütün bu hazırlıklar sona erince, evlenecek adam ve evlenecek kızın babası veya en yakın erkek akrabası, iki şahitle beraber, Kadıefendi'nin huzuruna çıkarak nikâh muamelesini tamamlar ve yazılı bir müsaade alırlar.”*Nikâh öncesi yapılması gereken birçok işlem bulunmaktadır. Nikâhın kıyılacağı yer genellikle kızın evi olmaktadır. Ayrıca nikâh öncesi nikâhın duyurulması için aileler okuyucu ismiyle adlandırılan hanımların yardımıyla eş dost ve yakınlarına mutlu anlarını paylaşmaları için davet gönderirler. *Abdülaziz Bey*, nikâhın mekânı ve nikâh için yapılan hazırlıkları şöyle anlatmaktadır:²⁵⁴

“İstanbul'da nikâh eskiden beri evlenecek kızın evinde kıyılır. İki taraf nikâh gün ve saatini önceden kararlaştırır. Güveyin pederi kendi yakın akrabalarına ve pek samimi ahabplarına teskereler yazarak nikâha davet eder. Güveyinin validesi de kadınlarca okuyucu denen davetçi hanımlar göndererek diğer akrabalar ile arzu ettiği ahabplarından nikâhta bulunmalarını rica eder. Keza kızın pederi de yakın akraba ve bulunmasını arzu ettiği zevata teskereler yazarak, kızın validesiye okuyucu aracılığıyla akraba ve ahabplarını davet eder. Nikâh günü verilecek yemek için konağın eski aşçılarına yenilerinin eklenmesi gerekli ise, konağın aşçıbaşısı aracılığıyla diğer aşçılar tedarik edilir. O gün için lazım gelen ve neveleri kararlaştırılan yemekler hazırlanır. Bu maksatla sofraya ve kiler için daha ne alınması icap ediyorsa alınıp kilerin eksikleri tamamlanır, şerbet ve kahve takımları da hazır edilir.”

Osmanlı'da evlenmek isteyen gayrimüslimlerin de yapması gereken bazı resmi işlemler vardır. *Dernschwam*, Osmanlı'da bir Yahudi'nin evlenmek için neler yapması gerektiğini şöyle anlatır:²⁵⁵

²⁵³ Oliver, a.g.e., s. 74.

²⁵⁴ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 110.

²⁵⁵ Dernschwam, a.g.e., s.158.

“Evlenmek isteyen her Yahudi, önce subaşına (bir memuriyet) müracaat etmek zorundadır. Subaşı evlenmek isteyeneye yazılı bir müsaade belgesi verir. Yahudi buna mukabil seksen akçe öder. Bu para padişahın hazinesine gider. Bundan sonra Yahudi istediği zaman düğün yapıp karısı ile beraber yaşamaya başlar. İsterse bir iki yıl kadınla bir arada yaşayıp sonra düğün yapar.”

Sarayda yapılan düğünler ihtişamları ve zenginlikleriyle son derece dikkat çekicidir. Covel, Mihrimah Sultanın nikâh törenini şahitlerin seçilmesini, nikâh akdini tarafların üç kez onaylamasını ve kadıların nikâhı kıymalarının ardından hep beraber müftüye gidilmesini ve müftünün kıydığı nikâhı tüm detaylarıyla şu şekilde anlatır:²⁵⁶

“Burada, evlenme ve nikâh törenlerinin nasıl yapıldığıyla ilgili, benim kaydedebildiğim en doğru kayıtları okuyacaksınız. İlk önce her şeyin vekiller ve biri Avrupa diğeri Asya’dan iki kazaskerin şahitliği ile yapıldığını bilmelisiniz. Gelinin şahidi, kızlarağası veya haremağası, damadın şahidi ise defterdardı ve böylece işlem yerine getirilirdi. Kızlarağası iki (kadı) şahitle sultanın kapısına giderek kapıyı vurur: “Sultanım, seni Mustafa (musahip) veya sevilen kişi ile evlendirilmek üzere beni vekil tayin ediyor musun?” diye sorar. O, “evet” diyerek cevap verirdi. O bu soruyu (hiçbir şekilde açılmaması gereken kapının arkasından) üç kere aynı şekilde tekrarlardı. Sultanın artık geri dönme şansı olmadığı için bu cevap kadılar tarafından kaydedilir. Aynı şahitler defterdarla beraber Mustafa veya kuloğlan yani damada yüz yüze aynı kelimelerle aynı soruyu üç kere sorar ve o hepsine aynı cevabı verirdi: “Evet”. Sonra bunlar hep beraber müftüye giderler. Onun huzurunda, müftü ortada olmak üzere, kızlarağası (Türkiye’de tek lider olduğundan) solda, defterdar sağda, iki kadı onların önünde alaturka bir şekilde veya orada ayaklarının dibinde alafranga bir şekilde dururlar. Müftü onlara neden geldiklerini sorar; onlar, mutlu ve cennetle ilgili bir olayı yerine getirmek için geldiklerini söylerler. Kızlarağası: “ben sultanın vekiliyim”, defterdar: “ben Mustafa’nın vekiliyim”, kadılar: “bizde şahidiz” derler. Sonra müftü Kızlarağası ve defterdara hitap ederek, ilk önce Kızlarağasına sorar: “Mustafa’yı kocan olarak kabul ediyor musun?” Bu üç kere tekrarlanır ve her bir soruya kızlarağası cevap verir: “Evet.” Sonra aynısı kelimesi

²⁵⁶ Covel, a.g.e., s.149-150

kelimesine defterdara sorulur ve o da üç defa evet der. Sonra müftü ona çeyiz olarak ne vaat ettiğini sorar; o “Kahire’nin bir yıllık iradı olan, 600.000 zekin” der; bu bizim paramızla 33.750 sterlin eder. (Burada size Türkiye’de hoş bir kadına yapılacak en büyük kompliman ona gözlerinin Mısır’ın bir yıllık geliri kadar değerli olduğunu söylemektir.) Sonra müftü defterdara üç defa sorar: “Verecek misin?”; o her zamanki gibi cevap verir: Evet. Sonra müftü Bismillah der. Sonra hepsi ayağa kalkarak evliliği tebrik ederler; sonra kahve ve şerbet ikramı yapılır. Büyük Efendi tarafından bu kişilere 1.000 dolar değerinde altın işlemeli kumaş ve samur kürk hediye edilir; şahitlere de 500 dolar değerinde cübbeler hediye edilir. Ya müftü ben olsaydım diye bir endişem olmadı, ben de evlenme törenini onun kadar iyi idare edebilirdim.

Evlenmenin hukuki olarak gerçekleşmesi için kadının ve iki şahidin onayı gerekmektedir. Ancak İslam’ın gereği olarak çiftler kadından aldıkları belge ile imamın da karşısına çıkarak imam nikâhı ya da bir başka deyişle dinî nikâh kıymaktadırlar. *Dernschwam*, kadının kıydığı nikâhtan sonra imam nikâhı denilen dini nikâhın kıyılmasını şöyle açıklar:²⁵⁷

“Sonra kadının huzuruna mihr belirlenir ve damat yakınları ile birlikte kadından alacağı belge ile imama, caminin hocasına gider. Hoca gelinin gıyabında damat ile gelinin nikâhını kıyar. Bundan sonra damat ne zaman isterse düğününü yapar. Her gün camide ezan okuyan ikinci imam, mezin (müezzin) şahit olarak nikâhta bulunmaya mecburdur. Bu nikâha ait yazılı belge de alınır.

Nikâh olacak kız herhangi bir odada bulundurulur. Oda kapısının önüne üç erkek gelir. Kızın saçları çözülür ve başının üstünde bir Kur’an-ı Kerim ile bir dilim ekmek tutarlar. Kapının önüne gelen üç erkekten biri kıza hitap eder: “Kızım nikâhını kıymak için vekilin olayım mı?” Bu suale kız hemen cevap verirse çok ayıptır. Onun için vekil olacak zat ilk defa cevap alamaz. İki-üç kere suali tekrar eder. Kız yanındaki kadınların ısrarı ile “Olunuz.” diye cevap verir. O zaman vekil olan yine sorar: “Yanımdaki şu zatlarda şahit olsunlar mı?”. Kız da tekrar cevap verir: “Evet” Kızın vekâleti alındıktan sonra asıl nikâh başlar. Mahalle imamı da hazır olduğu halde davetlilerin topladığı odaya kızın vekili ile şahitleri de girerler.

²⁵⁷ *Dernschwam*, a.g.e., s.182.

Oğlanın vekili ve şahitleri de oradadır. İmam, nikâhı kıyar. Nikâhtan sonra şerbet içilir.”

*Miss Pardoe, dinî nikâh kıyılmasını şöyle anlatır:*²⁵⁸

“Davetliler oturur oturmaz, hurka-i şerif odasına bakan görevliler Doğu âdetlerine uygun olarak herkese kokular ve gülsuyu tutulmuş; onların çekilmesinden sonra kapılar kapatılmış ve nikâhı kıyılacak çifti kutsamak üzere Şeyhülislam’ın okuduğu duayla törene başlanmış. Ardından iki tarafın vekillerine alışlagelen sorular yöneltilmiş. Nikâh akdi biter bitmez, kapılar yeniden ardına kadar açılmış ve iki şeyh duruma uygun bir dua okumuş. Duanın sonunda, seçkin topluluktakiler hurka-i şerif odasından çıkıp yan daireye geçmiş ve orada kendileri için hazırlanmış olan yiyeceklerin tadına bakmışlar.”

2.1 Düğün Hazırlıkları

İlk nişan ile düğün arasındaki süre değişmekle birlikte, birkaç ayı nadiren geçer.²⁵⁹ Nişandan kısa bir süre sonra düğün yapıldığı görülmektedir. Düğün hazırlıkları gelin ile güveyin maddi durumlarına göre değişiklik göstermektedir. Düğünün tarihi ve günü konusunda uyuşma sağlandığı takdirde, düğünün duyurulması için okuyuculara büyük görev düşerdi. *“Bundan sonra düğün hazırlığı başlar. Kız dışarıya gelin gidiyorsa düğün haftasında pazartesi günü çeyiz götürülür. O günden beş-on gün evvel de hısım ve akrabaya, diğer münasip görülen tanıdıklara okuyucular gönderilir. Zengin ailelerde kalfalar, orta hallilerde bizzat kaynana veya kızın akrabasından biri okuyucu vazifesini görür. Mükellef düğünlerde okuyucu yerine davetnameler gönderilir. Bazı aileler davetname gönderdikleri kimseleri gelin bakmaya almazlarsa da bu hal nadirdir.”*²⁶⁰

*Abdülaziz Bey, düğün öncesi hazırlıkları ayrıntılı olarak şöyle anlatmaktadır:*²⁶¹

“Kızın pederi damadını iç güveysi olarak yanına alacaksa kızın hanesinde, yok eğer evlenecek kimse, kızı kendi hanesine götürecektir ise, güveyinin konağında düğün

²⁵⁸ Pardoe, a.g.e., s.150

²⁵⁹ Garnett, a.g.e., s.61.

²⁶⁰ İ. Gündâğ Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 34.

²⁶¹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 122-123.

için hazırlık başlar. Geline mahsus olan oda döşenmiş, yatak odası ve cihaz tamamen gelmiş ve bunlardan düğün günü gelenlere gösterilip teşhir edilecek olanlar özel bir yerde tanzim ve tertip olunmuş, diğer eksikler tamamlanmış bulunduğundan, gerisi aşçı, işçi ve hizmetlilere kalmış olurdu. Hazırlıkların en önemlisini teşkil eden düğün yemeği için konağın mevcut aşçıları yetmeyeceğinden, düğün günü ve paça günü hareme ve selamlığa kaç tabla yemek verileceği hesaplanır ve bu iş için aşçıbaşı aracılığıyla dışarıdan gerektiği kadar aşçı tedarik edilirdi. Düğün yapacak zat küberadan ve itibarlılardan bir kişiye akranı olan rical ve küberanın konaklarından düğün için ikişer üçer aşçı gönderilmesiyle mesele hallolurdu.”

Lewis, düğünün süresinin ailenin durumuna göre değiştiğini ve ailelerin düğünden önce yapılan merasimlerle ilgili şu bilgileri vermektedir:²⁶²

“Düğünden önce yapılan merasimlerin çokluğu ve süresi iki ailenin durumuna ve zenginliğine göre değişirdi. Bazen hemen o gün tertiplenen bir ziyafetten sonra gelin damadın babasının evine taşınırdu ama mali gücü fazla olan ailelerde düğün bir hafta sürer; bu zaman zarfında delikanlı tanımadığı gelinine birçok mücevher ve süs eşyası gibi geleneksel hediyeler, kızın ailesine de tepsi tepsi meyve ve tatlılar gönderirdi. Kız da buna karşılık taşlı bir tütün kutusu veya güzel işlenmiş bir çift terlik gönderirdi ve bunları taşıyan haberci damadın mahallesindeki süs ve şenlikleri ona tarif ederdi.”

2.2. Düğün Hediyeleri

Evlenme olayı daha görüncülerin gelmesiyle başlayıp karşılıklı olarak hediyelerin sunulup insanların birbirini ve kendilerini onurlandırdıkları bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ailenin ekonomik durumunun şekillendirdiği hediyeler kimi zaman tüm evin kurulması şekli ile de karşımıza çıkmaktadır. Neave, yaptığı gözlemler sonucu

²⁶² Lewis, a.g.e.,s. 104-105.

edindiği bilgiler ışığında gelinin babasının gelin ve damada sunduğu hediyeleri şöyle anlatır:²⁶³

“Kabul salonundan çıkıp kurtulduktan sonra, gelinin babasının genç çiftler için köşklerinin bahçesinde inşa ettirdiği evi gezmeye çağırıldım. Çok ince bir zevkle döşenmiş odalarda, muhteşem düğün hediyeleri sergilenmişti. Gelinin yatak odasında teşhir edilen ve Paris’ten getirilmiş çok zengin çeyiz takımı pekiyi cinstendi. Gerçek bir Şark bolluğu, sandalyelerde, divanlarda, yataklarda, sergilenen her eşyada kendini gösteriyordu. Çarşafların, yaşmakların ve güneş şemsiyelerinin ziyaretçilerin görmeleri maksadıyla teşhir edildiği elbise dolapları ardına kadar açıldılar.”

Miss Pardoe, geline sunulan armağanların değerli taşlardan oluşan mücevherler, ipekler, pırlantalarla süslenmiş takunyalar gibi en değerli malzemelerden olduğu ile ilgili şu bilgileri vermektedir:²⁶⁴

“Sonra geline sunulacak armağanlar geldi: Doğu’nun en harika esanslarıyla birlikte, som gümüşten iki tuvalet takımı; aynı malzemededen büyük bir tepsinin üstüne yerleştirilmiş gümüş bir yemek takımı; değerli taşlarla, altın ve gümüş süslerle kaplı birkaç gümüş tepsi; üstüne altın paraların yığıldığı başka tepsiler. Hepsi de gümüş kafeslerle örtülmüş bu eşyaları taşıyanların yanında birer de içoğlanı yürüyordu.(...) Birincisi yıldız desenli sedef kakmalı ve kayışları bir sıra pırlantayla süslenmiş abanoz takunyalar, ikincisi simli kumaştan, ipek çiçeklerle bezenmiş eşarplar, üçüncüsü altın saçaklı ipek peşkirler, dördüncüsü çiçekli satenden bir peştamal, beşincisi perdahlı altından geniş bir leğen, altıncısı elmaslarla süslenmiş fildişi bir tarak, yedincisi zümrütler ve küçük incilerle süslenmiş bir çift terlik, sekizinci göğüs çevresine gümüş saçak geçirilmiş uçuk pembe tül den bir iç gömleği, dokuzuncusu kokulu sabunların yer aldığı, altın kilitli bir billur kasa, onuncusu üstüne bir sürü mücevher yerleştirilmiş altın bir çerçevesi olan bir el aynası ve on ikincisi koyu kırmızı kadifeden, altın çiçeklerle bezenmiş, altın saçaklı bir sedir örtüsü taşıyordu”

²⁶³ Dorina L. Neave, **Eski İstanbul’da Hayat**, Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş, 1978, s. 63.

²⁶⁴ Pardoe, a.g.e., s.153

Düğün öncesi damattan beklenen çeşitli hediyeler vardır. Bu hediyelerin başında kızın gelinliği ve çeşitli süs eşyaları yer alır. Âdet haline gelmiş olan bu hediyeleri Garnett, şöyle anlatır:²⁶⁵

“Damatça sunulması âdetten olan düğün elbisesi ve diğer muhtelif aksesuarlar, düğün için saptanan gündün bir hafta önce büyük alâyişle gelinin evine gönderilir. Çeyizini geri kalan kısmı gelinin anne babası tarafından sağlanır ve büyük miktarda giyim eşyasının yanı sıra birçok değişik çeşitte döşek, yastık, yorgan ve çarşafı hepsi bakırdan mutfak araçlarını, varlıklı ailelerde genellikle bir tanesi gümüşten olan ve çeşitli işlere yarayan bir dizi sofrasinesini, iki oda için pahalı malzemeye örtülü mefruşatı, güzel bir mangal ve tablayı, tepsi sehпасı, faraş, takunya gibi sedef ya da gümüş kakmalı çeşitli ceviz eşyaları kapsar.”

Dernschwam, damadın geline düğünden önce yolladığı hediyelerin, kızın çeyizini tam olmasını sağladığı, böylece kızın hiçbir şeyde hevesinin kalmadığını ve bütün akrabaların buna özen gösterdiğini şöyle açıklamaktadır:²⁶⁶

“Düğünden önce damat geline hediye yollar. Kadınlar bunu davul ile zurna ile at ve eşekler üzerine binerek geline götürürler. Bu hediyeye ağırlık (ağırlık) denilir. Gelin adayı gelen bu ağırlıkla kendisine lazım olan şeyleri satın alır (...) Gelinin yakın akrabaları, hediyelerini kıza lüzumlu olan eşyalardan seçer. Mesela kızın eniştesi gelinin paçalığını yapar, amcası karyolasını alır, dayısı tuvalet takımını hediye eder. Bilhassa babası olmayan kızların çeyizini bu suretle tamamlamak, kızların hiçbir şeye hevesi kalamamasını temin etmek hususuna akrabaca ehemmiyet verilir. Büsbütün kimsesiz ve fakir olan kızların çeyizini tedarik için komşular da yardımda bulunur.”²⁶⁷

Abdülaziz Bey, düğün öncesi hediyelerinden şöyle söz eder:²⁶⁸

“Konakta bulunanlarla dışarıdan geleceklerin düğünden en az on beş gün önce ağır, müzeyyen elbiseler yaptırılıp hazırlanır. Hanımın nedime denen musahibelerine bütün cariyelerle, konaktan çıkmış evlenmiş kalfalara, onların kerimelerine ve

²⁶⁵ Garnett, a.g.e., s.529.

²⁶⁶ Dernschwam, a.g.e., s.183.

²⁶⁷ İ. Gündâğ Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 34.

²⁶⁸ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 123.

kayınvalidelerine ve hanımın sevdiği ve istediği diğer hanımlara yaş ve hallerine göre değişen muhtelif kıymette terlik ve baş yemenisi de dâhil olmak üzere elbiselikler verilir. Onlar da elbiselerini dikerek düğüne hazırlanır.”

2. 3. Çeyiz Alayı

Düğün öncesi yapılan işlerden biri de çeyizin erkek evinde yerleştirilmesidir. “Çeyiz serme günü” denilen bugün erkek evine gelen çeyiz eşyasını düzenlemek üzere kızın annesi, dadısı, yakınları ve telci hanım gelir.²⁶⁹ Çeyiz eşyası temiz beyaz yatak bağlarına sarılır. Çeyiz azlığına veya çokluğuna göre muhacir veyahut öküz arabası ile gönderilir. Ayna ve buna mümasil kırılacak kıymetli eşya ayrıca bekçi ve hamallarla gönderilir. Erkek tarafınca bunlara bahşış verilir.²⁷⁰

*Garnett, çeyiz alayını, damadın gelin evine düğün elbisesi ve diğer eşyaları göndermesiyle başlayarak, gelinin çeyizinin de çiftin yaşayacağı eve getirilmesi ile ilgili tüm detayları ve bu alayın bir şenlik alayı haline dönüştürülmesini şu şekilde anlatmaktadır:*²⁷¹

“Damatça sunulması âdetten olan düğün elbisesi ve diğer muhtelif aksesuarlar, düğün için saptanan gündün bir hafta önce büyük alâyişle gelinin evine gönderilir. Çeyizin geri kalan kısmı gelinin anne babası tarafından sağlanır ve büyük miktarda giyim eşyasının yanı sıra birçok değişik çeşitte döşek, yastık, yorgan ve çarşafı hepsi bakırdan mutfak araçlarını, varlıklı ailelerde genellikle bir tanesi gümüştan olan ve çeşitli işlere yarayan bir dizi sofrasinesini, iki oda için pahalı malzemeye örtülü mefruşatı, güzel bir mangal ve tablayı, tepsi sehпасı, faraş, takunya gibi sedef ya da gümüş kakmalı çeşitli ceviz eşyaları kapsar. Düğün bir hafta sürer. Maddi durumu ne kadar kötü olursa olsun, bir baba âdet uyarınca bu kutlamanın gerektirdiği masrafları karşılamaya mecburdur. Böyle şenlikler aslında Osmanlı kadınlarının hoşuna gider; bir anne için kızın düğününü olabildiğince şerefle kutlamak bir onur meselesidir. Sünnet düğününde olduğu gibi şenlikler bir pazartesi günü bir dizi

²⁶⁹ “Gelin odası ve yatak odasına nazara karşı çörek otu serpilir. Kapısı kapanır, kilitlenir. Oda hazırlanırken ve bilhassa yatak yapılırken yalnız çoluk çocuk değil iki kadından başka kimse giremezdi. Bunun iki sebebi vardı. Biri yatağı göstermenin ayıp sayılmasıydı. Diğeri ise kadınların inancına göre sihir yapılarak içeri atılabilir endişesiydi.” Abdülaziz Bey, s. 120.

²⁷⁰ İ. Gündâğ Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 34.

²⁷¹ Garnett, a.g.e., s.529-530.

akraba ve yakının çeyiz ve “mefruşat”ı damadın evine götürmek ve kullanılacak odaları süslemek üzere toplanmasıyla başlar. Eşya yükü, sağ salim tesliminden sorumlu olan “kılavuz”un gözetiminde hamallarca taşınır. Eve varıldığında hamallara ücretlerinin yanı sıra damadın annesi tarafından “çevre” denen birer nakışlı havlu verilir. Kısa bir süre sonra ulaşan gelin tarafının kafilesi kahve ve tatlı ikramından sonra, gerdek odasını süslemeye girişir. Bazıları duvarlar boyunca çekilen iplere bütün çeyiz eşyalarını, şalları, seccadeleri, bohçaları, nakışlı havluları ve çarşafı büyük zevkle dizerek yerleştirir. Odanın bir köşesine tüllerle, nakışlı bezlerle ve renkli krepondan yapay çiçeklerle bir çardak kurulur; bunun altında cam siperlerin koruduğu mücevherler ve başka değerli nesnelere sergilenir. Odanın dört duvarına benzer yapay çiçeklerden çelenkler asılır. Bu işler bitince kafile dairenin ikinci odasına geçerek mobilya ve yatak takımını, kakmalı ceviz iskemleleri, hoşaf tepsisini, kristal kâseleri ve fildişi kaşıkları, şamdanları, süpürgeleri, faraşları ve mutfak araçlarını serer.”

Yıllarca bin bir emek ve özenle hazırlanan çeyiz düğün günü yaklaştığında gelin evinden alınıp, güvey evine taşınır. *Baron V. Vratislav*, XVI. Yüzyıl’da Osmanlı İmparatorluğunu anlattığı eserinde kızın çeyizinin güvey evine taşınmasını şu şekilde anlatır:²⁷²

“Düğün günü yaklaşınca damat gelinin zenginlik derecesine ve toplum düzeyine göre kızın evine çeyiz ve başka taşınabilir ev eşyasını getirmek üzere develer ve katırlar gönderir. Gelinin güvey evine getireceği bütün eşya, halı ve kilimlere sarılır, denkler halinde ya da –kızın toplum düzeyi yüksekse- kırmızı sandıklar içinde deve ya da katırlara yükletilerek güveyin evine getirilir.”

Covel, Hatice Sultan’ın düğün merasimini anlatırken sultanın çeyiz alayının gösterişini ve sultan için hazırlanan hediyelerin o zamana değin görülmemiş düzeyde güzel ve çeşitli olduğunu, bu hediyelerin bir kısmını doruk atlar, suni bahçeler, gösterişli fiskiyelerin oluşturduğunu şu şekilde anlatır:²⁷³

“Sonunda güzelce süslenmiş ve giydirilmiş ve her birinin içlerinde altın ve gümüş olan boyalı iki küçük sandık veya kutu yüklenmiş otuz katır geliyordu; sonra

²⁷² Baron V. Vratislav, a.g.e., s.72-73.

²⁷³ Covel, a.g.e., s.148

iki sıra halinde (caddenin iki tarafından) çavuş başlıkları takmış ve güzel giyinmiş, kollarında içindekiler görülecek şekilde keten bohçalara sarılmış hediyeler taşıyan yüz on iki kişi geçti. Bunlar altın ve gümüş, inci işlemeli, saten ve kadife kumaştan vs. yapılmış hırka veya cübbelerdi; sonra yaya olarak yeniçeriler ve cebeciler geçti. Onların ardından çekilen görkemli atlar arasında en arkada, şimdiye kadar böylesini görmediğimi itiraf edebileceğim, saman rengi, alnında bir yıldız olan, on beş karış boyunda olabileceğini tahmin ettiğimiz zarif bir doruk at vardı. Bunlar Büyük Efendinin dilediği gibi kullanılması için verilen hediyelerdi. Bunların arkasında iki küçük nahıl ve sonra üç yarda kare alanında üstünde tümsekler ve yürüyüş yolları, ağaçların dallarında balmumundan oldukça iyi bir şekilde yapılmış meyveler, ortasında bir yazlık köşk, ağaçlar, çiçekler, ağaçların etrafına serpiştirilmiş kuş ve hayvanlar olan üç veya dört tane suni bahçe getiriliyordu; iki tanesine bir saat düzeneği sayesinde aynı suyun devridaim ettiği fiskiyeler yerleştirilmişti. Bütün bunlar esirlerin elindeki askılar tarafından taşınıyor ve başlarındaki kadirga ustası (önceden söylendiği gibi) onları bir düdükle idare ediyordu; sonra yolun iki tarafında bir yarda iki buçuk ayak çapında tahtıravelli misali, iki esirin taşıdığı çerçevelerde şekerden yapılmış yüz yirmi tane tasarım geçti. Bunlar, devekuşları, tavus kuşları, kuğular, pelikanlar vs. aslanlar, atlar, tazılar, geyik, filler, koçlar, manda vs. idi (insan figürü yapmak kanuna aykırı idi); hepsi acemi işi olup çok kaba yapılmıştı.

Sonra yeni bir grup yeniçeri ve cebeciler ve onların ardından bir Türk kadının giyinme odasında ihtiyaç duyabileceği her şeyin bulunduğu hediyeler, iyi giyimli adamlar tarafından herkesin görebileceği şekilde iki saf halinde taşınıyordu; bir çift çizme (burada kadınlar normalde bunları giyer), bir çift pabuç (bir çeşit ayakkabı), terlikler, takunya veya tahta nalın. Bütün bunlar inci veya en azından değersiz taşlarla işlenmiş olup üstüne pırlanta ve rubiler vs. serpiştirilmişti. Kuyumculara gün doğmuştu, değersiz olsalar bile, uzaktan gösterişli duruyor ve iyi para ediyorlardı.”

Neave, *gelin çeyizinin sergilenmesini* şu şekilde anlatmaktadır:²⁷⁴

²⁷⁴ Neave, a.g.e., s. 63.

“Çok ince bir zevkle döşenmiş odalarda, muhteşem düğün hediyeleri sergilenmişti. Gelinin yatak odasında teşhir edilen ve Paris’ten getirilmiş çok zengin çeyiz takımı pekiyi cinstendi. Gerçek bir Şark bolluğu, sandalyelerde, divanlarda, yataklarda, sergilenen her eşyada kendini gösteriyordu. Çarşafaların, yaşmakların ve güneş şemsiyelerinin ziyaretçilerin görmeleri maksadıyla teşhir edildiği elbise dolapları ardına kadar açıldılar.”

Miss Pardoe, Osmanlı’da şahit olduğu Rum düğününü anlatırken gelin alayından şöyle bahseder:²⁷⁵

“Sonunda müzik sesleri düğün alayının geldiğini haber verdi; onların gelişini görmek için hemen pencereye koştuk. İlginç bir alaydı. Müzisyenleri, kendi babası ile gelinin babası arasında yürüyen damat adayı izliyordu. Arkadan, iki genç arkadaşı ve iki annesiyle birlikte genç kız geliyordu. Alayın sonu bir “arkadaş ordusu”ndan oluşuyordu.”

2.4. Gelin Hamamı

Gelin hamamı da evlilik öncesi yapılan önemli uygulamalardandır. Gelinin ve damadın bayan akraba ve yakınları gelini bu önemli günü için hazırlarlar. Bu günün büyük ölçüde Salı ya da Çarşamba gününe denk getirilmesine itina edilmektedir. Önceden bohçalar içinde getirilen yemeklerle, hamamın göbek taşı donatılır. Zeytinyağlı dolmalar, turşular, reçeller, tava börekleri, söğüşler, cevizli börekler, helvalar, çeşit çeşit hoşafklar, nar şerbetleri yenilir, içilir, ilahiler, türküler çağrılır, bir yandan yıkanılır hele gelin hamamı bir düğün şenliği içinde devam ederdi.²⁷⁶

Lewis, gelinin salı günü hamama gidişini şu şekilde anlatmaktadır:²⁷⁷

“Pazartesi gelinin annesi damadın düğün elbisesini evine gönderir, akşamüstü gelinin dadısı ve bazı yaşlı kadın hizmetkârları omuzlarında ipek kurdelelerle eşek üstünde gelinin arkadaşlarının evlerine gidip davulcuların yardımıyla onları gelin hamamına ve ertesi günkü eğlenceye davet ederlerdi. Salı günü öğle vakti gelin, davetlileriyle birlikte, önlerinde ve arkalarında çalgıcılar, havlu ve hamam

²⁷⁵ Miss Pardoe, a.g.e., s.461

²⁷⁶ Ataman, a.g.e., 63.

²⁷⁷ Lewis, a.g.e., s. 105-106.

takımlarını taşıyan uşaklar, su ve gülsuyu taşıyıcıları, hizmetkârlar olduğu halde merasimle hamama giderdi. Gelin, dört adamın taşıdığı, her sopasının üstünde işli bir çevre bağlı olan rengârenk ipekten bir sayvanın altında yürürdü. Sıcak havada bir kadın hizmetkâr siyah devekuşu tüyünden yapılmış bir yelpaze sallayarak gelinin önünde geri geri yürürdü. Bazen gelin ve davetlileri için bütün hamam kapatılır, çalgılar çalınır çeşitli eğlenceler düzenlenirdi. Gelin büyük titizlikle yıkanır nadide yağlar ve kokular sürünürdü. Bundan sonra hep birlikte gelinin evindeki ziyafete gidilirdi.”

“Çarşamba günü gelin hamamına gidilir. Meraklı aileler gelin hamamına hususi bir ehemmiyet verirler. En yakın dostlar davet edilerek bir hamam kapatılır. Hatta bir saz, bir de çengi takımı getirilir. Geline ipekli bir peştamal kuşatırlar, iki koluna girerek hamama sokarlar ve başından para serperler. Çengilere de bahşiş yapıştırırlar.”²⁷⁸

Leyla Saz, gelin hamamı ve eğlencelerini şöyle anlatır:

“Pazartesi ve çarşamba günü çengi getirtilir. Gelin, çarşı hamamına götürülüp orada çengilerin ahenkleri, oyunlarıyla yıkanır. Çarşı gelin hamamı ahengi (1920) hala var. Gelin hamamı haber alan halk eğlenmeye gider. İsteyen yıkanır. Çengilerin sazlarıyla teflerinin gümbürtüsünü “oh yaşa” larının, “Âlâ âlâ hey” naralarının kubbeden gelen aksine, gül yağı ve keskin lavanta kokularına, birçok ıslak peştamallı çıplak vücutların manzarasına tahammül eden, akşama kadar memnunen oturan seyirciler olurmuş.”

Garnett, gelin hamamının Salı günü yapıldığından söz etmektedir:²⁷⁹

“Salı günü bedeli damatça ödenmek üzere gelin büyük törenle hamama götürülür. Hazır olunca aldığı iç bölmedeki orta sekinin çevresinde üç kez dolaştırılır ve orada oturmakta olan hanımların elini sırayla öper. Yıkandıktan sonra giydiği elbiselerin kendilerine ait olmaması sırf bunun için ödünç alınmış olması gerekir.”

Oliver, gelin hamamı ile ilgili şu bilgileri vermektedir:²⁸⁰

²⁷⁸ İ. Gündâğ Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 34-35.

²⁷⁹ Garnett, a.g.e., s.530.

“Düğünden bir veya iki gün evvel gelin olacak kız hamama götürülür. Orada yıkandıktan sonra ilk defa olarak tüyleri ve kılları alınır. Düğün günü, en güzel, en zengin işlemeli kumaşlarla yapılmış elbiselerini giyer, mücevherlerini, eğer yoksa ailesi tarafında âriyet alınmış broş iğneleri, incileri, küpeleri ve altın paraları takıp takıştırır. Güzel olsun diye, gelinin yüzüne kırmızı allık yahut beyaz pudra koyarlar.”

Lady Montagu, şahit olduğu gelin hamamı ile ilgili şu izlenimlerini aktarmaktadır:²⁸¹

“Üç gün önce şehirdeki en güzel hamama gittim ve burada bir Türk gelininin hamam sefasını ve bunun için yapılan bütün o merasimi görme fırsatım oldu.(...) İki ailenin de bütün hanım dostları tanıdıkları hamamda ilk kez bir araya geliyor. Bunun dışında meraktan gelenler de var. Zannediyorum o gün orada iki yüz kadın vardı. Evli veya dul hanımlar odanın etrafındaki mermer sedirlerde oturdu. Kızlar kıyafetlerini aceleyle çıkarıyordu ve üzerlerinde yalnızca inci veya kurdele ile örülmüş uzun saçları dışında hiçbir veya elbise yoktu. Bunlardan ikisi gelini kapıda karşıladı, gelinin yanında annesi ve yakın akrabalarından biri vardı. Gelin, on yedi yaşlarında gösterişli kıyafetler giyen ve mücevherlerle parıldayan güzelce bir kızdı, fakat o sırada anadan doğma kalmıştı. (...) Hanımlar da onu iltifat ve hediyelerle karşıladılar. Kimi mücevher, kimi kumaş, mendil ve bu türden küçük hediyeler takdim etti. Kız ise ellerini öperek teşekkür etti.”

2.5. Kına Gecesi

Kına gecesi evlilik öncesi aşamaların eğlenceli bölümlerinden biri olarak görünmesinin yanında kız ile ailesinin son gecesi olması itibariyle, özellikle kızın uzak bir yere gelin gitmesi durumunda hüznü anların yaşanmasına tanık olan bir gecedir. *Geline kına yakılırken ağlatmak da uğur sayılır: “Ağlayı ağlayı eken, güle güle biçer” bu anlamda gözyaşı dökmenin, ferahlık verdiği, yuvaya bolluk, bereket, mutluluk getireceğine inanılmaktadır.*²⁸²

²⁸⁰ Oliver, a.g.e., s. 74.

²⁸¹ Lady Montagu, **Şark Mektupları**, Çev. Asude Savan, İstanbul: Lacivert Yayıncılık, 2009, s.125-126.

²⁸² Sadi Yaver Ataman, **Eski Evlenme Düğünleri ve Evlenme Rit’leri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s.8., ayrıca Ataman Aynı isimli kitabında eski düğünlerdeki kutlamalarda ateş kültürünün izlerinin bulunduğunu şu şekilde anlatmaktadır: *Eski Düğünlerin, hareketli safhaları,*

“Hamamdan sonra perşembe gecesi “kına gecesi” yapılır. Kına gecesi eğlencesi erkek evinde damadın arkadaşları arasında tertip olunmuş bir iş ve nûş âlemidir. Burada rakı içilir, çalınır, eğlenilir, nihayet sabaha karşı yemek yenilerek herkes evine döner. Kına gecesi eğlencesi kız evinde daha sade olur. Bazen kız evinde de saz çalar, tazeler kendi aralarında eğlenirler.”²⁸³

Lewis, kına gecesi eğlencelerini ve gelinin eline kına yakılmasını şöyle anlatır:²⁸⁴

“Ertesi akşam erkekler çalgılı oyunlar ve hayli gürültülü bir toplantıyla damadın evinde eğlendirilirdiler. Yüzleri peçesiz oynayan Çingene kızları evin kadınları tarafından fazlasıyla ayıplanırdılar. Kadınlar da Kına Gecesi’nde gelinin evinde toplanıp eğlenirdiler. Bu gece gelinin el ve ayaklarına kına sürülür, gelinin annesi bir altın parayı kınaya bulayıp bunu kızının sağ avucuna bağlardı. Bu para sonra uğur için saklanırdı. Bundan sonra kına bütün gece kalsın diye gelinin eli ve ayağı kumaş parçalarıyla sarılırdı. Perşembe günü damadın geline hediye ettiği elbiseler gelirdi. Giyindikten sonra alınına, yanaklarına ve çenesine parıltılı pullar yapıştırılır, sağdıcı onu ortaya çıkarınca gelin babasının elini öperdi. Babası beline bir kuşak bağladıktan sonra uzattığı kılıcın üstünden atlamasını ister: “Bu kılıcı ataları gibi iyi kullanacak çocuklar dünyaya getir.” derdi. O münasip dualar okurken bu ciddi toplantıda hazır bulunanların hepsi ağlardı; çünkü bu gelinin evindeki son günü, çocukluğunun gerçek sonuydu.”

Leyla Saz, kına gecesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir:²⁸⁵

“Çarşamba akşamı gelin evinde kına gecesi yapılır. Yemekten sonra pullar giyinmiş gelin koltuklanarak önünde kıvrak çengiler, ellerinde yanan renkli bal mumlarıyla güzel giyinmiş kızlar yürüyerek yavaş yavaş getirilir, büyüklerinin ellerini öper, oturur. Çalgı ve oyun devam ederken gelinin avuçlarına çiçek ya da ay

sözgelimi (geline) kına yakmak, başında mum yakmak gibi törensel kaynaşmalar, renk ve ateş kültü ile ilgili kutsal geleneklerin devamıdır. Kınanın, Kâbe’den geldiği inancına bağlı, dinî bir anlam taşımaması, gelinin süslenmesine kutsal bir anlam ve değer kazandırmıştır. Kınanın yeşil renginin, ezilip yakıldığı zaman kırmızılaşması ve kendine mahsus kokusu uğur sayılmaktadır. Bunun içindir ki bayramlarda, seyranlarda, düğünlerde, özel günlerde törenlerde genç kızların taze gelinlerin, kadınlarınve yaşlı ninelerin ellerine, ayaklarına, saçlarına kına yakmaları uğur sayılmıştır. Ataman, a.g.e., s. 7-8.

²⁸³ İ. Gündoğdu Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 34-35.

²⁸⁴ Lewis, a.g.e., s.106.

²⁸⁵ Saz, a.g.e., s. 258.

yıldız resminde delik açılmış kâğıt üzerine ve parmaklarının uçlarına da bükülmüş tülbent parçasıyla yüksük kına, ayaklarına yaprak, yani topuğa ve ayağın üstünden aşırılarak kurdele sarılmış gibi kına konur, tülbentle bağlanır, sabahleyin çözülür.”

2.6. Gelinlik

Eski zamanlarda gelinin esvabını, güveyin nişan takımı ile birlikte gönderirmiş. Bu esvaplar atlas veya kadife üzerine sırmalarla, incilerle işlenirdi. Arka eteği ile kolları uzun ve etrafı sırmalı incili haraçlarla süslenmiş entari ve altında yine o renkte sırma şeritlerle süslenmiş dökme şalvar, ayaklarında beyaz güderiden incilerle, sırmalarla işlenmiş çedik giyerlerdi. Bu sırmalı esvabın içine beyaz tül üzerine mini mini altın pullarla ve incilerle işlenmiş gömlek üzerine uzun kollu sırmalı üç etek entari ile şalvar giydirilirdi. Beline elmaslı altın kemer, başına çelenk, zülfü arus, divanhane çivisi, diyadem, çarhıfelek, kabak çiçeği, menekşe, lale, gül isimleri verilen şekilde ekserisi platin üzerine işlenmiş elmas takımları konur ve gelinin başı, boynu bu mücevherlerle donatılır ve kulağına salkım küpeler, boynuna incili zümrütlü veyahut yalnız elmastan yapılmış akarsu denilen gerdanlıklar takılırdı. Saçları, şark minyatürlerinde görüldüğü gibi kulak hizasında kıvrık perçimler ve arkaya gelen saçlar parmak inceliğinde altın tellerle hasır örgüsü örülür, uçlara altın tellerle karışık saçlarla püskül bırakılırdı. Arkaya bırakılan bu sekiz, on örgü birbirine elmaslı bağlarla bağlanırdı.²⁸⁶

Neave, gözlemediği bir düğünde gelinin narinliğini, küçüklüğünü, düğün boyunca sakin bir şekilde köşesinde oturmasını ve saten, uzun kuyruklu gelin elbisesini şöyle anlatmaktadır:²⁸⁷

“Gelinin uzun kuyruklu güzel saten gelinliği, narin omuzlarından çekiştirile çekiştirile kayıp gideceğe benziyordu, ama sonunda sağlam bir halde salona varabildi ve koltuk merasimi başladı. Bu merasim sırasında altın yaldızlı bir koltuğa oturtuldu. Hizmetkâr kızlar altın rengi saçlarını son kez düzelttikten sonra, başına elmas bir taç taktılar, tül örtüsünü düzelttiler ve bu batı görünümüne, Şark havası katan gümüş telleri sallandırıp, yerlere kadar parlak bir çağlayan meydana getirdiler. Elmas ve diğer değerli taşlarla süslü kolyeler, broşlar, baştan aşağı

²⁸⁶ Musahipzade Celal, a.g.e., s.11-12.

²⁸⁷ Neave, a.g.e., s. 62.

örtülmüştü. Genç kızığa ilk adımlarını atan bu çocuk, karşımızda büyük bir vakarla hareketsiz duruyor, nazar değmesin diye hiç kimse onunla konuşmuyordu. Üç gün süren düğün eğlenceleri boyunca, orada hep böyle oturdu kaldı. Sert düğün kaideleri zavallı gelini bunaltmışa benziyordu.”

*Abdülaziz Bey, gelinin elbisesini şöyle anlatır:*²⁸⁸

“Gelin hanımın giyeceği elbise tabii ki kudret ve servetine göre değişir. Varlıklı bir aileden olan gelin hanımın giydiği elbisenin kolları bileklere doğru yavaş yavaş genişler, kol ağzları bileklerden bir karış kadar aşağıya sarkık olur, göğsü daradar kavuşturulmuş ve içinden kopça ile iliklenmiştir. Elbisenin göğüs kısmı bir karış kadar açıktır, içine giydiği tül gömlek görülür. Elbisenin yakaları önden arkaya doğru genişler, yakanın boyna gelen kısmı yüksekçe durur. Entarinin ön tarafı açıktır. Peşler’i birbiri üzerine binecek şekilde kavuşturulmuştur. Elbisenin iki yanları da hemen hemen koltuğa kadar yırtmaçlıdır. Art etek bir buçuk arşın kadar uzun olur, yürürken arkası sürünür.”

2.7. Düğün Yemeği

Türklerin misafirperverlik özelliği düğünlerine de yansımaktadır. Eve gelen misafirin aç gönderilmediği gibi düğün günü düğün evine gelenlere de aile imkânlarınca ikramlarda bulunmaktadır. *Leyla Saz*, düğün yemekleri ile ilgili şu bilgileri vermektedir:²⁸⁹

“Düğün sahibinin hali müsait değilse misafirler unlu düğün çorbası, et, pilav, zerde; zenginse pilav, zereden başka mükemmel bir ziyafet çekerler; masalı sofralar âdeti gelmeden evvel hususi surette yapılmış toparlak sofraya şilteleriyle onar kişilik birçok sofralar kurulur. Sofra hizmeti de düğünde hizmet eden soygunlarla (soygunlar, düğünlerde ücretle hizmet eden kadınlara denir. Bunlar düz biçim entariler giyinip bellerine şal kuşanmış kesik saçlı, gerdan köşelerine manalı çiçek işlenmiş ince tülbent boyun bağlı hanımlardır) evin kalfaları yaparlardı.”

²⁸⁸ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 124.

²⁸⁹ Saz, a.g.e., s. 262.

Neave, katıldığı düğündeki düğün yemeklerini şöyle anlatır:²⁹⁰

“Öğleyin, zenci bir haremağasının yemek daveti verileceğini bildirdiği salona geri döndük. Sanki bir rüya âleminde uyanan gelin, annesine dönüp, misafirlerinin yemek salonuna getirmek maksadıyla izin istedi. Onu takip edince, kendimi birden Türk hanımların arasında buldum. Yabancı oldukları halde, ananevi Şark nezaketiyle bana yardım ettiler ve önümüzdeki nadide yemeklerin en seçkinlerini daima bana ikram ettiler. Tatmam için ısrar ettikleri ve düğün maksadıyla hususi olarak yapılmış olan gerçek Şark düğün yemeği “zerde”yi de pek lezzetsiz buldum. İçki olarak fincan fincan kahve ikram edildi. Türkçe konuşma yeteneğim çok çetin bir imtihandan geçti ve iki saat süren yemek sonunda kalkmamız için işaret veren geline, müteşekkir kaldım.”

2.8. Gelin Alma

Gelin son hazırlıkların da bitmesiyle birlikte ailesiyle vedalaşır ve damat ve ailesinin gelmesiyle damadın evine götürülür. Gelin hazırlanınca kuşak bağlama merasimi yapılır. Kız salona gelir. Babası veyahut ailesinin en büyük erkeği kuşağı bağlar. Kızı bir iskemleye oturturlar. Annesi, kız kardeşleri, akrabası etrafına dizilir. Kuşak bağlayacak erkek eline bir şal alır, bu şalı üç defa kızın beline dolaştırarak bağlar, sonra kıza bir hediye verir. Kız ağlayarak babasının elini öper, babası da kızının arkasını okşar, alnından öper. Kız sonra da sıra ile diğer büyüklerin ellerini öper. Aileden bu mürüvveti görmemiş kimseler varsa onlar yad edilir ve bir gözyaşı tufanı içinde kızı arabaya bindirirler.²⁹¹

Leyla Saz, gelin alma töreni ile ilgili şu bilgileri vermektedir:²⁹²

“Cuma günü öğleye yakın güveyi halkı ve diğer davetliler, paçaya gelirler ve yemekten sonra dağılırlar. Kız dışarı, yani damadın evine verilirse güvey halkı gelmeden evvel kuşak kuşanma töreni olur biter, gelin bir odaya girer, akran kızlarla oturur. “Gelin alıcılar geliyor” haberiyle evin içi dalgalanır. Önde boş gelin arabasını arkasında gelin alıcı hanımların arabaları ve kız tarafına mahsus boş

²⁹⁰ Neave, a.g.e., s. 63.

²⁹¹ İ. Gündoğ Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 35.

²⁹² Saz, a.g.e., s. 260-261.

arabalar, atlular gelirler. Kayınvalide ve gelen diğer hanımlar gülaptan ve buhurdanla kapıdan karşılanarak: “Hoş geldiniz, safa geldiniz, kademler getirdiniz”le koltuklanarak soyunmaya ayrılan odada feraceleri, yaşmakları alınıp yukarı çıkarılır. Tatlı kahve verilir. Gelin getirilip kayınvalidesinin elini, büyük bir hanımefendi ise eteğini ve yaşlıların ellerini öper, gençlere temenna eder, biraz oturur. “Damadın gözleri yoldadır, üzmeylim” latifesiyle gelin arabaya binmek üzere indirilirken gelin alıcı ve kız tarafları hemen iner, arabalara gider. Arabalardan yer kapmak için küçük düğünlerde bu iniş hayli telaşlı olur. Gelin kapı ile araba arasında iki tarafa getirilen perde arasından geçirilip arabasına konur. Karşısına, akşam, yengelik vazifesini yapacak kadın oturur.”

Oliver, kız alma ile ilgili şu gözlemlerini ifade etmektedir:²⁹³

“Gece olunca, erkeğin akrabası olan kadınlar ve onların davet ettikleri diğer hanımlar meşaleler, fenerlerle ve gürültülü bir musiki refakatinde gelini alıp götürmek üzere, kız evine gelirler, gelin, kadın akrabaları ve kız arkadaşlarıyla birlikte kapıdan çıkar. Kız evinin erkekleri, gelin alayını takip etmezler, evde kalıp içerler, eğlenirler.”

Lewis, gelin alayını ve eve dönüldüğünde misafirlere muhakkak verilmesi âdetten olan pilav ve zerde gibi ikramları şöyle anlatmaktadır:²⁹⁴

“Bütün gün misafirler ona hediyeler getirir, elbiselerini, çeyizini inceleyip metheder veya tenkit ederdi. Bu arada damadı arkadaşları davullu bir alayla camiye götürürlerdi; dönüşte de büyük bir çekingenlik ve gerçek bir mahcubiyetle “Damat geliyor!” bağrışmaları arasında ite kaka gelin odasına sokulurdu. Gelinin yakınları tarafından içeri götürülen damat burada gelinle ilk defa karşılaşır, elini öpmek için yerinden kalkan gelin peçesini açınca yüzünü ilk defa o zaman görürdü. Bu anın şerefine geline ekseriya bir mücevher olan yüz görümlüğünün verir, onu kucaklar, fakat birkaç dakika kaldıktan sonra tekrar erkeklerin yanına dönerdi. Gelinle davetlileri de haremin misafir odasına toplanırlar, her zamanki gibi ayrı olarak, erkekler ve kadınlar kendi kendilerine eğlenirlerdi. Ziyafet nasıl olursa olsun, zengini de fakiri de muhakkak koca bir tepsi pilav, zerde ikram ederdi ki bunsuz

²⁹³ Oliver, a.g.e., s. 75.

²⁹⁴ Lewis, a.g.e., s. 105-106.

hiçbir düğün tam sayılamazdı. Bundan sonra gelin kayınpederinin ev halkına katılırdı. Artık onun en büyük emeli bir erkek torun dünyaya getirerek kayınvalidesini sevindirmek olurdu.”

Covel, Hatice Sultan'ın düğününde gelin alma merasimini her düğünde uyulan âdetlere uyularak yapıldığını ve diğer düğünlerdeki gelin alaylarından çok daha dikkat çekici bir alay olduğunu, Hatice Sultan'ın, faytonunun inci, elmas gibi mücevherlerle süslenmiş halini şu şekilde tasvir etmektedir:²⁹⁵

“(…)her düğünde gelin evine bu adetler uygulanarak getirilir. Damat hediyeleri nahillara yükleyerek gönderir, sonra gelinin eşyaları törenle getirilir ve onları takiben, kare şeklinde bir cumba veya en azından bir cebinliğin altında gelin gelirdi. Kafilenin ardından önceki gibi ortasında balmumundan yapılmış bir köşk ve içi meyve ve çiçek dolu iki bahçe taşınyordu. Sonra yine her biri 160 esir tarafından daha evvel anlatıldığı gibi halatlarla idare edilen iki nahil geçti. Sonra gümüşten yapılmış ve üstünde eğlenceler başlayınca yakılarak sonuna kadar o şekilde yanacak olan birer mum olan eski hymenai'lerin (evlilik töreni) taklidi birer mum olan iki küçük nahil (Ermeniler ve Rumlar onları mumları yakarak taşır) vardı; bunlar da çok büyük olup esirler tarafından taşınyordu. Sonra yengeç suratlı Kızlarağası ve ondan sonra hemen (Dulcinia del Tobosa) melek gibi güzel Hatice Sultan, (şimdiki hükümdarın büyük kızı) dışı gümüşle kaplanmış ve altınlarla süslenmiş, tekerlekleri ve içindeki döşemelerde demir ve tahta kullanılmış ve mücevherlerle süslenmiş olan bir faytonda geliyordu. Faytonun üstündeki örtü (moda olduğu gibi) inci ve elmaslarla süslenmişti, altı güzel beyaz atın koşum takımları gümüş ve altın kakmalı olup mücevherlerle süslenmişti. Tepelerinde mücevherlerle tutturulmuş, bir tutam tüy vardı. Öndeki atların yan tarafında bir sürücü ve aynı taraftaki en arkadaki atın üstünde ise arabacı vardı. Faytonun üstündeki örtü, güzelliğinin daha iyi fark edilmesi için kısmen toplanmıştı, iki tarafta sık kafeslerin arasından silik bir vücuttan başka bir şey görmek imkânsızdı. İçerdeki hadımların ikisi etraftaki insanlara akçe (bir gün karşılaşırsak size bunlardan birkaç tanesini hediye edeceğim) atıyordu. Bir tanesinin yüzü esmer ve hatları çok düzgündü. Edirne'de bir bahçede onunla ilgili hoş bir hikâye duydum, ama şimdi anlatmayacağım. Tüylerle ve mücevherlerle

²⁹⁵ Covel, a.g.e., s.152-154.

süslenmiş altı tane at tarafından çekilen iki fayton daha geliyordu; arkadakinde (kırmızı bir kumaşla örtülmüş ve asilce yol alıyordu) olan çok güzel bir kadın ön başta küçük bir delik aralayarak bize baktı. Yüzü ve başındaki süsler tamamıyla görünüyordu. Sadece çok güzel olduğunu söyleyebilirim. Parmakları ve elinin bir kısmı yüzünden daha ön plandaydı ve ellerine kırmızımsı sarı bir kına (burada adettendir) yakılmıştı. Bunlara dört zenci nezaret ediyordu. Sonra altı atın çektiği ve ki zencinin refakat ettiği daha mütevazı iki araba. Sonra bazısı iki, çoğu dört atlı her birinde bir hadım olan yirmi bir araba daha. Onları, elbiseler yüklenmiş olan atları çeken hizmetçiler takip ediyordu. Yarım saat kadar sonra Sultanın annesi, altınla bezenmiş gümüş bir faytonla geçti. Ona dört hadım ve kalabalık bir baltacı grubu refakat ediyordu, ayrıca biraz önünden dört hadım gidiyordu. Onların her birini, arkadaki yuvarlak koltuktan arabayı süren bir baltacı olan ve ayrıca yanından da bir baltacının yürüdüğü, dörder atın çektiği altı fayton takip ediyordu. Sonra yine altı atın çektiği ve içinde diğerleri gibi iki baltacı olan üç görkemli fayton geçti. En sonunda iki atlı ve bir baltacı tarafından sürülen bir fayton vardı. At üstündekilere refakat eden pek çok zenci vardı, ancak düzensiz bir şekilde gidiyorlardı. Arkadan halk onları takip ediyordu.”

3. DÜĞÜN SONRASI

3.1. Gerdek

Düğün evinde gece mümkün olduğu kadar az kimse kalır. Akşam erkek davetlilere yemek verilir. Damat yatsı namazından sonra arkadaşları ile evin kapısına gelir. Orada imam efendi bir dua eder. Duadan sonra damat yavaşça içeri kaçabilirse ne ala, kaçamazsa arkadaşları kendisine birer yumruk atar, bu suretle içeri sokarlar. Damadı gelin karşılar, odaya girince güvey derhal seccadeye giderek namaza durur. O esnada gelin kendisini arkada bekler, eğer iltimas edilen şeyleri hatırlayabilirse Allah'tan diler. Damat namazı bitirip seccadeden kalkarken gelin onun ayağına basmaya çalışır. Çünkü bu sırada kim kimin ayağına basarsa diğerine karşı hep o nüfuzlu olur, diye inanmalar vardır. Bundan sonra erkek gelinin duvağını açar ve kendisine yüz görümlüğü olarak kıymetli bir hediye verir. Kız konuşmakta müteenni ve ağır davranır. O aralık yenge hanım kahve getirir, güvey kahveyi içtikten sonra tepsiye bahşiş koyar, az bir müddet geçince yenge hanım damada şerbet ikram eder,

gene bahşış alır. Sonra gelinle güveye evvelden hazırlanan şeker ikram olunur. Bu şekerden başka kimseye verilmez, verilirse evin tadı kaçır. Biraz sonra gelin soyunur ve artık yatak odasına geçilir. Yenge yatak odasının kapısı önünde bekler, icap ederse ve çağırılırsa içeriye girer.²⁹⁶

Oliver, gelin alayından başlayarak paça gününe kadarki süreci, elini damadın evine getirilmesini, damadın ayrı bir odada hazırlanmasını, damadın hazırlıklarını tamamlamasıyla camiye gidip namazını kılarak sonrasında eve dönüşünü ve gelinin odasına gidişini şöyle anlatır:²⁹⁷

“Gelin alayı erkeğin ya da damadın evine gelince, geline kokular sürülür ve kendisi için hazırlanmış yüksekçe bir koltuğa oturtulur. Bundan sonra bütün yabancı kadınlar dışarıya çıkar ve salonda kız ve erkeğin ana babaları ve yakın akrabalarından başka kimse kalmaz. Bu esnada damat, başka bir dairede hazırlanmaktadır. Erkek akrabaları ve davetli arkadaşları kendisine kokular sürerler, yeni ve en güzel elbiselerini giymesine yardım ederken bir taraftan da düğün, bayram türküleri söylerler. Damadın hazırlığı bitince, bütün erkekler saz ve musiki refakatinde evden çıkıp camiye giderler ve orada büyük bir itikat içinde namazlarını kıldıktan sonra tekrar eve dönerler. Evin kapısı önünde, damadın arkadaşları kendisinden ayrılırlar ve damat yalnız yakın akrabalarıyla eve girer. Damat, camide bulunduğu sırada, gelini kendisine tahsis olunan hususi daireye götürürler. Cami dönüşü, baba yahut ailenin en yaşlı erkeği damadı gelinin yanına götürür, takdim eder ve çekilir. İçeride yaşlı bir akraba kadından başka, kimse kalmaz. Bu kadın evvela erkeğe yemek ikram eder. Koca yemeğini yerken, gelin mahcup ve saygılı bir şekilde ayakta bekler, kocası yemeğini bitirince, hususi kaplar içinde el ağız yıkamak için su, sabun ve kurulanmak için de havlu getirir, kocasının kahvesini verdikten ve çubuğunu da yaktıktan sonra, kendisi yemeğe oturur. Yemek faslı sona erdikten sonra, hizmet etmekte olan yaşlı kadın da odadan çıkar ve nihayet yeni karı-koca yalnız kalırlar.”

Gelinle damadın baş başa kaldıkları bu gecede gelin konuşmaz. Damat gelini konuşturmak ister. Gelinin konuşmasının uzun zaman alması makbuldür. Bir süre

²⁹⁶ İ. Gündoğ Kayaoğlu- Ersu Pekin, a.g.e., s. 36-37.

²⁹⁷ Oliver, a.g.e., s. 75.

sonra gelinin konuşmasıyla beraber damat ona yüz görümlüğü olan hediyesini verir. Bu süreçte kapıda bekleyen yenge hanımın geleneksel görevleri bulunmaktadır. *Abdülaziz Bey*, duvak gecesini, bu gece boyunca kızın güveyiden gelecek yüz görümlüğünü görmeden önce konuşmamasını, bu süreçte yenge hanımın geline bu gece ve sonrasında yaptığı yardımı şöyle anlatır:²⁹⁸

“Odanın içinde güveyinin tayesi veya dadısı veya süt validesi bulunur. Onlar yoksa güngörmüş, söz, sohbet bilir o gün için seçilmiş uygun bir hanım bekler. “Yenge hanım” denilen bu hanımla beraber gelin hanımda gündüz giymiş olduğu müzeyyen elbiselerin içinde duvağı yüzünden aşağıya kadar sarkıtmiş olduğu halde ayakta durmaktadır. Güveyi içeri girince hiçbir şeye bakmadan odada evvelce serilmiş olan seccadeye yönelir, iki rekât namaz kılar, dua eder, kalkar. Yenge hanım nezaketle ve münasip sözlerle gelinin elini güveyiye vererek birbirlerinin ellerini tutturur. Gelinle güveyi el ele verdikleri zaman güveyinin sağ ayağı ile gelinin sol ayağı üstüne hafifçe basması asrın başında görülen adetlerdendir. Daha sonra güveyi elini bırakmadan gelini götürüp minder üzerine oturtur. Yenge hanımda dışarı çıkar, hazırlanmış kahveyi getirir, güveyiye takdim eder. Eğer dadı veya taye veyahut sütnineden biri yenge hanım olmuşsa kahveyi dışarıdan bir cariye getirir, bekler, fincanı alır, sonra yenge hanım da odadan çıkar ve uzun müddet dışarıda bekler. Güveyi, geline nikâh akdinden çok memnun olduğunu bildirip hatır alıcı sözler söyleyerek beraber mutlu yaşama temennisiyle konuşmaya başlar, fakat gelin hanım tarafından cevap verilmez. Bu sırada güveyi evvelce hazırlamış olduğu büyükçe boy pırlanta iğne veya ağır bir gerdanlık ya da büyük boy kıymetli bir yüzük veyahut başa takılan pırlantadan akitma su gibi bir mücevheri mahfazasıyla birlikte gelinin önüne doğru tutarak kendisine layık bir şey olmadığını, takdiminden mahcubiyet duyduğunu söyleyerek kabulünü rica eder, kızın dizinin yanına bırakır. Daha sonra da gelinin yüzünü örtmekte olan duvağı kaldırır. Bu hediyeye halk arasında yüz görümlüğü denir. Bu hediye ne olduğunu öğrenmek herkesin merak ettiği, önem verdiği bir husustur. Duvağı kaldırmaya teşebbüs ettiği zaman gelin hanım bir ucundan tutarak mani olmak ister. Bu sırada güveyi duruma uygun, hatır alıcı, hatta güldürücü sözler bularak razı etmeye çalışır. Duvak kaldırıldığı zaman yavaş yavaş gelin hanım da sözlere cevap vermeye başlar.”

²⁹⁸ *Abdülaziz Bey*, a.g.e., s. 129-131.

Gelinin konuşmaya başlamasıyla beraber yenge hanım sohbetlerini tatlandırmak maksadıyla meyve tabağı ile beraber gelin ile damadın yanına tekrar girmektedir. Abdülaziz Bey konuşmaya başlayan gelinin yenge hanımın yardımı ile saten geceliğini giyinmesini ve bu geceye dair son hazırlıklarını şu şekilde anlatmaktadır:²⁹⁹

“Yenge hanım dışarıdan, gelinin konuştuğunu işitince, üzeri ağır işlenmiş canfes örtülü bir ufak masayı ikisinin önüne getirir, üstüne büyük boy gümüş bir tepsi içinde bir tabak elvan renk şeker, iki müzeyyen tabakta mevsim meyveleri, yine uygun bir şekilde tabağa konmuş elbezi ile iki süslü bıçak koyar, dışarı çıkar. Yarım saat sonra tekrar odaya girer, yemiş tepsisini alıp kaldırır. Bir saat sonra yeniden içeriye gelir, gelin hanımın elbiselerini değiştirmek için güveyiden izin isteyerek gelin hanımı dışarı çıkarıp başka bir odaya alır, evvelce dikilip özel olarak hazırlanmış olan güzel ince, som ipekten gecelik elbisesini giydirir. Tekrar odaya götürür. Gelin hanım da odaya konmuş bulunan çok değerli bir bohça içindeki gecelik entarisini güveyiye giydirir, çıkardığı esvaplarını bohça içinde dışarıya verir. Bir şey isterlerse düşüncesiyle bir müddet daha dışarıda bekleyen yenge hanım da çekilir ve orada artık kimse kalmaz. Sonunda gelinle güveyi de kendi odalarına çekilirler.”

Leyla Saz, gelini damada hizmetlerinin başladığı zaman olarak duvak gecesini göstermektedir:³⁰⁰

“Gelin ve güveye, hayatlarının başlangıcını ancak o saatte idrak etmek nasip olur. Gelin, eşinin hizmetine daha o akşamdan başlar. Kahve, su, sigara sunmak gibi ufak tefek hizmetlerini görür.”

3.2. Paça Günü

Paça günü olarak adlandırılan bu gün düğünün ertesi günüdür. Abdülaziz Bey'in söylediğine göre, bu gün yarı düğünden sayılan bir gündür.³⁰¹ Cuma sabahı damadın

²⁹⁹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 129-131.

³⁰⁰Leyla Saz, ilk gece ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *“Uyku zamanı gelince gelin soyunmaya çıkar. Yenge ile çeyiz halayığı gelin odasına yatağı sere, güveyin gecelik bohçasını getirir. Güveyin geceliği yerli ipeklili kumaştan oluşur. Kürk yahut hırkada konur. Gelinin geceliği gündüzlük biçiminde uzun üç etekli entari şalvardır. Başına gaz bağlayıp ufak tefek elmaslar takarlarmış. Cariye aşağıya gider, yenge, yakın bir odada, alacağı bahşişlerin hayaliyle oturur, uyuklar.”* Saz, a.g.e., s. 265.

gönderdiği tül ve kurdelelerle bağlı, yapma çiçeklerle süslenmiş tablada ince sepetlerle kurabiye, şekerleme, meyve ve ortada büyük tabaklarda kaymak bulunur. Cuma günü misafirlere de bütün ev halkının sofralarına da kaymak ve terbiyeli paça verilmek adettir. En fakir damat bile biraz kaymak ve meyve gönderir. Yemekten sonra herkes erkence gider. Askı, gelin odasında pazartesi gününe kadar bırakılır. Pazartesi günü gelinin akrabasına “askı altı” namıyla öğle yemeği verilir. Damat bu ziyafette de aile arasında bulunamaz.³⁰²

Oliver, gerdek gecesinin ertesi günü yapılanlardan şöyle söz etmektedir:³⁰³

“Ertesi sabah, damat bir başka odaya geçer geçmez, kadın akrabalarından biri, gelinin zıfaf gecesi giymiş olduğu bir çamaşırı oda kapısının üstüne asar. Bir gün evvelki merasimde hazır bulunmuş olan kadın akrabalar, dostlar yine süslü püslü tebrike gelirler. Bu daha ziyade gelinin bekâret işaretini görmek için yapılan bir ziyarettir. Üzerinde kan lekeleri bulunan çamaşır kendilerine gösterildikten sonra, ihtimamla katlanır ve bir bohçanın içine konularak gelinin annesine veya en yakın kadın akrabasına tevdi edilir. Artık bütün gün neşeyle yenilir, içilir, zevk edilir. Etrafındaki bütün kadınların, arkadaşlarının raks edip eğlendikleri bugün, gelin, mahcup, mütevazı ve gözleri yerde oturmak zorundadır.”

4. ÇOK EŞLİLİK

Yabancı seyyahların dikkatini çeken bir olgu da çok eşliliğdir. Aslında bu yazarların eserlerinde kaydettikleri bu tespit çok sık karşılaşılmayan bir durumdur. Osmanlı’da yaygın kanının aksine her erkek çok eşli bir hayat sürdürmemektedir. Genellikle üst tabaka evliliklerinde çok eşliliğe rastlanmaktadır *Osmanlı cemiyetinde polygamie denen çok zevceli evlilik; ne gayri ahlâki ne de gayri kanuni bir*

³⁰¹ Abdülaziz Bey, paça gününü şöyle anlatır: “*O gün cuma olup hanımlarca paça günü tabir olunan ve yine yarı düğünden sayılan bir gündür. O yüzden güveyi haneden erken çıkmakta zorundadır. Gelin hanımın yardımıyla elbiselerini değiştirir, hazırlanır ve henüz kaldırılmamış döşeğin baş yastığı altına yenge hanuma mahsus yeterli miktarda bahşiş koyar. Düğünde hizmet eden soygunlarla diğer hizmette bulunanlara orta bahşişi adı altında yüklüce para bırakır ve gelin hanımdan o gün neşe içinde ayrılır, doğruca pederine ve validesine el öpmeye gider. Kayınpeder ve kayınvalidesine el öpmeye yalnız gitmeyip beraberine hatırlı birisini alır. Onların da ellerini öptükten sonra kayınpeder, damadına el öpmelik olarak aldığı kıymetli bir saat yada kıymetli bir yüzük veya benzeri kıymetli bir hediyeyi beraberinde gelen kimseye, damada verilmek üzere teslim eder. Bu hediye bizzat damadın eline verilmez.” Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 131.*

³⁰² Saz, a.g.e., s. 266.

³⁰³ Oliver, a.g.e., s. 76.

*durumdur, ama hoş karşılanmaz. (...)Gelir düzeyi düşük geniş halk kesiminde ise bu tür bir kurumun yerleşmesi zaten mümkün değildir.*³⁰⁴

*Miss Pardoe, Türklerde çok eşliliğin ender olarak görüldüğünü şu şekilde anlatmaktadır:*³⁰⁵

“Üst tabaka dışında, bir Türk erkeğinin iki eşli olması ender bir durumdur. Bir erkek genellikle kendi düzeyinde bir kadınla evlenir; daha sonra hevese kapılarak ya da ailevi nedenlerle evini büyütme kararı verirse, Çerkezistan ve Gürcistan’dan, odalık olarak adlandırılan esirler satın alır. Adamın gönlündeki yerleri Büyük Hanım’dan, yani haremın başındaki kişiden ne kadar üstün olursa olsun, bu odalıklar ev içinde ondan daha aşağı bir konum taşırlar; ona itaat etmek, en büyük saygıyı göstermek ve onu üstleri olarak görmek zorundalar. Bu yüzden, bir Türk hanımı, ikinci bir hanımdansa, hareme yarım düzine odalık alınmasını tercih eder; çünkü bu, yanında çalışan ve her koşulda onun otoritesine boyun eğmeyi sürdürmek zorunda olanlar üzerinde başka birinin daha güç sahibi olma olasılığını ortadan kaldırır.”

*Ellison, Türkiye’de çok eşliliğin sanıldığı gibi çok olmadığını şöyle anlatmaktadır:*³⁰⁶

“Türkiye’de artık çok eşlilik diye bir şey yok ya da ancak çok istisnai durumlar için geçerli. Hanedan ailesinin çoğu mensubu bile tek eşle yetiniyor. Bunun sebebi çok açık. “Eskiden dört kadınla birden evlenmenin, tarlada çalışacak dört işçi sahibi olmak anlamına geldiği zamanlarda çok eşliliğin bir anlamı vardı; ama artık kadınlar Paquin’s’ten giyinirken böyle bir durum söz konusu değil” demişti nüktedan bir paşa. İşin ekonomik yanını bir kenara bıraksak bile hangi kadın kendi evinde ona rakip olacak bir başka kadını hoş görebilir ve diyelim ki bunu yaptı, o zaman da zavallı kocanın kim bilir nasıl bir hayatı olur?”

*Ellison, çok eşlilik ile ilgili duymuş olduğu hikâyeyi şöyle anlatır:*³⁰⁷

³⁰⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul: Pan Yayınları, 2000, s.87.

³⁰⁵ Miss Julia Pardoe, a.g.e., s. 67-68.

³⁰⁶ Ellison, a.g.e., s.51.

³⁰⁷ Ellison, a.g.e., s.51.

“Her zaman camiye herkesten önce gelen dindar bir Müslüman’la ilgili bir hikaye duymuştum. Bir gün ahbablarından biri “Ne kadar erken gelsem de sen burada buluyorum” demiş ve “Nasıl oluyor da hep en erken sen geliyorsun? Diye sormuş. Bunun üzerine “Ne yapayım, evde iki karım var, bir an önce evden kaçmaya gayret ediyorum” demiş adamcağız.”

*Amicis, birden fazla eşe sahip erkeklerin eşleri arasında adaleti sağlamanın güçlüğüne ve çok eşli bu erkekler, bunu sağlamak için ne kadar uğraşsa da ev yaşamlarında huzur bulamadığını şöyle anlatmaktadır:*³⁰⁸

“Netice itibariyle, birçok karısı olup da, sadece hakikaten seven erkeğin huzuru yoktur veya huzurlu olmak için hepsini aynı şekilde sever, bu defa da aşkı bilmez. Her iki halde de, hemen daima felakete doğru sürüklenir, çünkü karılarının arasında, aşk kıskançlığı yoksa, her zaman izzet-i nefis kıskançlığı, arzu rekabeti, ihtişam yarışması vardır; o günkü sevgilisine, bir kargaşalık olmadan, bir mücevher, bir araba veya Boğaz’da bir köşk hediye edemez, birine yapmak istediği şeyi hepsine yapmaya mecburdur, yani huzuru altınla satın alır. Kadınların arasında olan çocukların arasında da olur; ya ihmal edilmiş bir anadan doğmuşlardır, garaz bağlarlar veya gözdeden doğmuşlardır, nefret edilirler. Haremde, kin ve entrika dolu bu evlerde, cariyelerin ve haremağalarının ortasında, baba yüzü görmeden, nasıl çalışıldığını bilmeden, bu düşük ve şehvetli havada nasıl bir terbiye alacakları kolayca tasavvur edilebilir; hele küçüklükten itibaren bütün servet ümitlerini, “sevda” kelimesi pek fazla kaçır, bir baştan çıkarma sanatı üzerine kurmaya çalışan kızlar bu sanatı analarından, geri kalanı da halayıklarından ve bilhassa Karagöz’den öğrenirler”

*Oliver, çok kadınla evliliğin sanıldığı aksine, nüfusu arttırmak yerine azalttığına dair görüş ve tespitlerini, kadın ve erkek sayısının eşit olmasından ötürü zengin erkeklerin birden fazla kadınla evlenerek fakir erkeklere evlenecek kadın bırakmamaları yönünde şöyle açıklamaktadır:*³⁰⁹

“Çok kadınla evlenmenin ilk bakışta nüfusun artmasına yardım edebileceği zehabı uyanır, bir erkeğin gücü ne kadar sınırlı olursa olsun, yine de kısa bir müddet

³⁰⁸ Amicis, a.g.e., s. 227.

³⁰⁹ Oliver, a.g.e., s. 78.

zarfında muhtelif kadınlardan birçok çocuklara sahip olması mümkündür. Ama düşünmeli ki, Türkiye’de kadınların sayısı aşağı yukarı erkeklerin sayısı kadardır ve zengin erkekler ancak fakir erkeklerin zararına olarak birden fazla kadınla evlenebilmektedirler. Bir erkek dört kadın alırsa, üç fakir erkek kadınsız kalacak demektir. Bundan başka bir haremde ekseriya ihtiyar, alil veya hasta bir tek adamla kapanmış dört kadının bol bol çocuk yapabileceklerini ve hele bu kadınların her birinin ortaksız bir kocaya sahip oldukları farz edildiği zamandan daha fazla çocuk doğurabileceklerini düşünmek tamamen hatalıdır.”

Lewis, çok eşli ailelerde evin en yaşlı hanımının sözünün geçtiğini şu şekilde anlatmaktadır:³¹⁰

“Her erkek hakkı olan dört karıdan başka istediği kadar kız köleyi cariye olarak tutabilirdi, fakat karısının kadın hizmetkârlarını cariyesi yapamazdı. Cariyelerden biri efendisine bir çocuk doğurursa bir daha satılıp başkasına verilemezdi. Efendisi ona hemen hürriyetini vermezse ölümü üzerine hür olurdu ve adet olduğu gibi nüfusuna geçirdiği çocuk da doğduğu andan itibaren hür sayılırdı. Efendi kölelerinden biriyle evlenemezdi ama erkek veya kadın kölelerini bir başka köleyle veya hür biriyle evlendirebilirdi. Çoğu zaman efendisinin mesleğinde kabiliyet göstermiş akıllı ve sadık bir köle evin kızıyla evlendirilir ve böyleleri makbul damat sayılırdı. Bütün kadın hizmetkârlarla köleler evin harem kısmından sayılır, bunların hepsi zaman zaman ortaya çıkan kıskançlıkların ve kavgaların aile reisinin kulağına gitmemesini sağlayan evin en yaşlı hanımının idaresi altında olurlardı.”

Oliver, aynı haklara sahip birden fazla kadınla evlilik durumunda evini erkeğini çok kötü günler beklemekte olduğunu, çünkü kıskançlık ve rekabetin evi sürekli huzursuz bir yer haline getirdiğini şu şekilde anlatmaktadır:³¹¹

“Bir Türk aynı haklara sahip birden fazla kadınla evli ise, işte o zaman felakettir. Haset, kıskançlık ve rekabet evde kimseye rahat ve fırsat vermez. Koca, zevcelerine iltifatlarına dağıtırken, adilâne davrandığına karılarına hiç birini inandıramaz. Her biri diğerlerinin daha talihli, daha mesut olduklarını zanneder. Ama işin asıl feci tarafı, koca, evdeki kadınların kavgalarından bıkip büsbütün

³¹⁰ Lewis, a.g.e., s.120-121.

³¹¹ Oliver, a.g.e., s. 80.

cariyelere düştüğü zaman başlar. Kocanın aşırı iltifatlarından şımaran cariyeler zevcelere karşı isyankâr ve terbiyesiz bir hal almaya başlarlar. İşte o zaman ortalık karışır, birbirlerine rakip ve hatta düşman olan zevceler derhal cariyelere karşı birleşiverirler ve sonunda mesele ancak cariyelerin evden, bir şekilde, uzaklaştırılması ile yatıştırılabilir.”

Erkeklerin çok eşliliğinin normal kabul edilmeye başlandığı ortamda kadınların peçesiz dışarı çıkamamalarını Neave şöyle anlatır:³¹²

“Poligami ve kolay boşanmanın kanunlarla desteklenmesi yüzünden, korunması gereken Türk kadını, erkek hısımları tarafından haremın yalnızlığına hapsediliyordu. Sımsıkı, peçelenmedikleri sürece evden çıkmalarına izin verilmediği gibi ailenin erkekleri dışında bir erkekle konuşmaları, peçesiz görünmeleri yasaktı. Haremın pencereleri de, gelip geçenin içeriye bakmasını önlemek maksadıyla kafeslenmişti. Tanıdığım genç kızlardan birçoğu, düğün gününden önce hiç görmedikleri adamlarla evlendirildiler. Bazısı bir paşanın kanunen meşru kabul edilen ve her biri ayrı bir evde yaşayan dört eşinden biri oldular.”

Sheridan, birden fazla evli olmanın iyi bir tarafı olduğuna dair sözlerini şu şekilde ifade eder:³¹³

“Birden fazla kadınla evli olmak, öyle sanıldığı gibi masraflı bir şey değildir; tam tersine, her kadın, çiftlikte bedavaya çalışarak evde tutulmalarının hakkını verir.”

Ibanez, birden fazla eşe sahip erkeklerin adaletli olmak zorunda oluşlarını eğer ikinci eş isterse yasalara göre ilk evin tüm özelliklerini taşıyan ikinci bir evi de ikinci eşe açmak zorunda olduklarını şu şekilde anlatmaktadır.³¹⁴

Eşlerden birine bir hediye vermeye kalkışsa, ne denli pahalı olursa olsun, öbürlerinin de aynısına hakları varmış, ille de alsın diye kocalarını mahkemeye bile götürebilirlermiş. Eş diğer eşlerle kavga eder de artık o haremde yaşamayacağını

³¹² Neave, a.g.e., s. 16.

³¹³ Sheridan, a.g.e., s.104.

³¹⁴ Vicente Blasco Ibanez, **Fırtınadan Önce Şark, İstanbul 1907**, Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 112.

bildirirse, Türk yasaları kocanın karısının gönlinü edene kadar ona ayrı ev açmasını buyuruyormuş, hem de birinci evin aynı, tıpkısı olan bir ev. Yıllar ve yıllarca süren davalar görülmüş, çünkü davacı kendine açılan yeni evi görünce beğenmez, yok pencerelerinin sayısı eski evdekinin aynı değil, yok avize sayısı daha az, yok mobilyaların yüzü aynı ipekten değil, yok halılar antika değil diye itiraz eder, kadınların rekabetiyle büsbütün azan kaprisli bir histeri böyle sonsuza değin uzayıp gidermiş.”

Amicis, Şark kadınlarının sanıldığıının aksine erkeklerin çok eşliliğinden memnun olmadığını, aksine bu durumu lanetlediğini ve bu durumun gayet insani bir tavır olduğunu şöyle anlatmaktadır:³¹⁵

“Şark kadınlarının çok evlilikten memnun olduklarını ve bundaki haksızlığın farkına bile varmadıklarını söyleyenler vardır. Buna inanmak için, ne Şark’ı ne de hatta insan ruhunu tanımamak gerekir. Bu doğru olsaydı, hiçbir Türk kızı birini kocaliğe kabul ederken, ona yaşadığı müddetçe başka bir kadınla evlenmeyeceği şartını koşmaz; koca sözüne sadık kalmayınca, bu kadar kadın babasının evine dönmez ve “Dört kadınlı bir ev, boradaki sandal” diyen Türk atasözü olmazdı. Kocası tarafından tapılırcasına sevilse de, günün birinde, Avrupalı kadınıki gibi zaruri olarak gizli kapaklı ve daima suçlu olan bir rakibeye değil, yanında, evinde, aynı sıfatla, aynı haklarla yaşayan bir ortağa sahip olmak, belki odalık sırasına yükselmiş kölelerinden birini huzurunda birden kafa tutarken, kendisiyle boy ölçüşürken ve kendi çocuklarının haklarına sahip çocuklar dünyaya getirirken görmek düşüncesiyle, daima başının üstündeki bu Demokles’in kılıcıyla yaşayan Şark kadını çok evliliğe ancak lanet eder. Kalbinin böyle bir kanunun adaletsizliğini hissetmemesi mümkün değildir. Sevdiği kocası evine başka bir kadın getirince, böyle davranırken, erkeğin şeriatın kendisine verdiği bir haktan faydalandığını düşünmesi boşunadır: ruhunun derinliğinde, bu davranışı bir ihanet ve zulüm olarak mahkûm eden daha eski daha mukaddes bir kanunun olduğunu, bu adamın artık kendisinin olmadığını, aralarındaki düğümün çözüldüğünü, hayatının yıkıldığını, isyana ve onu lanetlemeye hakkı olduğunu hissedecektir.

³¹⁵ Amicis, a.g.e., s. 217-218.

Amicis, bir kadının çok eşliliğe karşı çıkması için muhakkak ki eşini sevmesi gerekmediğini, bunun dışında gururu, mevkii ve çocuklarını düşündüğü için bu durumu lanetlediğini şu şekilde anlatmaktadır:³¹⁶

“Kocasını sevmese bile bu kanundan nefret etmek için bir sürü sebebi vardır: çocuklarının zarara uğramış menfaati, kırılmış gururu, içinde bulunduğu mecburi durum ya ortada bırakılmış olarak yaşamak veya erkek tarafından ancak acımak veya içinde aşk olmayan bir istekle aranmak. Türk kadınının böyle şeylerin Avrupalı kadının da başına geldiğini bildiğini söylenecektir: doğru; fakat Avrupalı kadının medeni, ve dini konularla hayatını zehirleyen kadına hürmet etmeye, onu kız kardeş olarak adlandırmaya zorlanmadığını, hiç değilse bir kurban olarak görülme tesellisinin bulunduğunu, sadık olmayan karılarından birine çok karılı bir erkek gibi: “Yüz kadını sevmek benim hakkım, sadece beni sevmekse senin vazifen” diyebilecek bir kocası olmadan kendisini avutmak ve intikam almak için bir sürü çaresinin bulunduğunu da bilir.”

Vraça’lı Sofroni, eşinin üzerine kuma getirmek isteyen bir sultanın ilk eşinin han kızı olması sebebiyle ikinci eşiyile evlenmesi üzerine sultanın başına gelenleri şu şekilde anlatır:³¹⁷

“Bu olayların üzerinden fazla geçmemişti ki başımı bundan daha korkunç ve muazzam bir bela sardı. Benim yöremde Şihlari diye bir köy vardı. Orada Ahmet Giray adında bir Sultan oturuyordu. Eşi bir han kızıydı. Bu sultan, o köyde yaşayan ve Kovancıoğlu Yuvan diye bilinen bir çorbacının Hıristiyan kızına vurulmuş ve onu kuma olarak almak istemiş. Han kızı olan eşi üzerine kuma alınmasına müsaade etmediği için, o, zavallı kızı dört-beş sene boyunca böyle tutmuş. Ne alıyor ne de evlenmesine izin veriyor. Bir gün bir düğün merasimi için Karınabat’a çağrıldım. Kızın nereden olduğunu sorduğumda, sultanın kuma olarak almak istediği kızın bu olduğunu ve artık evlenmesine izin verilmesi üzerine onu buraya getirdiklerini söylediler. Bende inandım ve nikâhı kıydım. Üç gün sonra öğrendim ki sultan, kızın babasını öldürmek için kovalıyormuş. O kaçınca erkek kardeşini tutuklamış, sopadan geçirmiş ve para cezasına çarptırmış.”

³¹⁶ *Amicis*, a.g.e., s. 217-218.

³¹⁷ *Vraça’lı Sofroni*, **Osmanlı’da Bir Papaz - Günahkâr Sofroni’nin Çileli Hayat Hikâyesi 1739-1813**, İstanbul: Kitap yayınevi, 2003, s.25.

Busbecg, resmi eşin evde söz sahibi olduğunu şu sözleriyle ifade eder: ³¹⁸

“Evlenmek suretiyle kocasının evini idare etmek hakkına sahip olan kadın evdeki diğer kadınlar üzerinde hâkimiyet kurar, onları dilediği gibi ev işlerinde kullanır. Ancak koca evdeki cariyelerden biri veya karısıyla geceyi geçirme hususunda serbesttir. Arzusunu karısına bildirmesi üzerine karısı istediği cariyeyi ona gönderir. Kocanın verdiği bu emre halayık herhalde nikâhlı kadından daha fazla istek ve heyecanla itaat eder. Haftada bir gece bilhassa tatil günü cuma gecesini koca nikâhlı karısına ayırmak zorundadır. Aksi halde kadının şikâyete hakkı yoktur.”

Dernschwam, erkeğin ikinci eşinin birinci eşin boyunduruğu altında olduğunu şu şekilde anlatmaktadır: ³¹⁹

“Şayet erkeğin kendi karısı varsa, iki kadın birbiriyle geçinmeye mecburdurlar. Ekseriya ikinci karısı birinci karısının emrindedir. Ona hizmet eder. Geceleri nöbetle kocanın yanında kalırlar. Bazen de her iki kadın koca ile birlikte bir <yatakta yatarlar. Şayet erkek iki karısını bir arada tutmak istemezse ikincisine ayrı bir ev bulur ve geçimini sağlar. Her ikisine de nöbetle gider.”

5. BOŞANMA

Ellison, Türk kanunlarında evlilik ve boşanmanın yeniden düzenlenmeye ihtiyacı olduğunu özellikle de boşanmanın çok kolay olduğunu, bu sebeple de kanunların erkekleri ayartmak için düzenlenmiş olduğuna dair görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir: ³²⁰

“Kanunen burada evlilikler Atlantik’in öte yanındaki kuzenlerimizi bile şaşırtacak kadar hızlı şekilde başlayıp bitebiliyor. Evlenme ve boşanma kanunlarının yeniden düzenlenmesine acil, ihtiyaç var; ancak boşanmanın bu kadar kolay olması üzücü olsa da meseleye biraz daha dikkatli baktığınızda şaşırtıcı bir şekilde çok az erkeğin bu imtiyazdan faydalandığını görüyorsunuz. Halkın umumi görüşünün bir erkeğin özel hayatının sadece onu ilgilendirdiği yönünde olduğu, kadın ve erkeğin zevklerini birbirinden ayrı tuttuğu, erkeklerin sık sık Avrupalı kadınların dünyalarını

³¹⁸ Busbecg, a.g.e., s. 111.

³¹⁹ Dernschwam, a.g.e., s.182.

³²⁰ Ellison, a.g.e., s.51-52.

araştırmak durumunda kaldığı ve boşanmanın “günaydın” demek kadar kolay olduğu bir ülkede Türk aile düzeninin bu kadar sorunsuz şekilde devam edebilmesi bana inanılmaz geliyor. Bunun sebebi beklide içinde bulunduğu bu tekinsiz durumun bilincinde olan Türk kadınının kocasını ve efendisini memnun etmeye özen göstermese, belki eşlerinde Avrupalılarda olmayan bir cazibe bulmaları olabilir. Her halükarda, yabancılara göre tüm bu kanunlar sanki erkekleri ayartmak için düzenlenmiş gibi”

*Amicis, boşanan bir kadının tekrar aynı erkekle evlenmesini şöyle anlatmaktadır:*³²¹

“(…) kocasından iki defa boşandıktan sonra yine onunla evlenmek istiyor, kocası da razı, bunun için, önümüzdeki günlerde, şeraite göre, sadece bir gece için kocası olacak başka bir adamla evlenip hemen boşanacak, ancak bundan sonra, kaprisli güzel kadın ilk kocasıyla üçüncü evliliğini kutlayabilecek.”

*Lewis, erkek ile kadının boşanma konusunda da eşit haklara sahip olmadığını, bir kadının kocasına para vererek bu hakkı elde etmekten başka çaresinin olmadığını erkekler içinse boşanmanın boşadım demek kadar olduğunu şu şekilde anlatır:*³²²

“Evlenme mukavelesinde boşanma hakkı yazılmamışsa ve kadın bu hakkını kocasına para vererek elde edebilecek kadar zengin değilse boşanması zordu. Ancak kadı davasını dinleyip isteğinin makul olup olmadığına karar verebilirdi. Hâlbuki erkekler böyle bir kontrole tâbi değillerdi. Onlar en ufak bir kapris yüzünden karılarını boşayabilirlerdi. Zaten bazı tabaka için sık sık evlenip boşanmak her birine ayrı bir ev açıp dört kadınla evlenmekten daha ucuz ve kolay geliyordu. Bu, kadınların durumunu çok güvensiz kılıyordu; ikinci derecede olmayı uysallıkla kabul etmelerinin sebebi de bu idi. Bir erkek, “seni boşadım” demekle karısını boşayabiliyordu ve bunu iki defa yaptıktan sonra bir merasime ihtiyaç kalmadan onu tekrar alabiliyordu ama üçüncü defadan sonra tekrar evlenmek isterse, kadın bir başkasıyla evlenip ayrılmadan bu mümkün olmuyordu. Böylece kızgınlığa kapılıp karısını üçüncü defa boşayan erkek fakir ve yaşlı bir adama para verip onu karısıyla bir geceliğine evlendirip ertesi sabah boşandırılıyordu. Fakat kocası boşanma

³²¹ Amicis, a.g.e., s. 233-234.

³²² Lewis, a.g.e., s.107.

konusunda ciddiye ve tamamen ayrılmak istiyorsa kadın üç ay başkasıyla evlenemez, bu arada hamile olduğu ortaya çıkarsa çocuğu doğana kadar beklerdi. Bütün bu süre içinde kocası ona bakmaya mecburdu.”

*Busbecg, kadının isteği ile boşanma olayının gerçekleşmesi için ancak bazı şartların gerçekleşmesi gerekliliğinden şu şekilde söz eder:*³²³

“Ancak kadının kocasından isteği üzerine ayrılması oldukça zordur. Kocasının kendisine yeterli nafaka vermemesi ve ondan normal olmayan zevkler istemeye kalkışması boşanma sebeplerini teşkil eder ki kadın bu durumda, hâkim huzuruna çıkarak boşanma talep eder. Hâkim sebebini sorduğunda kadın hiç konuşmadan ayağından pabucunu çıkarıp ters çevirerek yere koyar. Bu hareketi kocasının kendisinden anormal zevkler istediğini anlatmak içindir. Mevki ve şehvet sahibi erkekler erbezleri dumura uğratılmış ve cinsel uzuvları kesilmiş haremağaları idaresinde birçok cariye den teşkil edilmiş bir hareme sahiptirler. Bu haremağalarının tenasül uzuvlarının kesilmesi cariyelere karşı cinsi arzu hissedip keyif için onlarla münasebette bulunmamalarını temin içindir.”

*Dernschwam, kadınların boşanma durumunda evlilik parası almalarını şöyle anlatmaktadır:*³²⁴

“Kadınlardan biri kocasını kadıya şikâyet edip onunla artık beraber yaşamak istemediğini beyan ederek boşanmak isterse erkek ona tayin edilen evlilik parasını öder. Bu suretle kadın serbest kalır. Şayet kadın boşanma sebebini delillerle ispat edemezse paradan vazgeçmiş sayılır; boşanır, fakat para alamaz. Öte yanda kadın uygunsuz bir vaziyette yakalanır ve kocası kadıya şikâyet ederse erkek karısından ayrılır ve ona evlilik parası vermez. Çocuklar babanın yanında kalırlar.”

*Amicis, boşanmanın sebeplerini ve boşanmadan sonra erkeğin karısına karşı olan yükümlülüklerini, bundan sonraki hayatını devam ettirebilmesi için gerekli parayı vermesi gerektiğini şu şekilde anlatmaktadır:*³²⁵

³²³ Busbecg, a.g.e., s. 111.

³²⁴ Dernschwam, a.g.e., s.182.

³²⁵ Amicis, a.g.e., s.218-220.

“Kovma ve boşanma halinde, koca kadına rahatça yaşayabilmesi için gerekli olan parayı vermeye mecburdur ve bu mecburiyet karısına, ayrılma hakkını verebilecek kötü muamelede bulunmasını önler. Boşanma kolaylığı, iki cinsin ayrı yaşadığı Türk cemiyetinin hususi bünyesi sebebiyle, hemen daima rastgele yapılan evliliklerin acı neticelerine kısmen çare olur. Kadının boşanabilmesi için azıcık bir şey kâfidir: kocasının bir defa kötü muamele etmesi, başkalarıyla konuşurken kendisine hakaret etmesi, bir müddet kendisini ihmal etmesi gibi. Kocasından şikâyetçi olduğu zaman şikâyetlerini yazılı olarak mahkemeye vermesi yeter, gerekirse, şahsen bir vezirin, hatta sadrazamın huzuruna çıkabilir, hemen daima derhal ve lütüfkârlıkla kabul edilir ve dinlenir. Öteki kadınlarla geçinemezse, koca ona ayrı bir ev açmaya mecburdur, geçinse bile kendine mahsus bir evin sahibi olmaya hakkı vardır. Erkek ne kadının baba evinden getirdiği halayıklarla evlenebilir ne de onları odalık olarak kullanabilir. Baştan çıkarılıp yüz üstü bırakılan bir kadın, eğer dört karısı yoksa kendisini baştan çıkaranı evlenmeye mecbur edebilir ve eğer dört karısı varsa, adamın evine odalık olarak gidebilir ve baba çocuğunu tanımak zorundadır, zira Türklerde hiç babasız çocuk yoktur. Evlenmemiş erkekler ve kadınlar pek nadirdir; zoraki evlilikler zannedildiğinden çok daha seyrek görülür, çünkü kanun mücrim babaları cezalandırır. Devlet kimsesiz ve geliri olmayan dullara maaş bağlar, yetim çocukları yetiştirir; sokakta kalmış küçük kızların çoğu zengin hanımlar tarafından alınıp büyütülür ve evlendirilir; bir kadının sefalet içinde bırakıldığı pek görülmez.”

Busbecg, boşanma halinde kadının çeyizinin iade edildiğinden şöyle söz eder.³²⁶

“Türklerde birçok sebeplerden dolayı karı koca arasındaki evlilik sona erebilir. Bu hususta kocalara daha fazla hak tanınmıştır. Kadın, kendi kabahati yüzünden ayrılmamışsa, boşanma neticesinde cihazı kendisine iade edilir.”

Vratislav, boşanma durumunda malların paylaşımı ile ilgili şunları söylemektedir:³²⁷

“Evlilik anlaşmasından bir süre sonra, geçinme olanağı ortadan kalkar koca da kadını boşamak zorunda kalırsa o vakit kadı huzurunda ileri sürülen müeccel mihri

³²⁶ Busbecg, a.g.e., s. 111.

³²⁷ Baron V. Vratislav, a.g.e., s.67.

ödemesi ve kadın tarafından getirilen çeyizi geri vermesi erkeğe düşen ilk ödev olur. Bu durumda kadın başka bir kocaya varabileceği gibi erkek de başka bir kadınla evlenmekte özgür olur. Boşanan çiftlerin çocukları varsa bunlara erkeğin bakması yani çocukların geçimlerinin baba tarafından karşılanması yasa gereğidir.”

*Oliver, zevcenin ölümü halinde malların kime verileceğini şöyle açıklar:*³²⁸

“Zevceye ait cihaz, mobilya, elbiseler, para, mücevherat ve emlâkin bir listesi yapılır. Zira ayrılma veya talak halinde bütün bu malların kadına iadesi lazımdır. Zevce ölürse, kanun gereğince koca, bunlardan bir kısmını muhafaza eder. Geri kalanını ise kadının akrabalarına verir.”

³²⁸ Oliver, a.g.e., s. 74.

IV. ÖLÜM

Hayatın son aşaması ve geçiş dönemlerin sonuncusu olan ölüm, herkesin kaçınılmaz bir şekilde yaşayacağı bir olaydır. “*Gelin görmedik ev olur, ölüm görmedik ev olmaz*” atasözü ile de çok iyi ifade olunan bu olay, geçiş dönemleri içinde en üzüntü verici olanıdır. İnsan hayatının en istenmeyen geçişi olan ölüm, yüz yıllardır insanları yakından ilgilendirmiş ve onların onu engellemek ya da geciktirmek için tüm yollara başvurmalarına sebep olmuştur.

1. ÖLÜM ÖNCESİ

1.2. Ölümü Düşündüren Önbelirtiler

Ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgin olan halk düşüncesi, geleceği bilmek isteğinin de etkisiyle, alışlagelmişin dışındaki bir takım davranışları; araç-gereçlerin şu ya da bu biçimdeki kullanılışlarını; meteorolojik olayları, hayvanların hareket ve seslerini, düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir işareti, bir önbelirtisi saymaktadır. *Sedat Veyis Örnek*'in aktardığı bilgilere göre halk inançlarında ölüme teslimiyetin yanı sıra ondan kaçınmak ve korunmak için yapılan bir takım uygulamalar vardır³²⁹. Ancak incelediğimiz seyyahlardan *Busbecg*'in aktardığı bilgilerde ölüme karşı korunmanın tersine olacağın önüne geçilmez zihniyetiyle bir boyun eğiş dikkat çekicidir.³³⁰

“Türklerin inancına göre, her insanın ne zaman ve ne suretle öleceği alınına yazılmıştır. Bu alın yazısıdır. Ölmek mukadder ise bundan kurtulmaya çalışmak beyhude gayrettir. Mukadder değilse ölümden korkmak deliliktir. Bu bakımdan onlar vebaya yakalanmış kimselerin yiyeceklerine dokunur, hatta yüzlerini, silecek kadar kayıtsızlık gösterirler. “Eğer Allah takdir etmişse ölümden ne yapsam kurtulamam, ölmem mukadder değilse bana hiçbir zarar gelmez” diye düşündüklerinden bu bulaşıcı hastalığın yayılma alanı da genişliyor. Bazen bir aile tümüyle sönüp gidiyor.”

³²⁹ Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971, s.15.

³³⁰ Busbecg, a.g.e., s. 170.

Miss Pardoe'nun Türklerde ölüm düşüncesinin sakin karşılanmasına ilişkin gözleri şöyledir:³³¹

“Ölüme sakin ve korkmadan bakıyorlar; ölümü bizim Avrupa’da fazlasıyla yatkın olduğumuz gibi kasvet ve dehşet fikirleriyle bağdaştırmıyorlar.”

Garnett, Müslümanların yaşamları boyunca dini inançlarının etkisiyle ölümü hiç akıllarından çıkarmadıklarını şu şekilde anlatmaktadır:³³²

“Allahın iradesine köklü ve tam boyun eğmeye dayanan İslam ruhunun ilahi sükûneti belki de hiçbir vesile ile ölüm karşısında sergilenen tavırdaki kadar güçlü biçimde tezahür etmez. Dindar Müslüman dünyevi varoluşun bitimli olduğunu ve mezarın ötesindeki hayatı hiç aklından çıkarmaz. Osmanlı toplumunun Avrupa’daki konukluğuyla ilgili söylendiği gibi, kendisini dünyada konuk olarak görür. Dünyevi varoluşun keyiflerini ve çekiciliklerini, cennette onu bekleyen hazlara kıyaslar, yanılısamalardan ve gölgelerden ibaret sayar. Bir kişinin hayatındaki olayları belirleyen “kısmet” ve Allah’ın taktir ettiği “ecel” her insanın alınına görünmez harflerle yazılmıştır.”

2. ÖLÜM SIRASI

Geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölüm olayı incelemede kolaylık olması amacıyla üç bölümde ele alınmıştır. İkinci bölüm olarak ele alınan ölüm sırası, ölüm olayı ile başlayarak cenazenin defnedilmesine kadar yapılan tüm uygulama ve âdetleri kapsamaktadır.

2.1. Ölüm Anı

Ölüm anı gerçekleşene kadar hasta ile ilgili umutlar devam etse de hastada görülen bazı psikolojik ve fizyolojik değişiklikler ölümün yaklaştığını bildirmektedir. Yaklaşan ölüm belirtileri hastanın yakınlarının bazı uygulamaları yerine getirmesini gerektirmektedir. *Lewis*, ölümün hemen öncesi ve sırası ile ilgili yapılan uygulamaları şöyle ifade etmektedir:³³³

³³¹ Pardoe, a.g.e., s.65.

³³² Garnett, a.g.e., s.533.

³³³ Lewis, a.g.e., s.108.

“Ölmek üzere olanın başı Kible’ye çevrilir; onun yerine Kelime-i Şehadet getirilirdi. Allah” diye bağırır, kadınlar da kendi bölümlerinde bazen ağlayıcıların da yardımıyla bağrışırlardı.”

Garnett, ölmekte olan bir kişinin yanında olan yakınlarının yaptığı uygulamalardan şöyle söz etmektedir:³³⁴

“Felek sakisi”nin yaklaştığı kanısına varılınca, can çekişmekte olan kişinin akrabaları yatağının çevresinde toplanarak sessizce ağlar ve göç etmekte olan bir ruhu taciz etmek için tetikte bekleyen cinleri uzakta tutmaya yönelik duaları tekrarlarlar. Ölüme giden kişi bilinçli ve konuşabilecek durumdaysa karşılıklı helalleşme yerine getirilir. Ölüm döşeğinde çoğu kez hayra dönük vasiyetler de yapılır ve özellikle Peygamber’in emri doğrultusunda köleler azad edilir.”

2.2. Ölümünden Hemen Sonra Yapılan İşlemler

Ölümünden hemen sonra yapılan işlemlerin bir bölümü doğrudan cesetle ilgiliyken, bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Ölümün öte dünyaya gönderilişine ön hazırlık niteliğindeki bu işlemlerin kimilerinin temelinde ölene “canlı” gözüyle bakmanın ve ondan korunmanın tipik belirtileri yatarken, kimilerinde de hijyenik endişeler ve dinsel gelenekler rol oynamaktadırlar.³³⁵ Ortalama Osmanlı için tüm bu süreç çok önemlidir. Ölüm halinde nelerin nasıl yapılması gerektiği İslam dininin ilkeleri arasında yer almakta, dolayısıyla da Müslüman toplumun ortak kültürünün en temel unsurlarından birini oluşturmaktadır.³³⁶

2.3. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı

Ölü gömme töreni Türklerde önemsenen ve kutsanan önemli törenlerdir. Bu törenin hem dinsel hem de geleneksel kimi zorunluluklarının bulunması, ölünün gömülmeden önce bazı hazırlıklardan geçirilmesini gerekli kılar. Yerli ve yabancı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Türklerde gömme işlemi, inançları ve

³³⁴ Garnett, a.g.e., s.533.

³³⁵ Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, s.44.

³³⁶ Edhem Eldem, **İstanbul’da Ölüm, Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri**, İstanbul: Garanti Bankası Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005, s.42.

gelenekleri gereğince çok kısa bir süre içinde yapılmaktadır. Elbette ki bu durum, hazırlıklar için ayrılan sürenin de çok sınırlı olduğunu gösterir. Hazırlıklar kendi içerisinde yıkama, kefenleme ve cenaze namazının kılınması olarak üç ayrı aşama etrafında şekillenmektedir.

Ölümden hemen sonra yapılan işlemler, zaman sırasıyla şunlardır: ölünün gözleri kapatılır, çenesi bağlanır, yatağı değiştirilir, karnına bıçak (ya da makas, maşa, bakır, kayış...) konur, bulunduğu odanın pencereleri açılır, gece ise oda aydınlık tutulur, başucunda Kur'an okunur, yalnız bırakılmaz. Ölü, elden geldiğince çabuk gömülmelidir; ancak ikindiden sonra ölenler ertesi güne kadar bekletilir.³³⁷ Lewis, ölüm olayının gerçekleşmesinin hemen sonrasında, yıkamadan gömülme zamanı gelinceye kadar yapılan işlemleri şöyle anlatır.³³⁸

“Ölünce ceset yıkanır; kulakları, burnu ve ağız pamukla tıkanıp ayak bilekleri bağlanır, elleri göğsünün üstüne kavuşturulduktan sonra vücudu dikişsiz tek bir kumaş parçasından meydana gelen kefene sarılırdı. Cesedi yıkayan ekseriya ölünün elbiselerini bahşiş olarak saklardı. Evden bir tabutla çıkarılan cesedi erkekler sırayla taşırdı; hatta sokakta cenaze alayıyla karşılaşan yabancılar bile dini bir görev olarak bir süre tabutun taşınmasına yardım ederlerdi.”

Garnett, ölüm olayının ilk şokunun geçmesiyle beraber yapılan uygulamaları şöyle anlatmaktadır.³³⁹

“Son nefesin verilmesiyle birlikte, kadınların feryat figanı başlar. Hazin olaylardan en çok sarsılanlar çoğu kez içten bir kederin taşkınlığıyla bağrını döver ve saçlarını yolar. Ama bu ilk üzüntü ifadesi yatıştır yatışmaz, ölüye karşı son vecibeleri yerine getirmeye yönelik hazırlıklara girilir ve aynı gün ya da ertesi gün kaldırılacak cenaze için etrafa haber salınır. Gözleri kapatılan ve çenesi bağlanan mevta, “rahat yatak” denen bir tür sedyeye konur ve üstüne sadece bir çarşaf serilir. Eğer erkekse avluya taşınarak imam ve yardımcıları tarafından yıkanır. Ölü bir kadın için bu görevi mahrem bir yerde hem cinsleri yerine getirir.”

³³⁷ Boratav, a.g.e., s.245.

³³⁸ Lewis, a.g.e., s.108.

³³⁹ Garnett, a.g.e., s.533-534.

Ölünün gerek yıkınışı gerek kefenlenişi sırasında değişik kokulu maddeler yakılıp tütürüldüğü gibi, cesede ve kefene çeşitli kokular, yağlar sürülür, kutsal sular dökülür. Yakılarak koku çıkaran maddelerin başında buhur, günlük, kâfuru ve ödağacı gelmektedir.³⁴⁰ *Guillaume Martin*, “İstanbul’a Seyahat” isimli kitabında Türklerin ölümlerin gömmeden önce yıkama ve koku sürme geleneklerini şöyle anlatmaktadır:³⁴¹

“Türkler de Rumlar gibi ölümlerini gömmeden önce yıkıyorlar ve tabuta kokular sürüyorlar. Cenaze camiye götürülüyor, camide imam onun için dua ediyor ve hayatıyla ilgili bilgi alıyor.”

Ölü yıkılırken, yıkayana yardım eden bir iki kişiyle ölünün yakınlarından ve komşularından kimileri de bulunur. Genellikle yıkama sırasında az kimse bulunmaktadır. Kadınları kadın, erkekleri erkek yıkayıcılar yıkarlar. Kadının yıkandığı yere erkek, erkeğin yıkandığı yere kadın girmez.³⁴² *Garnett*, Türklerde cenazenin yıkanmasının önemi ve bu işlem sırasında gösterilen itınayı şu şekilde anlatmaktadır:³⁴³

“Kutsal bir mahiyet atfedilen ölü yıkama töreninin her ayrıntısı büyük saygıyla uygulanır. Naaş olabildiğince örtülü tutulur, büyük yumuşaklık ve özenle elden geçirilir, çünkü her türlü kalabalığın ya da saygısızlığın yıkayıcıları “ölünün gazabına” maruz bırakacağına inanılır. Hadislerin yanı sıra İslam âlimlerinin eserlerinde, bir mevtanın acıya duyarlı olduğu ve dolayısıyla her türlü sıkıştırımadan sakınmak için büyük ihtimam göstermek gerektiği belirtilir. Bu amaçla patiskayla sarılan ve üstüne sıcak su dökülen yedi parça votka sırayla kullanılır. Ardından mevtaya son defa abdest aldırılır. Tam olarak uygulandığında bu tören elleri üç kez yıkamaya, avuca konan suyu üç kez ağza ve burna, üç kez başın tepesinden şakalara ve kulaklar arasından boyna akıtmaya, üç kez avuçta dirseğe kadar suyu dökmeye ve sağdan başlayarak ayakları üç kez yıkamaya dayanır. Bu formalite iki defa yerine getirilince, tabut getirilir ve rahat yatağın yanına konur. Sağlam malzemedен üç uzun şal çaprazlama tabutun içine konur ve bunların üstüne üç keten ya da patiska

³⁴⁰ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, s. 216.

³⁴¹ Guillaume Martin, *İstanbul’a Seyahat*, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007, s. 118-119.

³⁴² Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, s. 49.

³⁴³ Garnett, a.g.e., s.534.

şeridi yerleştirilir. Ardından kefen serilir ve naşı sarmak için kullanılacak bin bir dirhem pamuk tartılır. Kolsuz bir cübbe giydirilen mevta yumuşakça tabutun içine bırakılır. Üstüne kırmızıbiber ve başka baharatlar, yüzüne gül suyu serpilir. Sonunda baş ve bedenin sarıldığı kefen daha önce belirtilen üç patiska şeridiyle bağlanır.”

Gilles Veinstein’ın yayın yönetmenliğinde tarih, filoloji, siyaset gibi farklı disiplinlerden uzmanların kaleme aldığı Orta Asya’dan Anadolu’ya, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet dönemine kadarki süreçte Türklerin ölümle ilişkisine ve cenaze ritüellerine de değinilen “Osmanlılar ve Ölüm” kitabında ölüm sonrası uygulamalar şöyle anlatılmaktadır.³⁴⁴

“Ölümden hemen önce bir molla ya da “töreleri iyi bilen bir kimse”, çoğu zaman bir aksakal (topluluğun saygı gösterdiği yaşlı bir adam, özel bir dua okumak için can çekişen kişinin yanına davet edilir.(...) Çağrılan bu kişi can çekişen kişinin bedenini yoklar, ayaklardan başlayarak göğse kadar çıkar ve ancak ölümün yakın olduğuna inandığında imam-üirek duasını okumaya başlar. Can çekişen kişinin yanında bulunan başka bir kişi onun, “ruhunu Allah’a teslim etmesi” için “Allah Allah...” diye zikreder. Bu kişi aynı zamanda su sunarak şeytanın dikkatini çekmek, “İşte su, su al” diyerek onun can çekişen kişinin üzerinde yoğunlaşmasına engel olmaya çalışmak durumundadır.”

Hornby, Ermenilerde defin öncesi cenaze alayını şöyle anlatır.³⁴⁵

“Bütün bu farklı insanlar, pencere önünden geçirilerek bu son istirahatgâhlarına götürülüyor. Onları görmek başta beni üzüyor, ama solgun, örtüsüz yüzleri artık eskiden olduğu gibi beni saatlerce etkilemiyor. Tek başına sessizce otururken, sanki binlerce dev yaban arısı ve binlerce sivrisinek tepede buluşuyormuş gibi uzaktan gelen derin bir ses eşlik ediyor. Bu sesi ilk duyduğum gün ne olabileceğini tasavvur edemedim. “Un morto viene,” (Ölü bir adam geliyor) dedi Vassilis bahçeden. Tam o sırada cenaze alayı ilahi okuyarak Ermeni evinin yüksek duvarının köşesinden çıkıverdi. Önce üzerlerinde zengin işlemeli cüppeleri,

³⁴⁴ Gilles Veinstein (haz.), **Osmanlılar ve Ölüm**, Çev. Elâ Güntekin, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 80.

³⁴⁵ Lady Hornby, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, Çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007 s 205-208.

ellerindeyse küçük mumlar olan altı ya da sekiz oğlan; ardından kadifeden ve altın işlemeli daha da gösterişli kıyafetleriyle ve ellerinde altın yaldızlı azametli haçlar ve sallanan buhurdanlarıyla papazlar belirdi; onların da arkasında açık bir tabutta sakin ve huzurlu, ama azıcık bitkin görünen ve bir galaya gidecekmiş gibi giydirilmiş genç bir adam vardı, renkli fesi solgun çehresiyle tam bir tezat teşkil ediyordu. Başının altında gösterişli, yumuşak bir yastık vardı, belki sedirine uzandığında da başını sık sık bu yastığa gömmüştü; ayaklarına kadar uzanan kürkle süslü bir cübbe giyiyordu; elleri doğal bir şekilde göğsünün üzerinde kavuşturulmuştu; yorgun hayat yolculuğunu bitirmiş olarak rahat bir yatakta dinleniyor gibiydi.”

2.4. Cenaze Töreni ve Defin

Ölünün kefenlendikten sonra içine konularak taşındıkları sandığa tabut denir. Cenaze namazı kılındıktan sonra cemaat tarafından mezarlığa kadar izlenir. Ölü mezara kible doğrultusunda konular, sağ tarafı üzerine kibleye döndürülür. Dualar okunduktan sonra, imam mezarın baş tarafına oturarak, ölenin sorgucu meleklerle vereceği cevapları kolaylaştırmak amacıyla ona bir takım sözler söyler; buna telkin ya da halk deyimiyle “tövbe talkın” denilir.³⁴⁶ Garnett, Türklerde cenaze töreninin sade bir şekilde yapıldığını, imamın ölen kişi için cemaatten helâlik almasının ardından cenazenin gömüleceği yere taşınarak sessiz bir şekilde dualar eşliğinde gömüldüğünü ve bu işlemler sırasında gerek sevap olduğu düşüncesiyle gerek âdet haline gelmiş olmasından dolayı yapılan çeşitli uygulamalardan şu şekilde söz etmektedir:³⁴⁷

“(…) belirlenmiş cenaze vakti geldiğinde avlu kapısı açılır ve başta imam olmak üzere konuklar içeri girer. İmam hazır bulunanlara dönerek, “Ey Cemaat, bu er kişiyi (ya da hatunu) nasıl bilirdiniz?” diye sorar. Buna hep birlikte “İyi biliriz” karşılığı verilir. “Öyleyse hakkınızı ona helal edin” talimatına uyulur. Ardından tabut gösterişli şallar ve kumaşlarla örtülür, dört ya da daha fazla erkekçe omuza alınır ve erkek yaşçılardan oluşan uzan bir alayca izlenerek mezarlığa taşınır. (Rumlar gibi Türklerde cenaze arabası kullanmayı benimsememiştir.) Azıcık bile olsa bir ölüyü taşımanın sevap sayılmasından dolayı, bu dinsel vecibeyi yerine

³⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sedat Veyis Örnek, **Türk Halk Bilimi**, s. 216.

³⁴⁷ Garnett, a.g.e., s.534-535..

getirmek isteyenler bir Müslüman cenazesinin taşınmasını rahatlatır. Erkek ve kadın tabutlarının süslenmesindeki tek ayırım, baş tarafındaki askıya bir adam için sarık ya da fes bir kadın için ise “çember” konmasıdır. Müslüman kişinin son istirahatgâhına götürülüşüne, Doğu Hıristiyanlarının hazin ilahilerine ya da Yahudilerin şamatacı gösterilerine benzer bir unsur eşlik etmez. Alay saygılı bir sessizlik içinde camiye ilerler. Oradaki defin işlemlerinin birinci kısmı, bir kadın için şu duaların okunmasını kapsar.

“Allah’ım, sağlarımız ve ölülerimizi, hazırda olanlarımızı ve olamayanlarımızı, evlatlarımızı ve büyüklerimizi, erkeklerimizi ve kadınlarımızı bağışla.

Yüce Rab her kime can verdiysen onun iradene teslim olmuş halde, (bir Müslüman olarak) yaşamasını sağla; her kimi yanına çağırdıysan, onun imanla ölmesini sağla.

Bu merhumeden tesellini ve huzurunu, merhametini ve lütfünü esirgeme.

Allah’ım, eğer bu hatun işlediyse, sen de onun iyi amellerini hesaba kat; eğer bir günahkârısa, işlediği günahları görmezden gel. Selamet ve güzel havadisler onu haysiyet ve nasiple sarsın. Onu mezar azabından ve cehennem ateşlerinden kurtararak, evlatlarıyla birlikte beraber cennette mekân bulmasını sağla. Allah’ım onun mezarını bir cennet bahçesine çevir; mezarı cehennem azabının çekildiği bir gayya kuyusu olmasın. Sen ki merhametlilerin en müşfikisin, mağfiretini esirgeme.”

Ölmüş kişi henüz rüştüne ermemişse, sadece aşağıdaki dua okunur:

“Allah’ım, onu bize bir müjdeci, bir taltif ve müstakbel hüküm vasıtası, niyazi kabul gören bir şefaatçi kıl.”

Martin, defin işlemi sırasında ölünün yakınlarının imamın önderliğinde “Yasin Suresi” okumalarını ve bu sureye yüklenen kutsi anlamı şöyle ifade eder:³⁴⁸

“Cenaze camiden mezarlığa götürülüyor, ölünün bütün yakınları ağlayarak refakat ediyorlar cenazeye. Defin sırasında Kur’an’ın 36. Suresi (Yasin) okunuyor. Müslümanlara göre önemli mükâfatlar bu surenin okunmasına bağlıdır. İnanişe göre

³⁴⁸ Martin, a.g.e.,s.119.

ölünün başında bu sure okunduğunda, her harfte gökten on melek iner; bu melekler hastanın yatağının yanına dizilirler ve onun için dua ederler, hasta ölürse yıkanmasına nezaret ederler ve cenazeyi izlerler.(...)Cenaze gömülmeden önce imam bir şeyler fısıldar ona: senin Allah'ın, imanın, peygamberin nerede? Sorularına vereceği cevapları söyler ona kesinlikle. Müslümanların ölüm ve ölüleri bağlamında inançlar bunlardır.

Vicente Blasco Ibanez, uzaktan gözlemediği cenaze törenini şu şekilde anlatmaktadır:³⁴⁹

“Taştan çalılılarıyla göz alabildiğine uzanan bu alçak ormana kimsecikler uğramıyor. Arada bir, ufku bir ucunda bir öbek insanın siyah karıncalanması beliriyor. Bu bir cenaze. Naaşı çukuruna indirecekler, mezar taşını dikecekler, sonra sırtlarını çevirip gidecekler ve sevdiklerinin ölüsünü bıraktıkları yeri bıraktıkları yeri bir daha hatırlamayacaklar, ama onu akıllarından hiç çıkarmayacaklar.”

Fatih Kerimi, “İstanbul Mektupları adlı eserinde Ahmet Mithat Efendi gibi ünlü bir yazarın cenaze töreninin bile kısa sürmesini şöyle anlatmaktadır:³⁵⁰

“Bir taraftan cenazeyi defnediyorlar, diğer taraftan kör hafızlar yüksek sesle Kur'an okuyorlar cenaze defnedildikten sonra ayaküstü kısa bir dua yapıldı. Sonra herkes dağıldı. Nutuk filan gibi şeyler olmadı.”

Hornby, Türk cenaze törenlerinden ve ölümün üzerinden vakit geçirilmeden gömülme âdetlerinden şu şekilde söz eder:³⁵¹

“Buraya geldiğimizden beri bir Türk cenaze töreni olmadı. Ölülerini hiç vakit geçirmeden, üstü örtülü ve baş tarafında bir fes bulunan bir tabutla gömülüyorlar. Ceset mezara dik oturur vaziyette yerleştiriliyor. Mezar tamamen doldurulmuyor ve üstüne bir taş yatırılıyor. Bunun sebebi, Müslümanların inancına göre iyi ve kötü cinler olan Münkir ve Nekir'in, mezarı ilk gece ziyaret edip hayatta yaptığı iyilik ve kötülükler hakkında merhumu sorgulaması. Bu vakur tören için yanar halde bir

³⁴⁹ Vicente Blasco Ibanez, **Fırtınadan Önce Şark, İstanbul 1907**, Çev. Neyyire Gül Işık, 2009, s. 149.

³⁵⁰ Fatih Kerimi, **İstanbul Mektupları**, Haz. Fazıl Gökçek, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 125.

³⁵¹ Lady Hornby, a.g.e., s.204.

kandil bırakılıyor ve karanlık servi ağaçları hüznle üzerlerinde sallanıyor. Pişmanlık duyulmayan günahlar ve hayatın yerine getirilmemiş görevleri yüzünden feryat ettiklerini hayal edebiliyor insan.”

Lewis, Osmanlı’da gömme işleminin vakit kaybetmeden yapılmasını ve ölüm sonrası yapılan uygulamaları şöyle anlatır:³⁵²

Ölü ya aynı gün ya da ertesi sabah gömülürdü. Ölü erkekse tabutun balına sarığı, kadınsa başörtüsü, saçını ördüğü gümüş kordonlar ve diğer saç süsleri konulurdu. Tabut en yakın camiye götürülüp avluda bu iş için kullanılan musalla taşının üstüne konulurdu. Caminin imamı veya yakın bir akraba ölü için bir dua ve Kuran’dan sureler okurdu. Ölen tanınmış bir kimseyse onun iyi taraflarını açıklayan kısa bir konuşmada yapardı. Bundan sonra ceset gömüleceği yere taşınırdı ve çoğunlukla saygı duyulan bir kimsenin türbesi yakınında olması tercih edilirdi. Cenaze alayına yalnız erkekler katılırdı. Mezarlıkta kazılan çukura ceset tabutsuz olarak sağ tarafına yatırılıp başı kibleye doğru çevrili olarak gömülürdü. Ceset gömülmeden önce imam ölüye onu imtihan edecek olan iki meleğe nasıl cevap vereceği hakkında talimat fısıldardı. Biraz toprak atıldıktan sonra üstüne büyük ve yassı bir taş yerleştirilirdi. Bazen taşın üstünde kuşlar için yağmur suyunun toplanabileceği ufak bir çukur bulunurdu. Daha sonra baş ve ayakucuna taşlar ilave edilirdi ve bunlara ölenin adı, unvanı, atalarını adı yazılırdı. Kadınların mezar taşına kocasının değil, babasının adı yazılırdı. Bazen bunlara Kuran’dan bir sure ilave edildiği olur, bazen de Eyüp’teki bir taşta görüldüğü gibi daha ilginç bir kitabe yazılırdı: “Hayatın güzelliklerini yakından tanıdığı için sonunu da hemen fark etti; ecelini de başka bir ceylan gözlü sanıp kara gözlüm diyerek peşinden gitti.”

Dernschwam, Türklerin ölülerini toprağa gömmeleri ile ilgili şunları söylemektedir:³⁵³

“Büyük bir mezarlık tarlalar boyunca uzanmakta, birçok mezar taşları görülüyor. Türkler ölü kemiklerini daima toprağa gömülü tutuyorlar.”

³⁵² Lewis, a.g.e., s.108-109.

³⁵³ Dernschwam, a.g.e., s.22-23.

Busbecg, Türklerin inançları gereği ölülerini çok derine gömme ve mezarların üzerine büyük taş koyma âdetlerinden şöyle söz etmektedir:³⁵⁴

“Kocaman taşları tâ uzaklardan getirip yakınlarının mezarlarına koymak Türklerde adettir. Aksi halde ölülerin açıkta kalması muhtemeldir. Ölülerini çok derine gömerler ki ölü rahatça ayağa kalkıp kendisini savunabilsin diye. İnanışlarına göre, şeytan, hayatta yaptıkları kötülüklerden dolayı onu suçlamak üzere ortaya çıkınca iyi meleklerde onların iyiliklerini söyleyerek müdafaa edermiş. Büyük taş koymanın başka bir sebebi de cesedi zararlı hayvanların zararından korumaktır.”

Miss Pardoe, Türklerin ölülerini gömme işleminden sonra ölen kişinin mezarının başına ve ayakucuna servi ağacı dikmelerinden şöyle bahsetmektedir:³⁵⁵

“Bir beden toprağa verildiğinde, imam mezarın başına ve ayakucuna birer servi diyor. Türkiye mezarlarında bunca önemli bir özellik oluşturan geniş ormanlar, ölülerin gölgeli şehirleri işte böyle oluşuyor. Altı ağaçtan sadece biri tutsa sık ve huşu uyandırıcı bir koru oluşmasına yeter bu. Ne var ki, Türklerin garip bir batıl inançları var; ulu başlarını göğe doğru yükseltmek yerine, çıktıkları toprağa dönmek istercesine yere doğru eğen servilerle ilgili bir inanç. Bunların fani kalıntılarını gölgeledikleri ruhun lanetlendiğinin habercisi olduğuna inanıyorlar. Ve ağaçlar birbirine öyle yakın dikiliyor ve bu yüzden sayıları öyle çok ki bu türden kazalar hiç de ender değil. Bu en azından çok rahatsız edici bir inanış olsa gerek.”

3. ÖLÜM SONRASI

3.1. Mezarlar ve Mezar Taşları

Mezarlıklar milletlerin en önemli maddi kültür mirasları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Toplulukların ölüme yükledikleri anlam ve onu yorumlamaları kültürden kültüre değişkenlik göstermektedir. Ölüm karşısında eşitliğin vurgulandığı İslam’da, genellikle kabrin en sade şekilde bırakılması, üstüne anıt veya türbe benzeri yapıların inşa edilmemesi konusunda tercih belirtilmemekteydi. Osmanlı ölüm kültüründe ise tam tersine, mezar taşının olabildiğince görünür olması,

³⁵⁴Busbecg, a.g.e., s. 55.

³⁵⁵Miss Pardoe, a.g.e., s.87

süslenmesi ve üstündeki yazının çoğalmasında ciddi bir gayret gözlemlenmektedir. Zamanla İslami mezar taşı modelinden uzaklaştıkça, mezar taşarlı neredeyse dini birer anıt olmaktan çıkıp toplumsal statü, paye ve kişisel ihtişamın sergilenmesi için kullanılan araçlara dönüşmüştür. Mezar taşlarının İslami ilkelerden gösterdiği bu sapmayı daha yüksek payeli kişilerle özellikle padişah ve hanedan üyelerinin defni için inşa edilen türbelerde görmek mümkündür.³⁵⁶

Oliver, Osmanlı'da mezar taşlarının ölen kişi ve yakınlarının hali vaktine göre değiştiğini şöyle ifade etmektedir.³⁵⁷

“Bu geniş servi ormanlarının içerisinde dolaşmadan önce, civarda mezar taşı yapan ve satan dükkânları ziyaret ettik. Buralarda her Türkün haline, vaktine ve içtimaî durumuna göre ayrı zevklere cevap verecek şekilde hazırlanmış mezar taşlarını gördük. Bu dükkânlarda çalışan ustalar, işçiler mermerleri yontarak çeşitli şekiller vermek, mermer levha veya sütunlar üzerine çiçekler, mersiyeler ve Kuran'dan alınmış ayetler kazımakla meşgul idiler.”

İstanbul'un tarihinin ölüm ve mezarlıklarla ne denli iç içe geçmiş olduğunu anlamak için bu gün bile şehrin herhangi bir yerinde birazcık dolaşmak yeterlidir. İstanbul mezarlıklarının önemli işlevlerinden biri de kent kimliğine getirdikleri simgesel katkıdır.³⁵⁸ Batılı seyyahlar yazdıkları seyahatnamelerde özellikle İstanbul'daki Osmanlı Müslüman mezarlıklarından sıkça bahsetmişlerdir. İstanbul'daki mezarlıkların gerek tarihsel dokusu gerekse mezarlık çevresinde oluşturulan gelenekleri seyyahları etkileyen konuların başında gelmektedir.

Amicis, İstanbul'un önemli mezarlıklarından olan Galata Mezarlığı'ndan ve bu tarihi mezarlığın içerisindeki mezar taşlarının özelliklerinden ve Türklerin mezarlık çevresinde çocuklarını oynatıp, çubuklar içmelerinden şu şekilde söz etmektedir.³⁵⁹

“(...) Pera'nın tepesinden Haliç'e kadar her tarafa meyletmiş ve bayırın üst başından alt başına karma karışık dağılmış binlerce taş ve mermer sütunu gölgeleyerek dik bir meyille inen büyük bir servi ormanı. Üstü yuvarlak bir sarık

³⁵⁶ Eldem, a.g.e., s.53-54.

³⁵⁷ Oliver, a.g.e., s. 34.

³⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eldem, a.g.e., s.16.

³⁵⁹ Amicis, a.g.e., s. 58-59.

şeklinde olan bu sütunlardan birkaçı eski renk ve yazılarının izlerini muhafaza eder, diğer sütunlar sivridir, birçoğu devrilmiştir, bazılarının sarığı öyle koparıp atılmıştır ki, bunların, ölümlerinden sonra bile Sultan Mahmud'un kafalarını gövdelerinden ayırmak istediği yeniçerilere ait olduğu akla gelebilir. Mezarların çoğu başucuna ayak ucuna iki taş yerleştirilmiş prizma şeklinde bir toprak yığınıyla belli olur. Müslümanların itikadına göre, Münkir ve Nekir adlı iki melek ölünün ruhunu muhakeme etmek için bu iki taşın üstüne oturmuş. Orada burada alçak bir duvarla veya parmaklıkla çevrilmiş küçük tümsekler görülür. Tümseklerin ortasında büyük kavuklu bir sütun, bu sütunun etrafında da küçük sütunlar vardır. Burası karılarının veya çocuklarının yanına gömülmüş bir paşaya veya bir beye aittir. Ormanın içindeki yollar kıvrıla kıvrıla ve birbirini keserek gider, gölgeye oturmuş bazı Türkler çubuk içerler, mezarların arasında çocuklar koşup oynar, inekler otlar, yüzlerce kumru selvi dallarının üstünde dem çeker, yaşmaklı kadınların geçtiği görülür ve selvilerin arasından, İstanbul minarelerinin üstüne beyaz çizgiler çizdiği mavi Altınboynuz pırıl pırıl parlar.”

Miss Pardoe, Pera mezarlığının kendine özgü görünüşünü, aynı zamanda Türk, Rum, Ermeni Gibi tüm Osmanlı halkının gezinti yeri oluşunu şu şekilde betimlemektedir:³⁶⁰

“Pera Mezarlığı kendine özgü bir görünüm sunuyor; “Champ des Morts” un Türk, Frenk, Rum ve Ermeni bütün halkın gezinti yeri olması durumu daha da ilginçleştiriyor. Küçük mezarlık, yani Petit Champ yalnız Müslümanlara ait ve limana hâkim olan tepenin eteklerini karanlık servileriyle süslüyor. Çepeçevre evlerle sarılı bu mezarlığa yüzlerce bina bakıyor; burada inekler otluyor, sessizliği bozan selamlaşmalar ve dedikodular işitiliyor; karşı kıyı ve limandaki gemiler kolayca görülüyor. Mezarlık ağaçlarının arasında patikalar var. Karanlık gölgelerin arasından parlayan güneşli yansımalar, ot bürümüş bayırlara kümelenmiş mezar taşları ve ölülerin savunmasızlığıyla alay eder gibi, kapılarında askerlerin aylakça dolaştığı askeri karakollar aynı tablonun parçaları. Vadinin en derinlerindeki küçük sekizgen binadan söz etmeyi unutmamalıyım. Yüksek bacasından çoğu zaman çıkan yoğun dumanla kendini belli eden bu bina, ölümlere karşı son cismani görevlerin

³⁶⁰ Miss Julia Pardoe, a.g.e, s.86-87

yerine getirildiği yer: beden yıkıyor, sakal tıraş ediliyor, tırnaklar kesiliyor, kol ve bacaklar uygun biçimde yerleştiriliyor; daha sonra, kısa süre öncesine kadar halis mümin olan kişi, dar bir mezarda istirahat uykusuna bırakılıyor, ta ki İsrail'in suruyla uyandırılacağı zaman gelene kadar.”

*Francis Marion-Crawford, Türklerin mezarlar için özel alanlar yaratmasının nedenini mezarın rahatsız edilmemesine verdikleri önemle bağdaştırarak şunları söylemektedir:*³⁶¹

“Anladığım kadarıyla Türkiye’de ölülerin şehir içinde gömülmesini engelleyen bir kural yok. Ancak bir mezarın rahatsız edilmesine karşı öyle güçlü bir duygu var ki, mezarlıklar için çok geniş alanlara ihtiyaç duyuluyor. İstanbul ve Pera’daki camilerin yanı başındaki sayısız mezarın ve pek çok hazinenin yanı sıra İstanbul ile Üsküdar kara tarafından sıra sıra mezarlıklarla kuşatılmış.”

*Miss Pardoe, Türklerin mezarlarına verdikleri önemi ve ölülerin ruhuna ve bedenine duyulan saygı dolayısıyla ölüleri rahatsız etmemek için gösterdikleri itinaları şu şekilde anlatmaktadır:*³⁶²

“Türk mezarlarının Avrupa’dakilere üstün olmasının birkaç nedeni var: mezar taşları daha pitoresk ve çeşitli; yerleri daha iyi seçiliyor; hepsinden önemlisi, Müslümanlar ölülerin küllerini asla rahatsız etmiyor. Bizde olduğu gibi aynı noktaya birkaç kişi gömülüyor. Göçmüş olanlardan geriye kalanlar kutsal sayılıyor.”

*Oliver, İstanbul’daki mezarların mekânları için şunları söylemektedir:*³⁶³

“İstanbul’daki ilk dolaşmalarımız, bizi, bazılarının gezinti ve dinlenme, bazılarının da hüznün, teessür ve tefekkür yeri olan Beyoğlu mezarlıklarına götürdü. Buraya uzun Beyoğlu Caddesinden geçerek gidilir. Yolun sonunda yüksekçe bir yayla üzerinde yeşil ve kısmen çimlenmiş bir araziye rastlanır. Bu saha, Ermenilerin ve Avrupalıların mezarlıkları ile kaplıdır. Yan tarafta ekilmiş bir tarla, daha ilerde geniş bir servi ormanı içerisinde Müslümanların mezarlığı gözükür. Ahşap bir

³⁶¹ Francis Marion-Crawford, **1890’larda İstanbul**, Çev. Şeniz Türkömer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, s.64.

³⁶² Miss Pardoe, a.g.e., s.87

³⁶³ Oliver, a.g.e., s. 33.

köşkün yanında Bostancı kılığındaki adamlar isteyenlere kahve ve çubuk hazırlar. Nitelikleri bakımından pek ziyade hüznün verici olan bu mezarlıklar, mevkileri, Marmara ve Boğaziçi sahillerine ve şehrin büyük bir kısmına hâkim olan manzaraları itibariyle sınırsız ölçüde keyifli yerlerdir.”

Lewis, mezarlıkta yapılan uygulamalardan şöyle söz eder.³⁶⁴

“Mezar taşına ölünün hayattayken giydiği sarıgın bir eşini koymak adetti. Kadınların mezar taşı da ya çiçek, yaprak oymalarla süslenir, ya da sadece bir topuz oyulurdu. Kabirlere bakılmazdı ve ölü gömüldükten sonra hiç itina edilmediği için toprak çöktükçe mezar taşları da tam bir serbestlik içinde her biri bir tarafa doğru eğilirlerdi. Etrafa yaydıkları sakızlı güzel rayihanın mezarlık kokularını yok edeceğine inanıldığı ve daima yeşil kalan yaprakları ölümsüzlüğü hatırlattığı için selviler dikilir, bazen, en çok Cuma günleri bir kadın mezarlığa gidip gölgede oturur, kaybettiği kocasının ruhu için dua okurdu ama genellikle mezarlar kendi hallerine terk edilip bakımsız bırakılırdı.”

Amicis, Türk mezarlarından ve mezarlık ziyaretine gelen kişilerin burada yemek yemelerinden özellikle de yenilen yiyecekten ölen kişiye de pay bırakılması gibi mezarlık âdetlerinden şöyle bahsetmektedir: ³⁶⁵

“(…) Müslüman mezarlığına girdik. Burada da, sıra veya küme halinde, düzenmiş bir şekilde dağılmış, sayılamayacak kadar sütun var; bazılarının tepesi boyalı ve yaldızlı; kadınlara ait taşların üstünde kabartma çiçek süsleri görüyoruz, birçoğu küçük ağaçlar ve küçük çiçekli nebatlarla çevrilmiş. Bu sütunlardan birini incelediğimiz sırada bir çocuğun ellerinden tutmuş iki Türk yanımızdan geçerek elli adım ötedeki bir mezarın üstüne oturdular ve kollarının altındaki bir çıkını açarak yemeye başladılar. Seyretmek için durdum. Yemeği bitirince, daha yaşlı olanı bir kâğıda bir şey sardı (bu bana balık ekmek gibi geldi), sonra hürmetkâr bir tavırla, kâğıda sardığı şeyi mezarın yanındaki bir deliğe soktu. Daha sonra, her ikisi de çubuklarını yakıp sakın sakın tüttürdüler, çocuk kalktı ve mezarlığın içinde oraya buraya koşmaya başladı. Bu balıkla ekmek, sonradan anlatılana göre, muhtemelen yeni gömülmüş akrabalarına Türklerin bir sevgi işareti olarak bıraktıkları rızık ve bu

³⁶⁴ Lewis, a.g.e., s.109.

³⁶⁵ Amicis,a.g.e., s. 64.

delik, defnedilen her Müslüman'ın başucunda, sevdikleri insanların ağlaşmalarını duymaları, birkaç damla gül suyu dökülmesi ya da çiçek kokusu almaları için toprakta bırakılan boşlukmuş. İki dindar Türk çubuklarını içtikten sonra ayağa kalkarak çocuğu ellerinden tuttular ve selvilerin arasında kayboldular.”

Nerval, Türkler'in mezarlıklardaki rahat tavırları çocukların koşuşturması, başıboş köpekler, mezar başında yemek yeme âdetleri ve ölülerin yiyemeyeceğini bilmelerine rağmen, ölünün payını da mezarlığa bırakmalarına dair şu bilgileri vermektedir.³⁶⁶

“Aileler, yemeklerini sık sık bu mezarların başında yerler. Bu sırada çocukların bağırış ve çağırışları ortalığı kaplar. Kendileri yemeğe başlamadan önce, ölünün payı, mezarın önüne bu maksatla yapılmış yere itina ile koyulur. Başıboş köpekler, her zaman olduğu gibi sahnede hazırdırlar. Artık gece ziyafetinin kokusunu almışlardır. Fakat şimdilik çocukların attıkları yemek artıkları ile yetinirler. Ölü için ayrılan yemekleri, ölülerin yediklerine onlar da inanmazlar. Fakat bu çok eski zamanlara uzanan bir ananedir.”

Hornby, Türklerin mezarlıkların dağınık ve bakımsız olduğuna dair gözlemlerini şu şekilde aktarmaktadır:³⁶⁷

“Türklerin mezarlarına gösterdikleri söylenen saygı, en azından günümüzde, anlaşılın onları kendi kaderlerine terk etmekten oluşuyor. Bu iki büyük mezarlıkta ve ziyaret ettiğim birçok küçük mezarlıkta yüzlerce mezar taşı devrilmiş, yavaş yavaş çürüyerek yerde yatıyor. Pera'nın bitişiğindeki tarafta köpek, kaz ve kümes hayvanlarına, zaman zaman da eşeklere rastlanabiliyor. Otlayan ya da taşlara tırmanan keçilerle ve salıncaklarda sallanan çocuklarla da devamlı karşılaşılabilir. Ama Türkler bugünlerde her şeyi boşlamış görünüyorlar ve aynı melankolik çürüme her yerde gözle görülür durumda.”

Hornby, aynı kitabında Türk mezarları için dile getirdiği bütün olumsuzlukların yanında Rum ve Ermeni mezarları için şu olumlu görüşleri ifade etmektedir.³⁶⁸

³⁶⁶ Nerval, a.g.e., s.14-15.

³⁶⁷ Hornby, a.g.e., s. 153.

³⁶⁸ Hornby, a.g.e., s.204.

“Rum ve Ermeni mezarları daha yukarıda, sevgiyle dikilmiş çınar ve daha başka birçok ağaçla dolu yemyeşil bir bayırın üzerinde. İnsanlar yaz akşamları burada oturup altlarında yatanları düşünüyorlar ve huzurlu bakışları uzaklara kadar uzanan o hoş manzaraya dalıyor. Burada, besbelli sürekli sulanan ve iyi bakılan bir ağacın gölgesindeki yükseltilmiş bir parça alanda, babalar, anneler ve küçük çocuklarını de kapsayan birçok aile mezarlığı var. Geçen sabah papatyalarla dolu küçücük iki toprak yığınının üzerindeki kırık bir dal dikkatle sarılıp çevresindeki toprak sulandı. Bu özen ve sevgi çok dokunaklı. Bir köylüyü, gün batarken burada kaybettiği sevdikleriyle keyifle bir şeyleri paylaşıyormuş gibi sessizce otururken görmenin, çok hoş bir yanı var.”

Busbecg, bazı mezarlarda Yunan veya Latin harfleriyle oyma yazılar bulunan güzel mermer sütunlara rastladığından şöyle söz etmektedir:³⁶⁹

“(…) Türk mezarlarında üzerinde Yunan veya Latin harfleriyle oyma yazılar bulunan güzel mermer sütunlara rastladık.”

Dernschwam, Türk mezarlıklarının bir insanın kaybolma tehlikesi yaşayabileceği kadar büyük olduğu ile ilgili şu bilgileri vermektedir:³⁷⁰

“Bir Türk şehri olan Çorum, öyle büyük bir şehir değil. Neredeyse bizdeki büyük bir köy kadar(...) o gün Türklerin tatil günü olan cumaydı. Birçok Türk mezarlığı gelip ölülerini ziyaret ediyor, dua ediyorlar. Biz mezarlığa gitmedik. Çünkü mezarlık çok büyüktü. Birbirimizin kalabalıkta kaybolmasından korktuk.”

Lady Montagu, “Şark Mektupları” isimli eserinde Türkiye’de mezarlıklara ayrılan arazilerin genişliğine karşı duyduğu şaşkınlığı şöyle ifade etmektedir:³⁷¹

“Etrafındaki mezarlıklar şüphesiz bütün şehirden daha geniş bir sahayı kaplıyor. Türkiye’de arazilerin büyük bir kısmının bu şekilde harcanması şaşırtıcı. Bazen ufacık köylere ait birkaç mil boyunda mezarlıklar görüyorum, buralar daha evvelden büyük şehirlermiş ve şimdi buralarda bu kasvetli işareten başka hiçbir iz kalmamış.”

³⁶⁹ Busbecg, a.g.e., s. 55.

³⁷⁰ Dernschwam, a.g.e., s. 269.

³⁷¹ Lady Montagu, **Şark Mektupları**, Çev. Asude Savan, İstanbul: Lacivert Yayıncılık, 2009, s.86.

Ibanez, Türk mezarlıklarının genişliği ile ilgili gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:³⁷²

“Göz alabildiğine mezarlık, ne sınırlayan bir duvarı var, ne cesetlerin birbiri üstüne istiflenmesine yol açacak arazi darlığı, her ölü kendine ait bir toprak parçasının mutlak sahibi durumunda; her mezar taşı bir naşı gösteriyor ve bu ölüler diyarı gözünüzün ördüğü kadar uzanıyor, taştan tümsekleri ufuk çizisinde kaybolup gidiyor. Hesaplanamayan büyüklükte, her türlü hayalin üstünde bir ordu, milyonlar ve milyonlarca ünlü, sanki surlarına hücum etmeden önce, şehri sımsıkı kuşatmış dersiniz.”

Ölenin kimliğini, cinsini, yazgısını belirtmek amacıyla mezar taşlarına yazılar yazılması ve işaretler yapılması çok yaygındır. İslam dininin sadece ölenin adı yazılı bir taşla yetinilmesini öğütlemesine karşın, halk bu konuda bir sınır tanımamakta, mezar taşlarına ölenin adının, soyadının, nereli olduğunun, doğum ve ölüm tarihlerinin yanı sıra dua istekleri, şiirler, beyitler, özdeyişler yazdırmakta; mezardakinin ölüm nedenini, sürdürdüğü hayatın mutsuzluğunu, doktorların ya da bir kazanın kurbanı olduğunu vb. dramatik ve dokunaklı biçimlerde kazıtmakta; daha çok büyük kentlerde görüldüğü gibi ölenin fotoğrafını da koydurtmaktadır.³⁷³

Ibanez, Türklerde mezar taşlarının şekillerinin ve üzerindeki kabartmaların ölen kişileri ifade eden semboller olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:³⁷⁴

“Basit mezar taşları, üst kısımları geniş ve yuvarlak, altları dar, toprağa öylece çakılmış: Sanki upuzun birer yürek. Taşların her birinin tepesi ölünün cinsiyetini ve niteliğini belirtiyor. Kadınların mezarlarının tepesinde çiçek kabartmaları; imamlarınkinde bir sarık; sade vatandaşlarınkinde bir fes.”

Crawford, Türk mezarlarında yatan kişilerin cinsiyetlerinin erkek mezarlarında sarık veya fes bulunmasıyla, kadın mezarlarında ise ayçiçeği motifi bulunmasıyla ayrıldığını ve mezar üstünde yazılanları şöyle anlatmaktadır:³⁷⁵

³⁷² Ibanez, a.g.e., s.146-148.

³⁷³ Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, s. 66.

³⁷⁴ Ibanez, a.g.e., s. 148.

³⁷⁵ Crawford, a.g.e., s.143-145.

“Kapıdan geçerken bir kemerin altında yatan bir taşa takıldım. Bir kadın mezar taşından bir parça. Kadına ait olduğu üzerindeki ayçiçeği motifinden belliydi, çünkü o devirde erkeklerin mezar taşlarında sarık yahut fes bulunurdu. Çiçeğin altındaki kitabenin bir kısmı hala okunabiliyordu. “Her yerde var olan Allah” yazısının altında “Geldim dünya bahçesine, hiç iyilik göremedim” yazılıydı. Devamı da vardı ama taş orada kırılmıştı. Bu taş parçasında dokunaklı ve acıklı bir şey vardı. Uzun zaman önce surların dışına gömülmüş olan bu mutsuz kadın her kimse, sanki geri gelmiş ve “dünya bahçesi”nin kapısında yaşamda bulamadığı iyilikten bir parça arıyor gibiydi.”

Lady Montagu, Türklerde ölen kişinin cinsiyetine ve toplumsal statüsüne uygun olarak mezar taşlarının ve mezar taşı üzerine yazılan yazıların farklı olduğuna dair şu bilgileri vermektedir:³⁷⁶

“Abide vazifesi gören bir taşı hiçbir surette kaldırmıyorlar. Bazıları çok iyi mermerden olduğu için epey para eder. Bir erkeğin hatırasına tepesinde oyma bir sarık olan bir sütun diyorlar ve sarıklar farklı şekillerine göre bu zatın özelliğini veya mesleğini gösteriyor. Bu iş ölünün kollarını havaya dikmeye benziyor. Üstelik bu sütunun üzerinde ekseriyetle altın yaldızlı harflerle yazılmış bir yazı bulunuyor. Hanımların mezarlarında ise pek süsü olmayan sade bir sütun oluyor. Yalnızca bekâr ölenlerin abidesinin tepesine bir gül şekli yapıyorlar. Belli ailelerin mezarlarının etrafı parmaklıklarla ve ağaçlarla çevrili. Padişahların ve bazı büyük kimselerin mezarlarında ise her daim yanan kandiller mevcut.”

Dernschwam, Türklerin en iyi taş ve sütunları mezarlarda ölen kişinin başucu ve ayakucuna koymak üzere kullandıklarını ve mezar taşlarına verdikleri önemi şöyle anlatmaktadır:³⁷⁷

“Karşı tarafta bir Türk Mezarlığı görülüyor. Burada su mermerinden bir mezar taşı bulunur. Taşın üzerinde Yunanca bir yazı var. Harfler okunabiliyor. Acelemiz vardı. Bu yüzden yazıyı iyi kopya edemedik. Yine aynı mezarlıkta başka bir mermer mezar taşı gördük. Bunun üzerinde yazı yoktu, fakat şekiller oyulmuştu. Bu şekiller bozulmamış. Herhalde bir yerden alınıp getirilmiş. Zira Türkler bütün antik

³⁷⁶ Lady Montagu, a.g.e., s. 86.

³⁷⁷ Dernschwam, a.g.e., s. 227.

yerlerdeki en iyi taşları ve sütunları alıp mezarlıklarına götürüyorlar. Burada taşların birini ölünün ayak tarafına, diğerini de baş tarafına dikiyorlar.”

Ölenin toplumsal yerini, özellikle mesleğini belirten resim ve amblemlere en çok büyük kentlerin mezarlıklarında rastlanılmaktadır.³⁷⁸ *Miss Pardoe*, çeşitli meslek gruplarından olan kişilerin mezarlıklarının üstünde yer alan simge ve işaretleri şöyle anlatmaktadır:³⁷⁹

“Bu bakımdan, mezardaki rahip bile adının tepesindeki piskopos başlığıyla tanınabilir; elmas taciri bir grup ziynetle, sarraf bir teraziyle ve çiçekçi bir buket çiçek ile belli olur; berber usturasının, terzi makasının ve bu türden başka adetlerin kullanıldığı pek çok ortak hiyeroglif var; mezarda yatan kişinin mesleği her iki cinsinde yaptığı bir işse, uygun simgenin hemen üstüne kondurulan bir kitap işareti, erkeğin mezarını ayırt etmenizi sağlar. Hepsi bu kadar da değil: vahşi bir ölüme kurban gitmiş olanların da kendilerine özgü işaretleri var; bu sıra dışı mezarlıkta birden çok mezarın üstüne, kesik boğazından yukarıya fiskiye gibi kan fışkıran ve başını ellerinde sıkıca tutan başsız bedenler çizilmiş! Daha eski mezarlarda zengin ve ince bezemeler var, modern olanlarınsa tamamına yakını çok sade; buradan geçerken ağaçların gölgesine oturup konuşan, hatta tütün içen insan kümelerinin görmemeniz ender bir şey. Ölümün doğu insanları için hiçbir kasvetli yanı yok.”

Neave, Türkiye’de mezarlarda yatan kişilerin cinsiyetini belirlemek ve hayat hikâyelerini anlatır bir biçimde kılmak için yapılan uygulamalardan şöyle söz etmektedir:³⁸⁰

“Oralarda erkeklerin yattığını belirlemek için, türlü renklerle boyanmış kavuk ve fesler işlenmiş düşündürücü mezar taşları, çoğunlukla ihmalkâr bir düzensizlik içinde, bir yana yatmışlardır. Kadın ölülerin taşları ise daha az süslü, ama yinede bir hayat hikâyesini ince çiçekleriyle anlatır dururlar.”

³⁷⁸ Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, s. 70.

³⁷⁹ *Miss Pardoe*, a.g.e., s.90

³⁸⁰ *Neave*, a.g.e., s. 18.

Nerval, incelediği Doğu'daki mezarlarına dair yaptığı tasvirlerde diğer birçok seyyah gibi ölenin mezar taşındaki simgelerin ölen kişinin yaşadığı zamanlardaki mevkiinin izleri olduğundan şu şekilde bahsetmektedir:³⁸¹

“İçinde bulunduğum, özenilerek yapılmış bir resim kadar güzel manzaralı ve iç açıcı bu ormanın bir mezarlık olduğunu söylemeye artık gerek duymuyorum. İstanbul'da, hemen hemen bütün eğlence ve mesire yerlerinin mezarların ortasında yer aldığı bilinmelidir. Şimdi, büyük ve sık ağaçların arasında, bir güneş huzmesinin bazen pek seçik belirlediği sıra sıra dikilmiş şu beyaz hayaletlere bakınız. Bunlar, yüksekliği bir adam boyunda olan mezar başlarına dikilmiş beyaz mermer sütunlardır. Üst kısımları insan başına benzemekte ve bu başın etrafı bir sarıkla sarılmış bulunmaktadır. Bunların bazıları, insanların yanılmasını kuvvetlendirmek için ayrıca boyanmış ve hatta yaldızlanmıştır. Sarıkların şekli, orada yatanın hayattaki mevkiini belirlemektedir. Bu taşlardan bazılarının başlarına figüratif şekiller verilmiştir. Bunların çoğu yeniçeri mezarı olduğu için kırılmıştır. Yeniçeriliğin lağvedildiği dönemde, halkın bunlara karşı olan kızgınlığı ve öfkesi canlılarda durup kalmamış, ölülerin mezar taşlarının başlarını koparmaya kadar gitmiştir.”

Hornby, Türklerde kadın mezarlarının üzerinde yer alan gül ya da nar oymaları olduğuna dair gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:³⁸²

“Gezginlerin anlattığı, hiçbir kadının anıtı olmadığına dair şeyler doğru değil. Hem burada, hem Üsküdar'da erkeklerinki kadar kadın mezar taşı bulunuyor, bu durum ziyaret ettiğim diğer tüm Anadolu (yakası) köyleri için de geçerli. Kimi zaman bir aile grubunun arasında bu yaprak şeklindeki kadın mezar taşlarından iki ya da üç tane var, genellikle üzerlerinde oyma bir gül ya da nar yer alıyor, ama elbette üzerlerinde hiçbir zaman ne sarık ne de fes oluyor. Bu arada mor püsküllü modern kırmızı fes, eski zamanların güzel sarıklarının yanında çok çirkin görünüyor.”

Miss Pardoe, Türklerin inançları ve ölüme sakin, korkmadan bakarak ölümü huzurla karşılamaları gibi özelliklerinden dolayı, mezarlıklarını en güneşli, şen

³⁸¹ Nerval, a.g.e., s.14.

³⁸² Hornby, a.g.e., s.181.

tepelere ve şehrin kalabalık caddelerinin yanı başına yapmalarına sebep olduğuna dair gözlem ve görüşlerini şu şekilde anlatmaktadır:³⁸³

“Türklerin felsefesi ve iyilik duyguları mezarın ötesine de uzanıyor. Ölüme sakin ve korkmadan bakıyorlar; ölümü bizim Avrupa’da fazlasıyla yatkın olduğumuz gibi kasvet ve dehşet fikirleriyle bağdaştırmıyorlar. Mezarlıkları en güneşli yerlere, kabirlerin mavi göğün ışığı altında yıkandığı şen tepelerin üstüne, şehrin kalabalık caddelerinin hemen yanı başına yapıyorlar; sanki ölümler bir kez daha yaşayanların arasına karışabilsin diye. Daha bencil insanların bir köşk dikecekleri ya da üzüm bağına çevirecekleri, Boğaz’a doğru uzanan en yeşil köşeleri seçiyorlar. Türk insanı kendini göçüp gitmiş olan kuşakla özleştirir; kendinden sonra gelecek olana da yerini bırakmaya hazırdır.”

Neave, Türk mezarlarının yeşile bürünmüş servi ağaçlarıyla donatılmış haliyle diğer mezarlardan ayırt edildiğini şöyle anlatmaktadır:³⁸⁴

“Her yerde koyu yeşile bürünmüş serviler, Müslüman mezarlıklarının yerini işaret ederler.”

Oliver, Doğu’daki mezarların dikilmiş olan servi ağaçlarının da etkisiyle, melankolik bir ruh hali yarattığına dair izlenimlerini şu şekilde anlatmaktadır:³⁸⁵

“Servi ormanına girildiği zaman, mezarların görünüşü, kocasının mezarı başında gözyaşı döken genç bir kadının, evlatlarından en sevdiğine yanan bir ananın, yahut ailesinden en son doğan birisinin ardından ağlayan bir ihtiyarın hâli, bekâ âlemine tahsis edilmiş bu yerlerde hüküm süren sessizlik, servilerin yeknesak ve koyu yeşilliği, güneşin sızamadığı serin bir gölgelik ve nihayet kumruların inler gibi acıklı ötüşleri insanı düşünmeye yöneltir ve tatlı bir melankoliye götürür.”

Sheridan, Türk mezarlarındaki derin sessizliğin, servi ağaçlarının ve tespih çeken yaşlı bekçilerin kendisinde yarattığı izlenimleri şöyle anlatmaktadır:³⁸⁶

³⁸³ Miss Pardoe, a.g.e., s.65-66

³⁸⁴ Neave, s. 18.

³⁸⁵ Oliver, a.g.e., s. 36.

³⁸⁶ Clare Sheridan, **Sade Türk Kahvesi**, Çev. Zeynep Güden, İstanbul, Arion Yayınevi, 2004, s.97.

“Gül, servi ağacı ve çeşmelerle bakımsız ve karmakarışık bahçedeki birkaç oyma mezar taşı, dışarıda derin bir sessizliğin hüküm sürmesine yol açar. Sütunlu girişteki gölgede oturup, uykulu gözlerle tespih çeken yaşlı ve sarıklı bekçiler, insanda uzun süredir meditasyon yapa yapa filozof olmuş gibi bir izlenim bırakırlar.”

Dernschwam, Türklerin mezarlıklara karşı duydukları saygıyı şöyle ifade etmektedir:³⁸⁷

“Zaten Türkler genel olarak mezar ve türbeleri tahrip etmiyorlar. Mezarlıklara kimse dokunmuyor. Mezar taşları alınıp başka mezarlara konmuyor. Şurada burada ölü kemikleri de görülüyor. Ve yine bu yüzdendir ki büyük şehirlerde mezarlıklar çok genişliyor. Her mezarın ayak ve başucuna birer taş dikiliyor. Bu taşlar yuvarlak da oluyor. Bunların çoğu eski tarihi yapılardan alınıyor. Böyle yapıldığı için memleketin her tarafında çok güzel, fakat kırılmış sütun ve mermerlere rastlanmakta. Hele bu sütunlarda büst veya resim varsa o kısımlar kırılıp tahrip ediliyor.”

Amicis, İstanbul’u anlattığı eserinde bir mezarlıkta şahit olduğu olayı anlatır. Yazar, mezarın yanına konan bir delikten ve buna bağlı inanışlardan şöyle söz etmektedir:³⁸⁸

“Yemeği bitirince, daha yaşlı olanı bir kâğıda bir şey sardı. (bu bana balık ekmek gibi geldi), sonra hürmetkâr bir tavırla, kâğıda sardığı şeyi mezarın yanındaki bir deliğe soktu. Daha sonra, her ikisi de çubuklarını yakıp sakın sakın tüttürdüler, çocuk kalktı ve mezarlığın içinde oraya buraya koşmaya başladı. Bu balıkla ekmek, sonradan anlatılana göre, muhtemelen yeni gömülmüş akrabalarına Türklerin bir sevgi işareti olarak bıraktıkları rızık ve bu delik, defnedilen her Müslüman’ın başucunda, sevdikleri insanların ağlaşmalarını duymaları, birkaç damla gülsuyu dökülmesi veya çiçek kokusu almaları için toprakta bırakılan boşlukmuş.”

³⁸⁷ Dernschwam, a.g.e., s.272

³⁸⁸ Amicis, a.g.e., s. 64.

3.2. Türbeler

Osmanlı ölüm kültüründe türbenin ne denli önemli bir rol oynadığı bilinmekle birlikte, bu uygulamanın İslam geleneğiyle birçok açıdan çeliştiğini belirtmek gerekir. İslami ilkelere göre ölüm her şeyden önce eşitleyici bir rol oynadığından, kabirlerin herhangi bir şekilde birbirinden farklılaşması ve özellikle de yükseltilerek anıta dönüştürülmesi yasaklanmayan ancak onaylanmayan bir yenilik olarak algılanmaktadır. (...) Osmanlıların, İslam öncesi Türk geleneklerinden önemli izler taşıyan ilk dönem türbe uygulamaları ise baskın İslam geleneğinden daha da belirgin bir farklılaşma göstermektedir. Bu geleneğe göre kişinin ruhunun kemiklerde saklı olduğu düşünüldüğünden, ölümün ardından önce vücut ya hayvanlara yedirilmekte ya da ağaç, kazık, sunak gibi yükseltilere yerleştirilip çürümeye bırakılmakta, sonra kemikler defnedilmekteydi.(...) Osmanlıların özellikle Bursa’da başlatmış oldukları türbe geleneklerini İstanbul’u payitaht yaptıktan sonra iyice yaygınlaştırdıkları görülmektedir. İstanbul’da inşa edilmiş türbeler en genel anlamda üç ana kategoride toplanabilir: Bunlardan ilki padişah türbeleri de dahil olmak üzere hanedan türbelerini, ikincisi çoğunlukla devlet ve ordu görevlileriyle bir dereceye kadar ulemaya ait türbeleri, üçüncüsü ise efsanevi nitelikli kişilere ait türbeleri kapsamaktadır.³⁸⁹

Lewis, devlet büyüklerinin ve evliyaların türbelerini şöyle anlatmaktadır: ³⁹⁰

“Şehrin orasında burasında devlet büyüklerinin kubbeli türbelerine rastlanırdı. Taştan yapılan temiz ve tertipli türbelerin pencere kafesleri madeni parmaklıklarla korunurdu. İçinde de üstü sivri tahta bir tabut bulunurdu. Tabutun üstü ekseriya çevrelerle örtülür, bazen de Kâbe örtüsünden veya Hz. Muhammed’in Medine’deki mezarının örtüsünden bir parça tabutun üstüne konulur, baş ucuna da ölünün sarığı, kadınsa baş örtüsü konurdu. Türbenin iç duvarları çiniler ve dinî yazılarla süslenir, türbelerin çoğu zaman dua etmek için ayrı bir odası bulunurdu. Her sabah türbe bekçisi Kuran okuyup muhterem ölünün ruhu için dua ederdi. Dindarlar sık sık türbeleri ziyaret ederlerdi. Camileri yakınında veya şehrin bir ücra köşesinde ufak türbe veya mezarlıklar bulunurdu. Bunlar bazen bir adamın, bir kadının veya bütün

³⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eldem, a.g.e., s.26-30.

³⁹⁰ Lewis, a.g.e., s. 84-85.

bir ailenin mezarı olabilirdi. Şehrin bazı köşelerinde demir parmaklıklar gerisinde dindarların mum yaktığı evliya mezarlarına da rastlanırdı.”

Dernschwam, Osmanlı padişahlarının mezarları ile ilgili şu bilgileri vermektedir.³⁹¹

“Zira padişahların mezarları cami veya mescitlerin yahut bahçesindedir. Tabutlar içinde toprak üstünde gayet süslü ve altınla kaplı sandukalarda gömülüdürler. Sandukaların baş tarafında, Türklerin dilinde kavuk denilen beyaz bir sargı vardır. Bu mezarların başında dinine çok bağlı bir iki bekçi bulunur. Bunlar mezarlara bakar ve her gün tülbent gibi ince kavuğu yeniden sararlar.”

3.3. Ölüm Sonrası Yas

Yas, yakınlarından birini kaybetmiş insanların ölümün ardından duyduğu acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içinde ifade etmesidir.³⁹² Bütün kültürlerde kendince ifade bulan yas ve yas törenleri toplumların değişken değerlerine bağlı olarak şekilsel ve zamansal değişiklikler göstermektedir.

Ölüm sonrasında özellikle birinci dereceden yakınların üzüntülerini azaltmasa da toplumsal dayanışma gereği insanların kendilerini yalnız hissetmemeleri adına uyulan ritüellerin en önemlilerinden birisi de baş sağlığı ziyaretleridir. Başsağlığı dileme, sözün etkileyici ve sağaltıcı gücünden yararlanarak hem acıyı, hem de yası azaltmaya yönelik bir âdettir. Ölenin yakınları, tanıdıkları, dostları ölümle ilgili öteki âdetleri yerine getiremeseler bile, kederli ailenin acısını paylaşmak ve ruhsal sarsıntısını dengelemek için başsağlığı dilemekte, avutucu sözler söylemekte kusur etmezler. Başsağlığı dilemenin geçerli biçimi “ölü evi” ne giderek söylenendir. Uzakta olanlar da telgraf, telefon, mektup ve gazete ilanlarıyla bu önemli görevi yerine getirirler.³⁹³

Fatih Kerimi, Ahmet Mithat Efendi'nin ölümü üzerine taziye için ziyarete gittiği yas evindeki izlenimlerini şöyle anlatmaktadır:³⁹⁴

³⁹¹ Dernschwam, a.g.e., s.63-64.

³⁹² Örnek, **Türk Halkbilimi**, s. 222.

³⁹³ Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, s. 92.

³⁹⁴ Fatih Kerimi, a.g.e., s. 123.

“Kapıyı çaldık. Derhal açtılar. Bir çok kadının ağlaşıp bağırmaları bütün evi doldurmuştu. Bizi genç bir delikanlı ve bir kadın karşıladı. Bu sonuncusu daha fazla dayanamayarak ağlamaya başladı. Hemen kartvizitimizi verip, kendimizi tanıttık ve taziye için geldiğimizi bildirdik. Bizi bir odaya aldılar. Duvarda Mithat Efendi'nin büyük bir portresi asılıydı. Kadın bunu göstererek “Bakınız efendim, onu kaybettik artık, ebediyen kaybettik” diyerek ağladı.”

Geçiş dönemleri içinde geride kalan insanları yasa boğan özelliğiyle ve canlıların dünya üzerinde son geçişleri şekliyle karşımıza ölüm olayı çıkmaktadır. Türk kültüründe ölüm Müslümanlığın da vermiş olduğu kabullenışı de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle ölüm sonrası yas fazla uzatılmaz, uzadığında ise ölen kişinin ruhunun azap çektiğine inanılır. Lewis, matem süresinin kısa sürmesine sebebinin cennet inancı olduğunu şöyle ifade etmektedir:³⁹⁵

“Aileden biri öldüğü zaman fazla matem tutulmazdı; çünkü ayrılanın arkasından göz yaşı dökülse bile Müslüman olduğu için ruhunun Cennet'e gittiği inancı geride kalanları teselli ederdi.”

Tott, Türklerin atalarına duyduğu saygıdan dolayı yas törenini fazla uzatmamalarını şöyle anlatır:³⁹⁶

“Kırım Türklerinde mevcut olan yas Osmanlı Türklerinde uygulanmaz. Ölen ataları anma şekli farklı olmasına karşılık, değişmeyen tek şey ölenlerin mümkün olduğu kadar kısa zamanda toprağa verilmesidir. Genellikle ağır ve ihmalcı olan bir milletin yalnız bu konuda faal olduğu göze çarpmaktadır. Atalarına karşı son görevlerini yapmak için beş, altı saat beklerler; henüz hayatta olup da, hayat fonksiyonlarının durduğu kimseleri canlı canlı gömmek ihtimali bile onları durdurmaz.”

Türklerde yas süresi, değişkenlik gösteren bir olgudur. Bu yaşlarda sistematik bir şekilde belirli günler karşımıza çıkmaktadır. Kalafat'a göre, yaygın olarak törenler, ölümün üçüncü, yedinci, kırkıncı ve elli ikinci gününde ve yılında

³⁹⁵ Lewis, a.g.e., s.108.

³⁹⁶ Tott, a.g.e., s.46.

düzenlenmektedir ve özellikle bu günlerin seçilmesinin sebebi ölen kişinin bedeninin bu günlerde büyük bir değişime uğrayacağı inancıdır.³⁹⁷

Bugüne kadar yapılan incelemelere göre yas süresi için Türkiye halkı geleneğinde kesin bir kural bulunmadığı görülüyor. En az üç gün olmak üzere, sekiz yıla kadar uzayabiliyor bu süre. Çeşitli sürelerin yurt ölçüsünde dağılışı ve belli bir yerde, belli bir tek yas süresi gözetilip gözetilmediği soruları da karşılıksız kalıyor. En yaygını kırk gündür. Yas süresince süslü giyinmemek, eğlencelere katılmamak, yıkanmamak, iş tutmamak gibi yasaklar üzerine dağınık bilgiler derlenmiştir. Yas rengi Türkiye halkının geleneğinde karadır; ama bu töre de günümüzde, Hristiyan topluluklardaki gibi, katı ve kesin bir kural olma gücünü yitirmiştir. Eski Türk geleneğinde bunun bir yasa niteliğinde olduğunu tanımlayan belgeler vardır. “Dede Korkut Kitabı”nda Oğuzların bu töreye uydukları açıkça yer almaktadır.³⁹⁸

*Boratav, Türklerde yasin sona erdirilmesi ritüellerini şu şekilde anlatmaktadır:*³⁹⁹

“Yasin sona erdirilmesi, birçok yerlerde bazı kurallara bağlanıyor; bunun için, ölüm olayından sonra gelen ilk bayramın (bazı yerlerde birkaç bayramın) geçmesi gerektir. İlk ‘yas bayramı’nda, ölü evindekiler bayram gezmesine çıkmazlar; ziyaretçi onlara gelir, konuklara şeker yerine ‘acı kahve’ ikram edilir. Kadınların yas giysilerini çıkarmaları, kara yazmaları atıp renkli yazma bağlamaları, erkeklerin sakallarını tıraş etmeleri gibi davranışlar yasin sona erdiğini belirleyen törelerdir. Birçok yerlerde ‘yas hamamı’ ya da ‘ölü hamamı’ adı verilen bir törenle yas sona erdirilir. Ölü evi halkı, kimi yerlerde akrabaları ve komşuları, özellikle kendilerini acı günlerinde yoklamaya gelmiş, yemek getirmiş olanları da adavet ederek, kimi yerlerdeyse onların davetlisi olarak, hamam giderler, yıkanurlar(…)”

*Nerval, Türklerin sevdiklerinin ölümlerinin ardından onları hiçbir zaman unutmamalarına rağmen dini inançlarının çok kuvvetli olmasının etkisiyle yas sürelerini kısa tutarak hayatlarına devam etmelerini şöyle anlatmaktadır.*⁴⁰⁰

³⁹⁷ Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.37.

³⁹⁸ Boratav, a.g.e., s.253

³⁹⁹ Boratav, a.g.e., s.254-255.

⁴⁰⁰ Nerval, a.g.e., s.14-15.

“Şimdi, mezarların arasından gelen uğultulu gülüşme seslerine kulak verelim. Bunlar hiçbir zaman unutamayacakları sevgili ölülerinin mezarları başında toplanmış bulunan dullar, analar ve kız kardeşlerdir. Bu ülkede dini inançlar o kadar kuvvetlidir ki, yakınlarının öldüğü gün dökülen göz yaşlarından sonra, artık kimse, ölüsünün Hz. Muhammed’in bulunduğu cennette erişeceği mutluluktan başka bir şey düşünmez.”

3.4. Ölümle İlgili İnanışlar

İnsan hayatının geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölüm, bir son gibi görünse de, gerek semavî dinlerde gerekse bize kadar kalıntıları gelmiş eski dinlerde, birbirinden farklı ama daima bir geçiş olarak kabul edilmiştir.⁴⁰¹ Türk toplumunda görülen ruhun ölmezliği inancı, İslamiyet öncesine kadar dayanmaktadır. Fuzuli Bayat şamanlığın da en belirgin özelliklerinden birinin ruh inancı olduğunu ifade etmektedir. Şaman dünya görüşüne göre görünen ve görünmeyen bütün canlı âlemin ruhu vardır. Ruh inancı da doğal olarak öteki dünya inancını doğurmuştur.⁴⁰²

İlkeller ruhu somut olarak düşünmüşlerdir. Ölüm sırasında bedeni ağızdan nefes olarak terk eden ve serbest olarak düşünülen ruh, insanın aynısıdır ve ölümden sonra yaşamaya devam eder. İlkeller söz konusu ruhtan başka ruhların da olduğuna inanmaktadırlar ki bunlar beden ruhu ve gölge ruhudur. Beden ruhu, uyku sırasında bedende kalmaktadır. İnsanı rüyasında belli bir süre terk eden gölge ruhu ise ölümden sonra da yok olmaz.⁴⁰³ İslam’a göre ölüm bir son değil yalnızca bir aşama olarak görülmektedir.⁴⁰⁴ Türkler İslam inancıyla tanıştıktan sonra da ruhun ölümsüzlüğüne olan inançlarını devam ettirmişlerdir.

⁴⁰¹ Ali Çelik, **Trabzon – Şalpazarı Çepni Kültürü**, Trabzon: İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1999. s. 429.

⁴⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2006, s. 143-147.

⁴⁰³ Sedat Veyis Örnek, **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971, s. 205.; Yaşar Çoruhlu, Eski Türklerde ruhun somut bir varlık olarak görülmesiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: “Somut bir varlık olarak düşünüldüğünde ise don değiştirmiş olarak kuş kılığında tasarlanır.dikkat çeken bir nokta da ölünün geri döneceği düşünülmesine rağmen onu görenin olmamasıdır. Ancak ölünün ardından evin etrafında dolaşan içeriye giren kuşlar ölünün ruhu olarak yorumlanmıştır. Ruhun kuş olarak tasavvuru, Türk mitolojisinde yaygın olarak görülmektedir.” Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin ABC’si**, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1999, s. 69.

⁴⁰⁴ Eldem, a.g.e., s.42.

Lewis, Türklerin Müslümanlıkla ilişkilendirdiği ölümle ilgili inanışlarını, iyilerin mükafatlandırılıp, kötülerin cezalandırılacağına dair inançlarını ayrıca cenaze merasimine katılanların gitmesiyle beraber sorgu meleklerinin gelerek ölen kişiye sorular sormalarını şöyle anlatmaktadır:⁴⁰⁵

“Müslümanlar ruhun ölümsüzlüğüne, kıyamet ve mahşer gününe, iyilerin cennette mükâfatlandırılıp kötülerin cehennemde cezalandırılacaklarına inandıkları için ölümle ilgili birçok inanç ortaya çıkmıştır. Cenaze merasimine katılanların hepsi gittikten sonra Münkir ve Nekir adlı iki meleğin mezar taşına gelip ölüyü sorguya çektiğine ve geçici olarak ruhuyla bedeni birleşen ölünün doğruluk onların sorularını cevaplandığına inanılırdı. Sorgu neticesinde ölünün yeteri kadar mümin olduğunu anlarsa onu mahşer gününe kadar rahat bırakırlar, fakat aldıkları cevaplarla tatmin olmazlarsa ona işkence ederlerdi. Mahşer gününde herkes toplanacak, yaptıkları sevap ve günahlar tartıldıktan sonra cehennemden üstünden cennete kadar uzanan “kıldan ince kılıçtan keskin” olan Sırat köprüsünden geçecekler. Müminler, Kurban Bayramlarında kestikleri koçlara binip kolayca köprüyü aşarlarken, günahkârlar kayıp aşağıya, kaynar ziftle dolu dipsiz çukurun içine düşecekler. Müslüman oldukları için şefkatli Tanrı onları sonunda affedecek, fakat başka dine inananlar cehennemde kalmaya mahkûm olacaklar. Ufak çocuklarla, cihad uğruna savaşırken şehid olan ücretsiz askerler, suçsuz olarak başka biri tarafından öldürülenler, korunmamış olmamak kaydıyla dizanteri veya vebadan ölenler, bir binanın yıkılması sonucu ölenler sorgusuz sualsiz sırat köprüsünü aşabilecekler. Cennette her türlü rahat, saadet ve zevk mevcuttur. Cennetteki Müslüman erkek ve kadınlar, en büyük mükâfat olan Tanrı’yı yakından görme zevkine nail olacaklardır.”

⁴⁰⁵ Lewis, a.g.e., s. 47-48.; Yaşar Kalafat, Eski Türkler de ruhun ölmezliği inancını ve atalar ruhuna inancı şu şekilde anlatmaktadır: *“Eski Türklerde insan, beden ve tın şeklinde düşünülmüştür. Kişi ölünce tın, sonsuza kadar yaşamaya devam eder ve yeni biçimiyle kimi zaman ailesinin yanına gelir. Bu yüzden hayatta olduğu gibi ölümden sonra da onu kızdırmamak ve memnun etmeye çalışmak gerekir. Bui atalar ruhuna olan inancın bir gereğidir.”* Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990, s.57.; İnan, eski Türklerin yeniden doğum ile ilgili inançlarından şöyle söz etmektedir: *“Eski Türk dinine göre de yeniden dirilme söz konusu olduğundan , ölen kişiye en güzel elbiseleri giydirilmiş,, sevdiği eşyaları, silahları, yiyecekler ve hatta mezarlarının yanına kazılan bir başka mezara da atı gömülmek suretiyle, ölümden sonraki hayatı için bir nevi hazırlık yapılmıştır.”* Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 2006. s. 180-181.

Batılı seyyahların gözünde ölümü kabulleniş sadece Türklerde değil, ülkede yaşayan hemen hemen tüm uluslarda görülen bir özelliktir. *Nerval*, Türkiye’de yaşayan Rum’ların cenazelerinde gözlemlendiği cenaze töreninin şenlik havasını şöyle anlatmaktadır:⁴⁰⁶

“Bu ülkede, ölümün kendisi bile bir şenlik havası alıyor. Biraz önce bahsettiğim Rum cenaze alayında, bizdeki kederli defin merasimlerinin üzüntü verici hali hiç yoktu. Canlı yüzleri, parıltılı işlemeli elbiseleri ile ilerleyen Ortodoks papazlarının sardından, parlak renkli uzun cüppeleri ile kilisenin genç mensupları geliyor, bunları en şık ve gösterişli elbiselerini giymiş olarak cenaze sahiplerinin dostları takip ediyordu. Hepsinin ortasında da, bal mumu sarılığı almış yanaklarına allık sürülmüş, çiçekler üzerine uzandırılmış, başına güllerden yapılmış bir taç takılmış, kadife ve saten karışımı en güzel elbisesi giydirilmiş ve üzeri, muhtemelen cenaze ile birlikte kabire gömülmeyecek olan çok miktarda elmas mücevheratla örtülmüş henüz genç yaştaki kız yer almıştı.”

İslami ilkeler içinde son derece önemli bir yer tutan Allah’ın takdiri ve dolayısıyla başına gelenler üzerinde herhangi bir olamayan kişinin yalnızca bu takdire boyun eğmek durumunda olduğunu vurgulayan ifadeler neredeyse sistematik bir şekilde kullanılmaktadır. “Takdir-i İlahi”, “Emr-i Huda”, “İrcü (geri dön) emri”, “el- hükmü lilah” gibi ifadelerin yanında ecel kavramının getirdiği kaçınılmazlık hissini ölüm edebiyatına hâkim oluşu, İslam’ın emrettiği teslimiyetin ne derece kabul gördüğünü kanıtlamaktadır.⁴⁰⁷

Busbecg, Türklerin ölüm ile ilgili bu kaderci yaklaşımlarından, ölümün alın yazısı ve kaçınılmaz olmasına dair olan inançlarından dolayı ölümden korkmanın anlamsız oluşunu şöyle anlatmaktadır:⁴⁰⁸

“Türklerin inancına göre, her insanın ne zaman ve ne suretle öleceği alın yazılmıştır. Bu alın yazısıdır. Ölmek mukadder ise bundan kurtulmaya çalışmak beyhude gayrettir. Mukadder değilse ölümden korkmak deliliktir. Bu bakımdan onlar vebaya yakalanmış kimselerin yiyeceklerine dokunur, hatta yüzlerini, silecek kadar

⁴⁰⁶ Nerval, a.g.e., s.10.

⁴⁰⁷ Eldem, a.g.e., s.44.

⁴⁰⁸ Busbecg, a.g.e., s. 170.

kayıtsızlık gösterirler. “Eğer Allah takdir etmişse ölümden ne yapsam kurtulamam, ölmem mukadder değilse bana hiçbir zarar gelmez” diye düşündüklerinden bu bulaşıcı hastalığın yayılma alanı da genişliyor. Bazen bir aile tümüyle sönüp gidiyor.”

Dernschwam, zengin Türklerin Allah rızası için ölümlerinin ruhuna adanarak kurban saydıkları et parçalarını havaya atarak akbabaları besledikleri ile ilgili şu bilgileri vermektedir:⁴⁰⁹

“11 Temmuz’da bir caminin önünden geçiyordum. Buradan havaya et fırlatıldığını gördüm. Akbabalar fırlatılan et parçalarını yakalayıp yükseliyorlardı. Birkaç yüz tane vardı. Bunun, Allah rızası için verilen bir nevi kurban olduğu söyleniyordu. Zengin bir Türk ölmüş. Biraz önce Selim’in Camii’nde namazı kılınıp defnedilmiş. Onun ruhu için sadaka olarak akbabalara et fırlatılmış. Buna benzer bir şekilde bizim kaldığımız kervansaray civarında da her gün birçok koyun, ciğer ve işkembesi gibi sakatat havaya atılır ve bunları yakalamak için akbabalar sürü halinde gelirlerdi.”

Kinglake, Türk’lerin ölen yakınlarından hatıra saklamalarını şöyle anlatmaktadır:⁴¹⁰

“Bir Türk öldüğü zaman elbiselerinden biri parça parça kesilir ve merhumun bir hatırası olmak üzere arkadaşlarına gönderilir. Bu, Frenklere göre, öldürücü bir hediyedir, çünkü çoğunlukla yalnız hayattakilere ölümleri hatırlatmakla kalmaz fakat arkadaşlık etmek üzere onları da arkalarından gelmeye mecbur eder.”

⁴⁰⁹ Dernschwam, a.g.e., s.127.

⁴¹⁰ Alexander William Kinglake, **Doğu Hasreti**, Çev. Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Tercüme Eserler Dizisi, Ankara, 1982, s. 25.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'ye çeşitli sebeplerle gelen yabancı seyyahların kaleme aldığı seyahatnamelerde geçiş dönemleri incelemiştir. Yüzyıl olarak 19. yüzyılın temel alınmasına rağmen 16.-18. Yüzyıllar arasında da Osmanlı ülkesine gelen kimi seyyahların eserlerine de başvurulmuş, böylece dönemsel anlamda farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışma esnasında otuz altı adet seyahatname gözden geçirilmiş, ancak Türkiye'ye gelen her seyyahın geçiş dönemi âdetlerine değinmemeleri sebebiyle sadece yirmi dört tanesinde geçiş dönemlerine ait bilgiler bulunmuştur.

Türk illerine gelen bu gezginlerin Türk insanına bakış açısı kimi zaman çeşitlilik arz etmesine rağmen, çoğunlukla taraflı bir görüşe sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu bütün gezginlerin tüm zamanlarda Türk insanları ve ülkesi için olumsuz görüşe sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Zamansal olarak bir sınıflandırma yapıldığında gezginlerin Türklere karşı olan düşüncelerinin Cumhuriyet ile beraber yumuşadığı söylenebilir. Bunun sebebi olarak yabancıların Türkleri eleştiri sebeplerinin bir kısmının Cumhuriyetle beraber ortadan kalkmasını göstermek mümkündür. Bunlara örnek olarak laikleşme politikası, şapka ve kıyafet devrimleri, soyadı kanunu, Batı takvimi, Latin alfabesi vs. verilebilir.

19. yüzyıl her yönüyle değişimlerin yüzyılı olmuştur. Aile içinde yapılan tören, gelenek ve görenekler toplumlarda değişmez öğeler olarak görülmesine rağmen, 19. yüzyılda özellikle sonlarında değişmeye başlamıştır. Buna en büyük örnek tıbbın gelişmesi ve hastanelerin açılması ile ebeye olan ihtiyacın derece derece azalmasıyla beraber, ebeye dair uygulamalar önceleri yapılmamaya sonrasında da unutulmaya başlanmıştır. Aynı şekilde yaşam halkın yaşam tarzının değişmesi, kadınlara verilen hak ve özgürlüklerle beraber görücü usulü evlilik ya da çok eşlilik normalliğini yitirmiştir.

Doğumla ilgili geleneklerin bahsedildiği bölümde, doğum hazırlıkları, doğum anı ve doğumdan sonraki çeşitli gelenek, uygulama, kutlama ve tedbirler üzerinde durulmuş; örneğin kısırlık, gebe kadının kaçınmaları, ebe seçimi, yeni doğan bebeğin yıkanması ve tuzlanması, nazara karşı koruyucu tedbirler, loğusa yatağı, kırk

hamamı, bebeğin göbek kordonunun kesilmesi, gözaydın ziyareti vs. alt başlıklar halinde örneklendirilerek açıklanmıştır. Tüm bu alt başlıklar, yabancı seyyahların gözlem ve incelemelerinden alıntılar yapılmış ve *Abdülaziz Bey, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Leyla Saz, Musahipzade Celal* gibi döneme şahitlik eden önemli Türk araştırmacıların eserleriyle mukayeseye gidilmiştir.

Sünnet ile ilgili bölüm, sünnet öncesi hazırlıklar, sünnet zamanı, sünnet düğünü ve eğlenceleri, sünnet yatağı, sünnet hediyeleri, Müslümanlığa geçiş için sünnet bölümleri yer almaktadır. Sünnet yabancı seyyahların çok fazla üzerinde durmadığı bir geçiş dönemidir. Türkiye'ye gelen yabancı seyyahlar istisnalar dışında ancak bir şehzadenin ya da saray çevresinden olanların sünnetleri karşısında ilgili davranmışlar ve ilgilerini cezbeden doğu ihtişamıyla yapılan bu sünnet törenlerini kayıt altına alma gereği duymuşlardır.

Evlenme, seyyahların en çok ilgisini çeken geçiş dönemi olarak karşımıza çıkmıştır. Seyyahlar gerek saray ve çevresinin evliliklerinde gerekse halktan kimselerin evlilik tören ve merasimlerine büyük ilgiyle yaklaşmışlardır. Öyle ki kimi seyyahlar *Grace Ellison* gibi, bu törenleri bizzat yerinde incelemiş Türk evlenme âdetlerinin kendi kültürlerinden farklılıkları konusunda fikirler beyan ederek bu törenlerde yapılan uygulama ve ritüellerden eserlerinde söz etmişlerdir.

Yabancı seyyahların ilgisini çeken bir başka konu da çokeşlilik olmuştur. İncelediğimiz seyyahlardan kimileri çok eşliliğin bir doğu kültürü olduğu yönünde fikir belirtirken, kimileri ise bilindiğinin aksine Doğu'da çok eşliliğin sık görülen bir evlilik çeşidi olmadığını ifade etmişlerdir. Evlenme ile ilgili olan bu bölüm, uygun eş seçimi, görücü, nişan, nikâh ve düğünün tüm uygulamalarıyla beraber betimlemelerinden ve evlenme sonrasında son konusu olan boşanmadan oluşmaktadır.

Çalışmamızın son bölümünü ise, ölüm konusu oluşturmaktadır. Yabancı seyyahlar bu konuya çok fazla ilgilerini yöneltmemiş olsalar da özellikle İslam inancının etkisiyle yoğunlaşan Doğu'da var olan sorgusuz teslimiyet ve ölümün kaçınılmazlığı ve bunun kader olduğu inancı ile ilgili yorumlarda bulunmuşlardır. Bunun dışında ise gördükleri ölü gömme âdetlerini de kitaplarına aktarmışlardır.

Ancak bunların içinde bu seyyahların ilgisini çeken en önemli konu mezarlar ve mezar âdetleri olmuştur. Özellikle Türklerin inançları itibarıyla mezarlarını derin kazmaları ve mezar başında imam ve cemaatin uygulamaları onların ilgisini çeken konular olmuştur.

Çalışmamız sırasında geçiş dönemleri ve bu dönemlerde yapılan uygulamaların doğruluğunun tespiti sırasında yabancı seyyahların benzer konularda benzer görüşleri savunmalarının yanında dönemin yerli şahidi olan Türk bilim adamlarının yazdıklarının da onları destekleyip desteklemediği üzerinde durulmuştur. Son çıkarımlarımıza göre, her ne kadar kimi seyyahlar birçok konuda taraflı görüş ileri sürseler de, geçiş dönemleri konusunda böylesi bir duruma sıklıkla rastlanmamaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 2000.

Acıpayamlı, Orhan, Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1974.

Akagündüz, Ahmet, Tüm Yönleriyle Osmanlı’da Harem, Timaş Yayınları, 2007.

Ali Rıza Bey, Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı, (haz.: Çoruk, Ali Şükrü) İstanbul: Kitabevi, 2001.

Amicis, Edmondo de, İstanbul (1874), Çev. Beynun Akyavaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.

Aybet, Gülgün Üçel-, Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699), İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Bayat, Fuzuli, Ana Hatlarıyla Türk Şamalıği, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2006.

Boratav, Pertev Naili, Yüz Soruda Türk Folkloru, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1999.

Busbecg , Ogier Ghiselin De, Türkiye’yi Böyle Gördüm, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Eser Yayınları.

Carım, Fuad, Venezuela’lı General Miranda’nın Türkiye’ye Dair Hatıratı, Berksoy Matbaası, 1965.

Celal, Musahipzade, Eski İstanbul Yaşayışı, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946.

Cemil, Irvin, Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri, Schick, Kitap Yayınevi, 2009.

Cemiloğlu, Mustafa, Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999.

Covel, John, Bir Papazın Osmanlı Günlüğü, Çev. Nurten Özmelek, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.

Crawford, Fancis Marion, 1890’larda İstanbul, Çev. Şeniz Türkömer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.

Çelik, Ali, Trabzon – Şalpazarı Çepni Kültürü, Trabzon: İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1999.

Davis, Fanny, Osmanlı Hanımı, -1718’den 1918’e Bir Toplumsal Tarih, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: YKY., 2006.

Dergâh Arşivi, “Seyahatname”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.7, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 550.

Dernschwam, Hans, İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü, Çev. Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

Eliot, Sir Charles, Avrupadaki Türkiye, Çev.: Adnan Sınar- Şevket Serdar Türet, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık A.Ş.

Eldem, Edhem, İstanbul’da Ölüm, Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri, İstanbul: Garanti Bankası Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005.

Ellison, Grace, İstanbul’da Bir Konak ve Yeni Kadınlar- İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi ve Gündelik Hayat, Çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.

Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, 20. Baskı, İstanbul: Bayrak Basın Yayın Tanıtım, 1993.

Fallmerayer, Jakob Philip, Doğu'dan Fragmanlar, çev. Hüseyin Salihoğlu, İmge kitabevi yayımları. İstanbul, Şubat 2002.

Garnett, Lucy M. J., Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2009.

Gezer, Hüseyin, "Gezi yazısı", Gelişim Alfabetik Gençlik Ansiklopedisi, C.4, Gelişim Yay., 1978.

Gökyay, Orhan Şaik "Türkçede Gezi Kitapları", Türk Dili Dergisi, (1 Mart 1973)", Yıl 22, C. XXVII, S.258, 1973.

Gömeç, Sadettin "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", Tarih Araştırmaları Dergisi, 20/31, Ankara, 1999/2000 s. 64-82.

Hornby, Lady, Kırım Savaşı Sırasında İstanbul, Çev. Kerem Işık, İstanbul: Kitap yayınevi, 2007.

İnan, Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

İslam Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Kalafat, Yaşar, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.

....., İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

....., Türk Mitolojisinin ABC'si, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.

Kayaoğlu, İ. Gündag – Pekin, Ersu, Eski İstanbul'da Gündelik Hayat, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1992.

Kerimi, Fatih, İstanbul Mektupları, Haz. Fazıl Gökçek, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001.

Kinglake, Alexander William, Doğu Hasreti, Çev. Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Tercüme Eserler Dizisi, Ankara 1982.

Kumrular, Özlem, Dünyada Türk İmgesi, Yayına Hazırlayan:, Kitap Yayınevi, 2005.

Lewis, Raphaela, Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat, Çev. Mefkûre Poroy, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973.

Maden, Sedat, “Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.37., Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Martin, Guillaume, İstanbul’a Seyahat, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.

Montagu, Lady, Doğu Mektupları, Çev. Murat Aykoç, İstanbul: Ark Yayınevi 1978.

....., Şark Mektupları, Çev. Asude Savan, İstanbul: Lacivert Yayıncılık, 2009.

Neave, Dorina L., Eski İstanbul’da Hayat, Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş, 1978.

Nerval, Gerard De, Doğuya Seyahat, Çev. Muharrem Taşçıoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Oliver, Antonie, Türkiye Seyahatnamesi - 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul, Çev. Oğuz Gökmen, Ankara: Ayyıldız matbaası A.Ş., 1977.

Önen, Yaşar “Önsöz”, *Türkiye Hakkında Seyahatnameler Özel Sayısı*, Batı Dil ve Edebiyatları Dergisi, C.I.,S.4., Ankara 1969, s. IV-V.

Örnek, Sedat Veyis, Türk Halkbilimi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

....., Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Bireysel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, Ankara: Ankara Üniversitesi, D.T.C Fakültesi Yayınları, 1981, S.174.

....., Geleneksel Kültürümüzde Çocuk, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1979.

....., Etnoloji Sözlüğü, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971.

Pardoe, Miss Julia, Şehirlerin Ecesi İstanbul Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Kitap yayınevi, 2004.

Pınar, İlhan, Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl, Akademi Kitabevi, 1994.

Saz, Leyla, Harem'in İçyüzü, 1.b., İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974.

Sheridan, Clare, Sade Türk Kahvesi. Çev. Zeynep Güden, İstanbul, Arıon Yayınevi, 2004.

Shick, İrvin Cemil (Der.), Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri, "Türk" İllerinde Esaret Anlatıları, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

Sofroni, Vraça'lı, Osmanlı'da Bir Papaz - Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi 1739-1813, Kitap yayınevi, İstanbul 2003.

Tan, Nail, Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler, İstanbul, 1995.

Tott, François de, Türkler ve Tatarlar Arasında – "On sekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri", Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Boyut Matbaacılık A.Ş., 1996.

Türkçe Sözlük II, 9.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

Uluçay, Çağatay, Harem II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

Vemstein, Gilles (haz.), Osmanlılar ve Ölüm, Çev. Elâ Güntekin, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Vratislav, Baron V., Baron Vratislav'ın Anıları – XVI.Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Zonguldak'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Zonguldak'ta tamamladı. 2004 yılında girdiği Kocaeli Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 2008 yılında mezun oldu. 2008 yılında, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2010 yılında “Yabancı Seyahatnamelerde Geçiş Dönemleri” konulu teziyle yüksek lisansını tamamladı.